

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ НАЦІОНАЛЬНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ НАЦІОНАЛЬНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ЛЬОШЕНКО ОЛЕНА ЮРІЇВНА

УДК 343.13:341.44

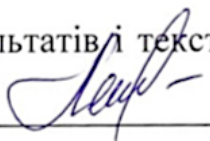
ДИСЕРТАЦІЯ

**РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД У
КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ УКРАЇНИ**

081 – право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

 О.Ю. Льошенко

Науковий керівник –

Аленін Юрій Павлович, доктор
юридичних наук, професор,
професор кафедри, заслужений
юрист України, член-кореспондент
Національної академії правових наук
України

Одеса - 2021

АНОТАЦІЯ

Льошенко О. Ю. Реалізація права на справедливий суд у кримінальному провадженні України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2021.

Дисертація є комплексним дослідженням, присвяченим реалізації права на справедливий суд у кримінальному провадженні України. У роботі вивчено сучасний стан наукової розробленості піднятої проблематики, що здійснено на підставі аналізу наукових досліджень, присвячених різновекторним аспектам реалізації права на справедливий суд (в хронологічному порядку залежно від тієї чи іншої галузі права). Огляд оприлюднених результатів наукових розробок засвідчив, що на сьогодні в юридичній доктрині закладено фундаментальні теоретичні основи щодо понятійного апарату, значення, структурних елементів права на справедливий суд, його реалізації під час судового розгляду тощо. Проте, незважаючи на чималу кількість наукових досліджень з даного питання, комплексного вивчення реалізації права на справедливий суд у кримінальному провадженні не здійснено, що підвищує актуальність піднятої проблематики. Крім того, низка питань, що стосуються реалізації цього права в практичній площині, є дискусійними, малодослідженими, а окремі й зовсім не вирішеними.

Визначено, що, виходячи з фундаментальності та багатоаспектності права на справедливий суд, одноманітне його розуміння не можливе без усебічного осмислення трьох взаємопов'язаних складових правових дефініцій – «право», «справедливість» і «суд». Задля цього із критичним осмисленням здійснено аналіз наукових позицій та практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) щодо тлумачення вказаних понять. Визначено недоцільним інтерпретувати права на справедливий суд через його структурні елементи. З'ясовано, що в правовій доктрині пильна увага до тлумачення права на справедливий суд обумовлена декількома загальнопов'язаними факторами.

По-перше, така концептуалізація постала після ратифікації Україною Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (далі – КЗПЛ/Конвенція). По-друге, Конституцією України та Законом «Про судоустрій та статус суддів» кожному гарантовано право на справедливий суд (судовий розгляд).

Виділено два взаємопов'язані структурні елементи права на справедливий суд: 1) інституційно-функціональний, до якого включено: доступ до правосуддя; незалежність та неупередженість суду; гласність та відкритість судового провадження; 2) процесуальний, до якого віднесено: розумність строків; змагальність сторін кримінального провадження; оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності.

Звертається увага на взаємопов'язаність та взаємодоповненість таких конвенційних вимог, як доступ до правосуддя та обов'язковість судових рішень. Зазначено, що обов'язковість рішень суду як засада судочинства конкретизується у національному процесуальному законодавстві та пов'язується з набранням ним законної сили. Взято до уваги практику ЄСПЛ у тій частині, що відсутність остаточного судового рішення вважається порушенням права на доступ до суду. Відзначено, що відповідно до правової позиції ЄСПЛ неможливо припустити, щоб у п. 1 ст. 6 Конвенції були детально описані процесуальні гарантії, які надаються сторонам, а саме щодо здійснення справедливого, публічного і швидкого розгляду справи, при цьому не гарантовано прийняття остаточного рішення.

Підтримано наукову позицію з приводу того, що доступ до правосуддя доцільно розглядати як комплексний інститут, оскільки це створені державою юридично-правові умови, при яких кожна особа, яка вважає, що її права, свободи чи інтереси порушені, має реальну можливість звернутися до суду, сподіваючись на оперативний та справедливий судовий захист, направлений на відновлення порушених прав з обов'язковим і безумовним виконанням судових рішень у відведений законом строк.

Констатовано, що наразі проблемним залишається питання щодо забезпечення права особи на негайне звернення до суду за захистом своїх прав, які були порушені під час досудового розслідування. Не посприяло вирішенню цієї проблеми і доповнення ч. 1 ст. 303 КПК України новим пунктом 9-1, адже законодавець передбачив можливість оскаржити на досудовому розслідуванні лише рішення прокурора про відмову у задоволенні скарги на недотримання розумних строків слідчим, прокурором під час досудового розслідування. З метою подальшої оптимізації даного питання запропоновані відповідні зміни до п. 9-1 ч. 1 ст. 303 КПК України. З урахуванням нормативно-правового закріплення гарантій доступу до правосуддя запропоновано їх поділити на дві групи: 1) загальні – ті, що передбачені у нормах міжнародно-правових актів; 2) спеціальні – ті, що передбачені в національному кримінальному процесуальному законодавстві.

Досліджено проблемні питання, що стосуються незалежності суддів як передумови функціонування самостійної, авторитетної судової влади, яка має відповідати європейським стандартам у сфері захисту прав і свобод людини. Адже відсутність незалежного суду свідчить як про нехтування основоположними правами і свободами людини, так і про відсутність дієвої судової системи. Пояснюється це тим, що незалежність є невід'ємною передумовою забезпечення права на справедливий суд, гарантування верховенства права і законності.

Акцентовано увагу на таку процесуальну гарантію незалежності суддів, як обов'язковість вказівок суду вищестоящої інстанції, оскільки вони спрямовані не тільки на виправлення судових помилок, а і на забезпечення незалежності суддів і свободи їх внутрішнього переконання під час розгляду справи. Відзначено, що на відміну від положень ч. 2 ст. 415 КПК України, якими передбачено межі вказівок суду апеляційної інстанції, меж вказівок суду касаційної інстанції в КПК України не передбачено. З метою усунення такої законодавчої прогалини запропоновано доповнити ч. 2 ст. 439 КПК України відповідним положенням.

Відмічається, що імперативна вимога закону, яка зобов'язує суд закрити кримінальне провадження, якщо прокурор відмовився від підтримання державного обвинувачення, а потерпілий не бажає підтримувати його в суді, обмежує самостійність, незалежність та неупередженість суду. З приводу цього дисертант поділяє наукову позицію, що суд не може бути зобов'язаний закрити кримінальне провадження, не вдаючись до вирішення питання про те, наскільки така відмова є обґрунтованою.

Встановлена відсутність щодо єдності законодавчого формулювання та нормативного закріплення зазначеної засади. Звернено увагу на поєднання у межах статей 7, 27 КПК України таких правових категорій, як «гласність», «відкритість» та «фіксування технічними засобами», що свідчить про комплексність цієї засади. Підтримано наукову позицію, що обов'язковість фіксування технічними засобами судового провадження є необхідним доповненням вимоги гласності, що забезпечує відкритість судового розгляду. Разом з тим, слід дотримуватися і вимоги повноти, яка характеризується інформаційною насиченістю, та під якою розуміється загальна кількість інформації, що зафіксована та міститься у відповідних технічних засобах.

Стверджено, що вимоги п. 7 ч. 2 ст. 412 КПК України безпосередньо спрямовані на ефективну реалізацію права на справедливий суд, порушення чого є істотним порушенням кримінального процесуального закону, а, отже, й підставою для скасування судом апеляційної інстанції судового рішення із призначенням нового розгляду в суді першої інстанції. Аналіз судової практики з цього питання засвідчив, що більшість вироків та ухвал суду першої інстанції з підстави, яка передбачена п. 7 ч. 2 ст. 412 КПК України, скасовується саме через порушення судами вимоги щодо повного фіксування судового провадження. При цьому визнано негативною практику скасування судового рішення без витребування резервної копії технічного носія інформації. З метою уникнення такої практики запропоновані відповідні зміни до КПК України.

Констатовано, що поширювальне тлумачення ч. 6 ст. 107 КПК України, яке має місце в судовій практиці, суперечить змісту цієї норми. Задля усунення подібних ситуацій та ефективного забезпечення права на справедливий суд у контексті реалізації вимоги повного фіксування судового засідання технічними засобами, запропоновано до КПК України внести відповідні зміни.

Відзначено, що запровадження до кримінального процесуального законодавства України положення про розумні строки є позитивним кроком, спрямованим на наближення національного кримінального судочинства до європейських стандартів. Однак, на сьогодні чимала кількість звернень громадян України до ЄСПЛ стосуються недотримання розумних строків, при чому найбільша кількість заяв стосується системного невиконання або тривалого виконання рішень національних судів, що є порушенням п. 1 ст. 6 та ст. 13 Конвенції.

Сформульовано тезу про те, що значним кроком у напрямку розробки дієвого механізму забезпечення розумних строків, зокрема, формування системи ефективних правових засобів, які б дозволяли досягти балансу реалізації публічних і законних інтересів учасників кримінального провадження, є правові позиції Верховного Суду.

Виокремлено та проаналізовано особливості визначення критеріїв розумних строків за КПК деяких зарубіжних країн, що дало змогу зробити висновок про більш поширений підхід щодо їх унормування. Зосереджено увагу, що досить важливим є здійснення досудового розслідування та розгляду кримінального провадження в суді якомога швидше щодо особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішується питання про їх застосування. У зв'язку з цим запропоновано внести зміни до ч. 4 ст. 28 КПК України.

Порівнявши ч. 6 ст. 28 та ст. 308 КПК України, констатовано, що їх положення не узгоджуються, оскільки в останній не передбачено можливості звернення до слідчого судді або суду з клопотанням про недотримання розумних строків. Задля усунення вказаних законодавчих неточностей та

суперечностей запропоновано внести відповідні зміни й доповнення до ч. 6 ст. 28 та ст. 308 КПК України.

Сформульовано та охарактеризовано п'ять ознак змагальності, а саме в контексті: 1) засади кримінального провадження, що має бути реалізована на всіх його стадіях; 2) трьох кримінальних процесуальних функцій; 3) можливості сторін кримінального провадження самостійно обирати поведінку та відстоювати власну правову позицію, захищати права, свободи та законні інтереси; 4) процесуальної рівності сторін кримінального провадження; 5) наділення суду особливим статусом, який відокремлений від сторін провадження, та створює умови для реалізації ними прав і виконання обов'язків.

З метою оптимізації засади змагальності в частині самостійного обстоювання стороною захисту правової позиції в суді висловлено позицію про необхідність надання стороні захисту права складати «захисний висновок». Аргументовано, що в даному процесуальному документі має бути відображена позиція сторони захисту щодо: обставин кримінального правопорушення; визнання або невизнання особою своєї вини із обґрунтуванням такої позиції; можливості відшкодування шкоди потерпілому; обставин, які пом'якшують покарання тощо. Захисний висновок повинен подаватися до суду на підготовчому провадженні та оголошуватися захисником на початку судового розгляду після оголошення прокурором обвинувального акту.

Констатовано, що сторони кримінального провадження не є рівними у процесі збирання доказів. Свідченням цього є те, що передбачені законом способи збирання стороною захисту доказів або недостатньо врегульовані (наприклад, витребування доказів, здійснення «інших дій»), або фактично не є збиранням доказів (ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій).

Виділено дві основні позиції щодо проблематики активності дослідження суду обставин кримінального провадження. Перша витікає з бачення «чистої змагальності», прибічники якої сприймають суд як

незалежного і неупередженого арбітра правового спору між сторонами кримінального провадження. Друга – діаметрально протилежна і полягає у відстоюванні права суду на певну ініціативу в доказовій діяльності. Наголошено на тому, що друга позиція суперечить змісту законодавчих положень. Аргументовано, що пасивність суду можлива лише за умови забезпечення дійсної змагальності та рівності сторін як на досудовому розслідуванні, коли здійснюється збір доказів, так і під час судового розгляду, коли сторони активно відстоюють свої правові позиції.

Встановлено, що право на оскарження є одним із найважливіших у структурі права на справедливий суд, оскільки саме через процес його реалізації здійснюється: 1) виправлення помилок і порушень закону, допущених слідчим, прокурором, слідчим суддею, або судом; 2) забезпечення прав та охоронюваних законом інтересів учасників процесу; 3) утвердження законності та справедливості кримінального судочинства.

Виділено два наукових підходи щодо конституційності (неконституційності) положень КПК України, в яких закріплено вичерпний перелік рішень, дій чи бездіяльності слідчого, прокурора, що підлягають оскарженню. Підтримано правників, які не вбачають, що положення ч. 1 ст. 303 КПК України суперечать ст. 55 Конституції України, оскільки законодавець передбачив можливість оскарження не лише рішень, дій або бездіяльності слідчого або прокурора, визначених у ч. 1 ст. 303 КПК України, а й інших. Такі скарги будуть предметом розгляду не на стадії досудового розслідування, а на стадії підготовчого провадження. Відтак, законодавець не обмежив учасників кримінального провадження у праві на оскарження рішень, дій або бездіяльності слідчого, прокурора, а лише розмежував, які скарги можуть подаватися на стадії досудового розслідування, а які - на підготовчому провадженні.

Наголошено на проблемі неврегульованості процесуального порядку розгляду скарг учасників кримінального провадження на рішення, дії або бездіяльність слідчого, прокурора на підготовчому провадженні, оскільки у

положеннях статей 314, 315 КПК України взагалі не вказано про розгляд скарг, поданих на рішення, дії або бездіяльність слідчого, прокурора. Констатовано, що на сьогодні відсутній механізм виконання вимог частин 2, 3 ст. 303 КПК України, що у судовій практиці створює перепони в реалізації права доступу до правосуддя, а саме права на оскарження на підготовчому провадженні. Зазначено, що вирішення проблемних питань з предмету оскарження на стадії досудового розслідування може здійснюватися двома шляхами. Перший шлях полягає в законодавчому визначенні «відкритого переліку» рішень, дій чи бездіяльності слідчого, прокурора, які можуть бути оскаржені на досудовому розслідуванні, що свідчитиме про відмову від обмеження предмета оскарження на стадії досудового розслідування. Другий шлях, який дисертант вважає найбільш доцільним, полягає у залишенні закритого предмету оскарження, передбаченого ч. 1 ст. 303 КПК України, та необхідності розроблення порядку оскарження на підготовчому провадженні «інших» рішень, дій чи бездіяльності слідчого, прокурора (які не передбачені у ч. 1 ст. 303 КПК України) з метою його детальної регламентації.

Наголошено на необхідності визначення процесуального порядку оскарження рішень, дій, бездіяльності слідчого, прокурора під час підготовчого провадження, у зв'язку з чим у КПК України слід передбачити: 1) учасників, які мають право подавати скарги в підготовчому провадженні (доцільно таке право надати будь-якій особі, права якої були порушені або необґрунтовано обмежені під час досудового розслідування); 2) строки подання скарги, зокрема, протягом усього підготовчого провадження, але до призначення судового розгляду; 3) порядок розгляду скарги судом (вирішення таких скарг має здійснюватися за правилами судового розгляду (ст. 318-380 КПК України)). Строк розгляду скарги повинен становити не пізніше сімдесяти двох годин з моменту її надходження; 4) правові наслідки розгляду скарги, тобто рішення, які можуть ухвалитися судом за результатами розгляду скарги.

Аналіз правових позицій, які були сформовані Європейським судом з прав людини, Конституційним Судом України та Верховним Судом під час

розгляду й вирішення справ, дав змогу прийти до розуміння, що встановлений в ст. 309 КПК України вичерпний перелік ухвал слідчого судді, які підлягають апеляційному оскарженню під час досудового розслідування, не завжди може розглядатись як порушення права доступу до правосуддя.

Визнано, що перевірка заперечень на ухвали слідчого судді під час підготовчого провадження (в порядку ч. 3 ст. 309 КПК України) є недієвим способом судового контролю.

Аналіз правової позиції Верховного Суду привів до розуміння, що постановлена слідчим суддею ухвала, яка згідно ст. 309 КПК України не оскаржується та не передбачена КПК України, може бути переглянута судом апеляційної інстанції та, за наявності підстав, скасована. Зокрема, це стосується можливості оскарження ухвал слідчого судді про проведення позапланової документальної перевірки, про визнання речовим доказом; про надання дозволу на примусове відібрання зразків для проведення експертизи (окрім відібрання біологічних зразків) та інших ухвал.

Ключові слова: право на справедливий суд, засади кримінального провадження, змагальність, гласність та відкритість судового розгляду, слідчий суддя, оскарження судових рішень.

SUMMARY

***Lyoshenko O.Y.* Exercise of the right to a fair trial in the criminal proceedings of Ukraine.** - Qualifying research paper in the form of a manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 081 - "Law". - National University "Odesa Law Academy", Odesa, 2021.

The thesis is a comprehensive study on the exercise of the right to a fair trial in the criminal proceedings of Ukraine. It has been studied the current state of scientific development of the raised problems, performed on the basis of the analysis of scientific researches devoted to various aspects of exercise of the right to a fair trial (in chronological order depending on one or another branch of law). The review of the published results of the scientific researches has demonstrated that as of nowadays the legal doctrine lays the fundamental theoretical foundations for the conceptual apparatus, definition, structural elements of the right to a fair trial, its exercise during the trial and so on. However, despite the considerable amount of researches on this issue, a comprehensive study of exercise of the right to a fair trial in criminal proceedings has not been fulfilled, what increases the relevance of the raised issues. Moreover, a number of issues related to the exercise of this right in practice are controversial, non-investigated, and some are not resolved at all.

It is determined that based on the fundamental and multidimensional nature of the right to a fair trial, the monotonous understanding of the right is not possible without a comprehensive understanding of the three interrelated elements of legal dispositions – "law", "justice" and "trial". To this end, the analysis of the scientific positions and the case-law of the European Court of Human Rights (hereinafter - the ECHR) concerning interpretation of the above-mentioned concepts has been performed with a critical understanding. It is well-established that in the legal doctrine the emphasis on interpretation of the right to a fair trial is conditioned by several generally connected factors. Firstly, this conceptualisation emerged after Ukraine had ratified the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950 (hereinafter - the Convention). Secondly, the

Constitution of Ukraine and the Law "On Judicial System and Status of Judges" guarantee everyone the right to a fair trial.

There are two interrelated structural elements of the right to a fair trial: 1) institutional and functional, which includes: access to justice; independence and impartiality of the court; publicity and openness of court proceedings; 2) procedural, which includes: reasonable time; adversarial proceedings of the parties in the criminal proceedings; appealing against procedural decisions, actions or omissions.

It is emphasised on the interconnectivity and complementarity of such convention requirements as access to justice and the binding nature of judicial decisions. It is noted that the binding nature of court decisions as a basis of judiciary is specified in the national procedural law and is associated with its entry into force. The case-law of the ECHR in the part that the lack of a final court's decision is considered to be a violation of the right of access to justice is respected. It is noted that in accordance with the legal position of the ECHR, it is impossible to assume that paragraph 1 of Article 6 of the Convention would describe the procedural guarantees in detail that are provided to the parties, namely the fair, public and prompt consideration of the case, while the final decision is not guaranteed.

The scientific position on the fact that access to justice should be considered as a complex institution was supported, as it is a legal framework created by the state under which each person who believes that his/her rights, freedoms or interests are violated, has a real opportunity to appeal to the court, hoping for prompt and fair judicial protection, directed to restoration of violated rights with obligatory and unconditional execution of the court decisions in the term prescribed by law.

It was stated that the issue of ensuring the right of a person for immediate appealing to the court for the protection of his/her rights, which have been violated during the pre-trial investigation, remains problematic. Even amendment of part 1 of Article 303 of the CPC of Ukraine by the new paragraph 9-1 has not contributed to the solution of this problem, as a legislator envisaged the possibility to appeal only against the decision of the prosecutor during the pre-trial investigation, regarding refusal to satisfy the complaint about failure to comply with reasonable

terms during the pre-trial investigation by the investigator or the prosecutor. In order to further optimisation of this issue, the relevant changes are proposed to paragraph 9-1 of part 1 of Article 303 of the Criminal Procedural Code of Ukraine. Considering the normative-legal fixing of guarantees of access to justice, it is proposed to divide them into two groups: 1) general – provided in provisions of the international legal acts; 2) special – provided in the national criminal procedural legislation.

The problem issues concerning the independence of judges as a precondition for the functioning of an independent, authoritative judicial power, which should meet European standards in the field of protection of human rights and freedoms, were studied. As the absence of an independent court indicates the neglect of fundamental human rights and freedoms and the lack of an effective judicial system. This is explained by the fact that independence is an indispensable precondition for ensuring the right to a fair trial and guaranteeing the rule of law.

Attention was focused on such procedural guarantees of the independence of judges as mandatory instructions of the court of the higher instance, since they are aimed not only at correcting court errors, but also at ensuring the independence of judges and their freedom for internal conviction during the consideration of the case. It was noted that in contrast to the provisions of part 2 of Article 415 the CPC of Ukraine, which provide the margin of the court instructions of the appellate instance courts, the margin of the court instructions of the cassation instance courts in the CPC of Ukraine is not envisaged. In order to eliminate such a legislative gap, it is proposed to amend part 2 of Article 439 of the CPC of Ukraine with the relevant provision.

It is noted that the imperative requirement of the law that obliges the court to close criminal proceedings if prosecutor refuses to support the state prosecution and the victim does not wish to support it in court, limits the independence and impartiality of the court. Considering that, the respondent shares a scientific position that the court cannot be obliged to close criminal proceedings without deciding a question whether such refusal is justified.

The lack of a uniform legislative formulation and a normative enshrinement of the above principle has been established. Attention was paid to the combination of such legal categories as "publicity", "transparency" and "fixation by the technical means" within the scope of Articles 7, 27 of the CPC of Ukraine, what testifies about the complexity of this principle. The scientific position that obligatory recording of the court proceedings by technical means is a necessary complement to the requirement of publicity, which ensures the transparency of the trial, was supported. However, the requirement of completeness, which is characterised by information saturation and under which it is understood the total amount of information recorded and contained in the appropriate technical means, should be observed.

It is stated that the requirements of paragraph 7 of part 2 of Article 412 of the CPC of Ukraine are directly aimed at the effective exercise of the right to a fair trial, violation of which is the significant breach of the criminal procedural law, and consequently, the ground for the appellate court to quash the court decision with the appointment of a new consideration of the case in the court of the first instance. The analysis of the judicial practice on this issue has shown that the vast majority of verdicts and decisions of the first instance court, on the grounds provided for in paragraph 7 of part 2 of Art. 412 of the CPC of Ukraine, is quashed precisely because of violation of the requirements for full recording of the proceedings by the courts. At the same time, the practice of quashing the court decision without withdrawing a backup copy of the recording medium was recognised to be negative. In order to avoid this practice, the corresponding changes to the CPC of Ukraine have been proposed.

It is stated that the spreading interpretation of part 6 of Article 107 of the CPC of Ukraine, which takes place in the court practice, contradicts the content of this provision. In order to eliminate such situations and effectively ensure the right to a fair trial in the context of implementation of the requirement for full recording of the court hearing by technical means, it is proposed to amend the CPC of Ukraine with proper provisions.

It was noted that the introduction of the provision on reasonable time into the criminal procedural legislation of Ukraine is a positive step aimed at closer bringing the domestic criminal justice to the European standards. However, nowadays a large number of applications is submitted to the ECHR by the Ukrainian citizens relating to non-observance of reasonable time requirements. The largest number of them concerns systemic non-execution or long-term execution of the domestic court decisions, what constitutes a violation of paragraph 1 of Article 6 and Article 13 of the Convention.

A thesis was formed that the legal position of the Supreme Court is a significant step towards the development of an effective mechanism for ensuring reasonable time requirement, in particular, the formation of a system of effective remedies that would achieve a realisation balance between public and legitimate interests of participants in criminal proceedings.

The peculiarities of determining the criteria of reasonable terms under the CPC of some foreign countries have been highlighted and analysed, what allowed to conclude about a more common approach to their standardisation. It is emphasised that it is very important to conduct a pre-trial investigation and court proceedings as soon as possible as for the person in respect of whom the application of coercive measures of a medical nature is envisaged or the issue of their application is resolved. In this regard, it is proposed to amend part 4 of Article 28 of the CPC of Ukraine.

Comparing part 6 of Article 28 and Article 308 of the CPC, it is stated that their provisions are not consistent, since the latter does not provide the possibility to appeal to the investigating judge or court with a petition on failure to meet reasonable time requirements. In order to eliminate the above legislative inaccuracies and contradictions, it is proposed to make the corresponding amendments to part 6 of Article 28 and Article 308 of the CPC.

Five signs of adversarial proceedings have been formulated and characterised, namely in the context of: 1) the principle of criminal proceedings to be exercised at all stages of proceedings; 2) three criminal procedural functions; 3) the possibility

of the parties to the proceedings to choose independently their manner of behaviour and their own legal position, to defend their rights, freedoms and legitimate interests; 4) procedural equality of the parties to criminal proceedings; 5) granting the court a special status, separated from the parties to proceedings, and creating conditions for their exercise of rights and duties.

In order to optimise the principle of adversarial proceedings under the head of independent realisation by the defendant parties their legal position in the court, it was expressed the position on the necessity to grant the defendant party the right to draw up a "defense opinion". It was argued that this procedural document should reflect the position of the defense party on: the circumstances of the criminal offense; admission or non-admission of guilt by the person with justification of such position; possibility of reimbursement of the damage to the victim; mitigating circumstances, etc. The defense opinion should be submitted to the court during the preparatory proceeding and announced by the defendant at the beginning of the trial after the prosecutor's announcement of the indictment act.

It is maintained that the parties to the criminal proceedings are not equal in the process of gathering evidence. This is evidenced by the fact that the methods prescribed by law for gathering evidence are either insufficiently regulated (for instance, withdrawing evidence, performing "other actions") or in fact are not gathering evidence itself (initiation of investigative actions).

Two main positions on the issue of activity of examination by the court of the circumstances of criminal proceedings are determined. The first stems from the vision of "pure adversarial proceedings", the supporters of which perceive the court as an independent and impartial arbitrator of legal disputes between the parties to criminal proceedings. The second is diametrically opposed and consists in defending the right of the court to a certain initiative in evidentiary activity. It is emphasised that the second position contradicts the content of the legislative provisions. It is argued that the passivity of the court is possible only if there is a real competition and equality of the parties both in the pre-trial investigation, when the evidence is

collected, and during the trial, when the parties are actively defending their legal positions.

It is established that the right to appeal is one of the most important in the structure of the right to a fair trial, since through it's process of implementation is exercised: 1) correction of errors and violations of the law, committed by investigator, prosecutor, investigating judge or court; 2) ensuring the rights and legally protected interests of the parties to the proceedings; 3) establishing the legitimacy and fairness of criminal justice.

Two scientific approaches to the constitutionality (unconstitutionality) of the provisions of the CPC of Ukraine are defined, which enshrine an exhaustive list of decisions, actions or omissions of the investigator or prosecutor, which are subject to appeal. The lawyers who do not consider that the provisions of part 1 of Article 303 of the CPC of Ukraine contradict Article 55 of the Constitution of Ukraine are supported, as the legislator provided the possibility of appealing against not only the decisions, actions or omissions of the investigator or prosecutor, defined in part 1 of Article 303 of the CPC of Ukraine, but against others also. Such complaints shall be considered not at the stage of pre-trial investigation, but at the preparatory proceeding. Thus, the legislator had not restricted the parties to criminal proceedings in their right to appeal against decisions, actions or omissions of the investigator or prosecutor, but only distinguished which complaints could be submitted at the stage of pre-trial investigation and which - at the preparatory proceeding.

The problem of non-regulation of the procedural order of consideration of complaints of the parties to criminal proceedings about the decisions, actions or inaction of the investigator, prosecutor at the preparatory proceeding is emphasised, since the provisions of Articles 314, 315 of the CPC of Ukraine do not specify consideration of submitted complaints about the decisions, action or inaction of the investigator, prosecutor. It is stated that, at present, there is no mechanism of fulfilment of the requirements of parts 2, 3 of Article 303 of the CPC of Ukraine, that in the court practice creates barriers for exercise of the right of access to justice, namely, the appealing right at the preparatory proceeding. It is noted that the

resolution of problematic issues on subject of appealing at the stage of the pre-trial investigation can be exercised by two ways. The first way is to define the “open list” of decisions, actions, inaction of the investigator, prosecutor, that can be appealed against at the pre-trial investigation, that would indicate a refusal to limit the subject of appealing at the pre-trial stage. The second way, which the respondent considers to be the most appropriate, is to leave the closed subject of appealing, provided for by part 1 of Article 303 of the CPC of Ukraine, and the necessity to develop the procedure of appealing at the preparatory proceeding of “other” decisions, actions or inaction of the investigator, prosecutor (not provided for by part 1 of Article 303 of the CPC of Ukraine) in view of its detailed regulation.

The necessity to define the procedural order of appealing against the decisions, actions or inaction of the investigator, prosecutor at the stage of preliminary proceeding is stressed, in view of which, the CPC of Ukraine should provide: 1) participants who have the right to submit complaints at the preliminary proceedings (it is reasonable to grant such a right to any person whose rights have been violated or unreasonably restricted during the pre-trial investigation); 2) the terms for submitting complaints, in particular, during the whole preliminary proceeding, but before an appointment of the court’s consideration; 3) the procedure of consideration of complaint by the court (such complaints should be decided under the provisions for the court’s consideration (Articles 318-380 of the CPC of Ukraine). The deadline for consideration of the complaint should constitute not later than seventy-two hours from the moment of its receipt; 4) the legal consequences of consideration of the complaint, that is, the decisions that can be delivered by the court as a result of the consideration of the complaint.

Analysis of the legal positions, formed by the European Court of Human Rights, the Constitutional Court of Ukraine and the Supreme Court, during the consideration and resolution of cases, allowed to come to the understanding that established by Article 309 of the CPC of Ukraine a comprehensive list of decisions of the investigating judge, which are the subject to appealing against during the pre-

trial investigation, may not always be considered as a violation of the right of access to justice.

It is found that the examination of objections to the decisions of the investigating judge during the preliminary proceeding (in accordance with part 3 of Article 309 of the CPC of Ukraine) is an ineffective method of judicial control.

The analysis of the legal position of the Supreme Court led to the understanding that the decision delivered by the investigating judge, what according to Art. 309 of the CPC of Ukraine, is not to be appealed against and is not provided by the CPC of Ukraine, can be reviewed by the court of appeal and, if there are grounds can be quashed. In particular, it concerns the possibility of appealing against the decisions of the investigating judge on conducting an unscheduled documentary inspection, on the recognition of material evidence; on granting permission for compulsory sampling for examination (except for taking biological samples) and other decisions.

Keywords: right to a fair trial, principles of criminal proceedings, adversarial proceedings, publicity and transparency of the trial, investigating judge, appealing against court decisions.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Льошенко О. Ю. Проблемні питання оскарження ухвал слідчого судді. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 1 (22). Т. 5. Ч.2. С. 140-144.
2. Льошенко О. Ю. Актуальні питання забезпечення розумних строків у кримінальному провадженні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 2 (23). Т. 4. С. 253-258.
3. Льошенко О. Ю. Окремі питання забезпечення гласності та відкритості судового провадження. *Юридична наука*. 2019. № 1 (91). С. 327-335.
4. Льошенко О. Ю. Щодо тлумачення поняття права на справедливий суд: кримінальний процесуальний аспект. *Юридична наука*. 2019. № 2 (92). С. 351-358.
5. Lyoshenko O. Analysis of scientific research dedicated to the exercise of the right to a fair trial in the criminal procedural law of Ukraine. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2018. № 6/2. P. 209-214. (Словацька Республіка).
6. Льошенко О. Ю. Незалежність та неупередженість суду в кримінальному провадженні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. Вип. 3-2. Т. 2. С. 230-234.
7. Льошенко О. Ю. Доступ до правосуддя як складова права на справедливий суд: кримінальний процесуальний аспект. *Правові новели*. 2020. № 10. Т. 3. С. 94-100.

Наукові публікації, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації та додатково відображають її наукові результати:

8. Льошенко О. Ю. Актуальні питання реалізації права на справедливий суд у кримінальному провадженні. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 18 травня 2018 р.). Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2018. Т. 2. С. 358-361.

9. Льошенко О. Ю. Структурні елементи права на справедливий суд. *Становлення та розвиток наукових досліджень* : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої Дню науки України (м. Київ, 18-19 травня 2018 р.). Київ: Громадська організація «Фундація науковців та освітян», 2018. С. 49-52.

10. Льошенко О. Ю. Щодо можливості оскарження ухвал слідчого судді, які не передбачені КПК України. *Актуальні проблеми оперативно - розшукової діяльності та використання спеціальної техніки* : матеріали Круглого столу, присвяченого «Тижню права» (м. Дніпро, 6 груд. 2018 р.). Дніпро : ДДУВС, 2018. С. 151-154.

11. Льошенко О. Ю. Доступ до правосуддя як складова забезпечення права на справедливий суд. *Практика Європейського суду з прав людини в діяльності органів прокуратури і суду: виклики та перспективи* : матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 13 черв. 2018 року). Київ : Національна академія прокуратури України, 2018. С. 120-123.

12. Льошенко О. Ю. Актуальні питання змагальності сторін кримінального провадження. *Актуальні проблеми правової науки в сучасних умовах* : збірник тез Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Кривий Ріг, 16 травня 2019 року) / Редкол.: М. М. Почтовий (гол. ред.) та ін. Кривий Ріг : КФ ДДУВС, 2019. С. 113-116.

13. Льошенко О. Ю. Забезпечення права на справедливий судовий розгляд протягом розумного строку. *Розбудова правової держави в Україні: реалії та перспективи* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 24 трав. 2019 р. Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2019. С.91-93.

14. Льошенко О. Ю. Поняття права на справедливий суд. *Правова освіта: науковий погляд молодих вчених* : матеріали наук.-практ. конф. до Міжнародного дня освіти (м. Київ, 24 січня 2020 р.). Київ : ГО «Фундація науковців та освітян», 2020. С. 96-99.

15. Льошенко О. Ю. Доступ до правосуддя в контексті кримінального провадження. *Верховенство права у процесі державотворення та захисту прав людини в Україні* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 12-13 лютого 2021 р. Одеса : ГО «Причорноморська фундація права», 2021. С.134-138.

16. Lyoshenko O. Yu. Guarantees in criminal proceeding in the context of Ukrainian legislation and the case - law of the European Court of Human Rights. *European Potential for the Development of Legal Science, Legislation and Law Enforcement Practice*: materials of International scientific and practice conference (Wloclawek, Republic of Poland, February 26-27, 2021). Wloclawek: Cuiavian University of Wloclawek, 2021. P. 223-226. (Республіка Польща).

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ.....	12
1.1. Сучасний стан наукового дослідження проблем реалізації права на справедливий суд у кримінальному процесі.....	12
1.2. Поняття та структура права на справедливий суд у кримінальному провадженні України.....	34
РОЗДІЛ 2. ІНСТИТУЦІЙНО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ ЕЛЕМЕНТИ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....	57
2.1. Доступ до правосуддя як складова права на справедливий суд.....	57
2.2. Незалежність та неупередженість суду в кримінальному провадженні....	77
2.3. Забезпечення гласності та відкритості судового провадження.....	93
РОЗДІЛ 3. ПРОЦЕСУАЛЬНІ ЕЛЕМЕНТИ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....	114
3.1. Забезпечення розумних строків як гарантія реалізації права на справедливий розгляд і вирішення справи.....	114
3.2. Змагальність сторін кримінального провадження.....	133
3.3. Оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності як складова права на справедливий суд.....	152
ВИСНОВКИ.....	172
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	178
ДОДАТКИ.....	211

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВССУ – Вищий спеціалізований суд з розгляду цивільних і кримінальних справ

ГУНП – Головне управління Національної поліції

ЄРДР – Єдиний державний реєстр досудових розслідувань

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

ЗУ – Закон України

КЗПЛ, Конвенція – Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р.

КМУ – Кабінет Міністрів України

КПК – Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 р.

КПК України 1960 р. – Кримінально-процесуальний кодекс України 1960 р.

ЦПК – Цивільний процесуальний кодекс України

п. – пункт

ст. – стаття

ч. – частина

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Відповідно до ст. 3 Конституції України зміст і спрямованість діяльності держави визначають права і свободи людини та їх гарантії, а утвердження та забезпечення цих прав та свобод є головним обов'язком держави. Відтак, розбудова України як демократичної, правової держави має базуватися на неухильному дотриманні основоположних прав і свобод людини, забезпеченні законності та верховенстві права. Одним із таких надзвичайно важливих і пріоритетних прав, яке гарантовано не лише на рівні національного законодавства, а й загальновизнаними міжнародно-правовими актами у сфері захисту прав і свобод людини, є право на справедливий суд.

Забезпечення вказаного права є необхідною умовою визнання України повноцінним членом європейського правового простору. Тим часом, правозастосовна практика реалізації права на справедливий суд у кримінальному процесі України свідчить про існування низки законодавчих недоліків і прогалин, що призводить не лише до його порушення, а й інших прав, свобод та законних інтересів людини. Наочним свідченням зазначеного є значна кількість звернень громадян України до Європейського суду з прав людини з приводу порушення права на справедливий суд. Водночас, ураховуючи міжнародні зобов'язання, які взяла на себе Україна з часу ратифікації Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, актуальним залишається питання щодо приведення національного законодавства у відповідність до міжнародних актів, якими гарантовано реалізацію права на справедливий суд у кримінальному процесі.

Проблематика реалізації права на справедливий суд завжди викликала жвавий науковий інтерес, з огляду на що різноманітні її аспекти досліджувалися представниками різних галузей юридичної науки. Серед вітчизняних правників означеній тематиці присвятили свої праці Ю. П. Аленін, О. А. Банчук, Г. І. Бережанський, Н. М. Грень, І. В. Гловюк, І. М. Жаровська, О. Г. Яновська, С. М. Зеленський, О. І. Коровайко, У. З.

Коруц, О. Л. Котович, Д. Є. Крикливець, О. П. Кучинська, О. В. Лемак, А. В. Лужанський, С. В. Лунін, Л. М. Лобойко, Ю. М. Мирошніченко, О. М. Овчаренко, М. А. Погороецький, О. Б. Прокопенко, Н. Ю. Сакара, Н. П. Сиза, Р. С. Сопільник, С. В. Степанова, О. С. Ткачук, Е. Л. Трегубов, Т. І. Фулей, О. Г. Шило та інші.

Вагомий вклад у розвиток правової науки з дослідженого питання зробили і зарубіжні науковці, серед них варто відзначити Давідаса Віткаускаса, Григорія Дічкова, Кертіса Добблера, Джеремі Макбрайда, Джона Ролза, Мікеле де Сальвіа, Донну Гом'єн тощо.

Високо оцінюючи здобутки цих та інших вчених, все-таки доводиться констатувати, що до цього часу проблеми реалізації права на справедливий суд у кримінальному провадженні не піддавались комплексному теоретичному аналізу. Натомість, зважаючи на конвенційне значення цього права, вивчення піднятого питання є надзвичайно важливим як з доктринальної позиції, так і з погляду правозастосовної діяльності. Крім того, про перспективність наукового пошуку в цьому напрямі також свідчать ті неузгодженості й прогалини, що містяться в кримінальному процесуальному законодавстві України, які негативно позначаються на реалізації права на справедливий суд у практичній площині. Зазначене потребує критичного аналізу та розробки нових підходів щодо вдосконалення механізму забезпечення реалізації права на справедливий суд у кримінальному провадженні, що зумовлено особливостями та правовою природою цього права.

Таким чином, в умовах євроінтеграційних процесів, реформування та приведення національного законодавства у відповідність до вимог міжнародно-правових актів у сфері захисту прав і свобод людини, проведення комплексного дослідження щодо реалізації права на справедливий суд у кримінальному провадженні є цілком виправданим і доцільним. Все це свідчить про актуальність обраної теми дисертації, що й обумовило її вибір.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертаційне дослідження виконано в межах плану науково-

дослідної роботи кафедри кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності Національного університету «Одеська юридична академія» «Удосконалення сучасного кримінально-процесуального законодавства та забезпечення його ефективності в умовах правової реформи» на 2011-2015 рр. як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку української державності та права» на 2011-2015 рр. (ДРН 0110U00671), а також плану науково-дослідної роботи кафедри кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності Національного університету «Одеська юридична академія» «Динаміка кримінального процесуального законодавства України: досвід та перспективи» на 2016-2020 рр. як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» на 2016-2020 рр. (ДРН 0116U0184).

Мета і завдання дослідження. Відповідно до встановленого об'єкта (правовідносини, що виникають у сфері правового регулювання права на справедливий суд у кримінальному провадженні) і предмета дисертації (реалізація права на справедливий суд у кримінальному провадженні), її метою є отримання нових результатів у вигляді наукових висновків, спрямованих на оптимізацію реалізації права на справедливий суд у кримінальному провадженні, а також розроблення науково обґрунтованих пропозицій з удосконалення положень КПК України та практики його застосування.

Для досягнення поставленої мети у дисертації вирішувалися такі завдання:

- здійснити аналіз стану наукової розробленості проблем реалізації права на справедливий суд у кримінальному процесі;
- дослідити поняття та структуру права на справедливий суд у кримінальному провадженні;

- проаналізувати доступ до правосуддя як складову права на справедливий суд;
- виявити характерні ознаки незалежності та неупередженості суду в кримінальному провадженні;
- встановити специфіку забезпечення гласності та відкритості судового провадження;
- визначити процесуальні особливості забезпечення розумних строків як гарантії реалізації права на справедливий розгляд і вирішення справи;
- розкрити проблемні питання, що стосуються змагальності сторін кримінального провадження, та запропонувати можливі шляхи їх усунення;
- розкрити порядок оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності як складової права на справедливий суд;
- сформулювати науково обґрунтовані висновки і пропозиції, спрямовані на усунення неузгодженостей та суперечностей щодо реалізації права на справедливий суд у кримінальному провадженні.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети та виконання зумовлених нею завдань в роботі використано сукупність загальнонаукових і спеціальних методів наукового пізнання, вибір яких обумовлений особливостями об'єкту та предмету дослідження. Звернення до діалектичного методу забезпечило поглиблення понятійного апарату, що стосується предмету дослідження (підрозділи 1.2, 2.1, 2.2, 3.1). Використання системно-структурного методу дало можливість дослідити внутрішню побудову механізму реалізації права на справедливий суд у кримінальному провадженні, а також установити взаємозв'язок між складовими елементами цього права (розділи 2, 3). За допомогою методу системного аналізу виявлено колізії та прогалини в кримінальному процесуальному законодавстві України, а також сформульовано конкретні пропозиції щодо їх подолання (розділи 2, 3). Статистичний метод використано при узагальненні статистичних даних і матеріалів практики з питань реалізації дослідженого права (підрозділи 2.1, 3.1, 3.3). Порівняльно-правовий метод застосовувався у процесі порівняння

норм міжнародно-правових актів, практики ЄСПЛ та національного законодавства (у всіх розділах). З метою отримання достовірних і об'єктивних результатів дослідження усі методи використовувалися у взаємозв'язку та взаємозалежності.

Теоретичну основу роботи склали наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених у галузі конституційного, міжнародного, кримінального, кримінального процесуального права та інших юридичних наук.

Нормативно-правовою базою дослідження стали норми Конституції України, міжнародно-правових акти у сфері правового регулювання права на справедливий суд, вітчизняне та зарубіжне законодавство, практика ЄСПЛ, рішення Конституційного Суду України та Верховного Суду.

Емпіричним підґрунтям дослідження стали рішення ЄСПЛ, що стосуються права на справедливий суд, інтерпретаційні акти вищих судових інстанцій України, що розміщені в Єдиному державному реєстрі судових рішень, матеріали слідчо-прокурорської практики, а також власний досвід роботи автора.

Наукова новизна отриманих результатів визначається тим, що з часу прийняття КПК України 2012 року дисертація є першою в науці кримінального процесуального права комплексною працею, яка присвячена реалізації права на справедливий суд у кримінальному провадженні. У межах здійсненого дослідження одержано нові результати, що містять наукову новизну, а саме:

вперше:

- аргументовано позицію про необхідність в положеннях ст. 2 КПК України передбачити, що забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду має здійснюватися у розумні строки, а ухвалені судові рішення мають бути законними, обґрунтованими і вмотивованими;

- запропоновано гарантії доступу до правосуддя поділяти на дві групи: загальні (передбачені в міжнародно-правових актах) та спеціальні (закріплені

в національному кримінальному процесуальному законодавстві);

- доведено необхідність передбачити в КПК України обов'язок суду апеляційної інстанції витребувати резервну копію технічного запису судового провадження в суді першої інстанції, що, за умови його наявності та справності, унеможливить проведення повторного судового розгляду в суді першої інстанції;

- визначено та розкрито процесуальний механізм реалізації положення ч. 6 ст. 28 КПК України щодо забезпечення здійснення кримінального провадження в розумні строки;

- враховуючи відсутність процесуального механізму захисту прав під час підготовчого провадження щодо порядку розгляду заперечень на ухвали слідчого судді, запропоновано закріпити право на оскарження ухвали слідчого судді про обшук, огляд житла чи іншого володіння особи на досудовому розслідуванні, та дій слідчого, прокурора в ході виконання ухвали, у зв'язку з чим сформульовано зміни до ч.1 ст. 303, ч.1 ст. 309 КПК України;

вдосконалено:

- понятійно-категоріального апарату, що стосується предмету дослідження, зокрема, такі поняття як: «право на справедливий суд», «розумний строк» тощо;

- законодавче положення щодо визначення граничних меж розумних строків, які не повинні перевищувати встановлених строків давності притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення відповідного кримінального правопорушення.

- наукові погляди про необхідність визначення процесуального порядку оскарження рішень, дій, бездіяльності слідчого, прокурора на підготовчому провадженні, зокрема, пропонується передбачити у КПК України: 1) учасників, які мають право подавати скарги у підготовчому провадженні; 2) строки подання скарги; 3) порядок розгляду скарги судом під час підготовчого провадження; 4) правові наслідки розгляду скарги.

дістали подальшого розвитку:

- наукові погляди щодо структуризації права на справедливий суд;
- позиція про необхідність зміни законодавчого підходу до функціонального призначення слідчого та керівника органу досудового розслідування та наділення їх функцією розслідування, замість обвинувачення;
- наукова позиція щодо доцільності доопрацювання законодавчих норм, що регулюють змагальність у кримінальному провадженні, зокрема, задля того, щоб вони були не декларативними, а реально діючими.

Практичне значення отриманих результатів полягає у тому, що викладені в дисертації теоретичні положення, висновки та пропозиції можуть бути застосовані у:

- *законотворчій діяльності* – при внесенні змін і доповнень до КПК України стосовно реалізації права на справедливий суд;
- *правозастосовній діяльності* – під час процесу формування судової практики з питань забезпечення реалізації права на справедливий суд у кримінальному провадженні та під час здійснення адвокатської діяльності;
- *освітньому процесі* – під час підготовки лекцій, відповідних розділів підручників, навчальних посібників із навчальної дисципліни «Кримінальний процес».

Особистий внесок здобувача. Дисертація становить самостійне дослідження, висновки та пропозиції, викладені у дисертації, становлять особистий здобуток автора.

Апробація матеріалів дисертації. Теоретичні положення та висновки дисертації оприлюднені на міжнародних науково-практичних конференціях та круглих столах, зокрема: III Міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій Дню науки України (м. Київ, 18-19 травня 2018 р.), «Становлення та розвиток наукових досліджень»; круглому столі, присвяченому «Тижню права» (Дніпро, 6 грудня 2018 р.), «Актуальні проблеми оперативно - розшукової діяльності та використання спеціальної техніки»; всеукраїнській науково-практичній конференції (м. Кривий Ріг, 16 травня 2019 р.):

«Актуальні проблеми правової науки в сучасних умовах»; науково-практичній конференції до Міжнародного дня освіти (м. Київ, 24 січня 2020 р.): «Правова освіта: науковий погляд молодих вчених».

Публікації. Основні положення і висновки дисертаційного дослідження відображені у 16 наукових публікаціях, з яких 6 статей – у фахових виданнях, перелік яких затверджено Міністерством освіти і науки України, 1 стаття – у зарубіжному періодичному науковому виданні та 9 тез доповідей у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій та круглих столів.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, 3 розділів, що містять 8 підрозділів, висновків, списку використаних джерел (278 найменувань на 33 аркушах) та додатків (1 додаток на 4 аркушах). Повний обсяг дисертації становить 214 аркушів, з них основного тексту – 177 аркушів.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

1.1. Сучасний стан наукового дослідження проблем реалізації права на справедливий суд у кримінальному процесі

Вивчення сучасного стану дослідження реалізації права на справедливий суд (*fair trial*, *proces equitable*) у кримінальному процесі України вважаємо за доцільне розпочати з історичного екскурсу становлення та розвитку цього права. На наше переконання, така необхідність зумовлена тим, що, прослідкувавши генезис права на справедливий суд, із упевненістю можна буде стверджувати про важливість наукових праць, присвячених різним проблемним аспектам реалізації цього права в практичній площині. Тим паче, що в умовах реформування національного законодавства, приведення його до міжнародних та європейських правових стандартів як у сфері захисту прав і свобод людини, так і здійснення кримінального судочинства загалом, проблематика реалізації права на справедливий суд набуває особливої актуальності.

В історичній ретроспективі запровадження права на справедливий суд зумовлено тим, що Друга світова війна суттєво змінила розуміння гарантій миру в усьому світі. Вперше в світовій історії людство досягнуло справжню цінність прав і свобод людини, що й визначило принципове оновлення правового механізму їх захисту. З того часу вони перестали бути суто внутрішньою компетенцією держав і набули міжнародного значення, знайшовши своє втілення в ідеї нового міжнародного правопорядку, підґрунтям якої є повага до основних прав і свобод людини [97, с. 12-13; 1, с. 130]. Окрім того, військові конфлікти, через які довелося пройти людству, значно змінили світогляд на цінність прав і свобод людини, що стало відправною точкою для об'єднання зусиль з їх захисту. Відтак, подальшим

орієнтиром у цьому питанні стало зміцнення миру, забезпечення національної безпеки, поваги до кожної людини, її життя, здоров'я, честі та гідності тощо. Тож у такій важливій на предмет вірогідного порушення цих та низки інших прав і свобод людині сфери, як кримінальний процес, значення реалізації права на справедливий суд посідає домінуючу роль.

З того часу міжнародною спільнотою прийнято такі загальновизнані на сьогодні міжнародно-правові акти, як Загальна декларація прав людини 1948 р., Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р. та ін. З аналізу цих міжнародних документів убачається, що серед основоположних прав і свобод людини також закріплено право на справедливий суд, реалізація якого має суттєве значення. Пояснюється це тим, що, не дивлячись на суттєве значення цього конвенційного права, питання його практичної реалізації є одним із найбільш складних, багатоаспектних і дискусійних. Насамперед, на нашу думку, зазначене обумовлене тією обставиною, що структура цього права характеризується дуалістичністю елементів, які безпосередньо будуть розкриті в наступних розділах.

В історичній ретроспективі основоположним міжнародно-правовим документом, яким гарантовано кожній людині право на справедливий судовий розгляд, є Загальна декларація прав людини 1948 р. Ця Декларація була розроблена Комісією з прав людини Організації Об'єднаних Націй і є першоосновою вираження невід'ємних прав і свобод, що мають усі люди. Так, у ст. 8 вказаної Декларації закріплено, що *«кожна людина має право на ефективне поновлення у правах компетентними національними судами в разі порушення її основних прав, наданих їй конституцією або законом»* [49], а в ст. 10 передбачено, що *«кожна людина, для визначення її прав і обов'язків, а також для встановлення обґрунтованості пред'явленого їй кримінального обвинувачення, має право, на основі повної рівності, на те, щоб її справа була розглянута прилюдно і з додержанням усіх вимог справедливості незалежним і безстороннім судом»* [49].

Наступним кроком стало прийняття 4 листопада 1950 року Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, у Преамбулі якої зазначається, що «підтверджуючи свою глибоку віру в ті основоположні свободи, які становлять підвалини справедливості та миру в усьому світі, Рада Європи ставить собі за мету досягнути тіснішого єднання між членами Загальної декларації прав людини, одним із засобів досягнення чого є забезпечення і розвиток прав людини та основоположних свобод. Зазначене найкращим чином забезпечуються, з одного боку, завдяки дієвій політичній демократії, а з іншого боку, завдяки спільному розумінню і додержанню прав людини, від яких вони залежать» [68].

Як підкреслив Мікеле де Сальвіа, зазначена Конвенція є свого роду символічним текстом, яка зобов'язана своїм існуванням завязатості Парламентської Асамблеї Ради Європи, адже саме вона розробила на першій сесії «нить» зобов'язань, прийнятих на себе Державами в силу Статуту цієї Організації, задля того, щоб у праві з'явився міжнародний примусовий інструмент захисту прав і свобод людини [44, с. 6-7].

Відповідно до змісту зазначеної Конвенції, право на справедливий суд гарантовано ст. 6, зокрема, як у цивільних, так і кримінальних провадженнях. До того ж, такі гарантії застосовуються не лише до судових проваджень, але й до етапів, які їм передують. Це підтверджено й практикою ЄСПЛ, який, наприклад, у п. 36 рішення від 24.11.1993 у справі «Імбріюша проти Швейцарії» наголосив, що вимоги ст. 6 Конвенції, і, особливо п. 3, можуть бути актуальними ще до того, як справа буде направлена на судовий розгляд, і тією мірою, якою недотримання таких вимог в самому початку може суттєво вплинути на справедливість відповідного судового розгляду. І хоча право на апеляцію безпосередньо не передбачено ст. 6 Конвенції, але все ж таки воно гарантовано ст. 2 Протоколу № 7 до Конвенції [265]. Враховуючи важливість даної конвенційної вимоги, законодавець також передбачив можливість подання апеляційної скарги не лише на стадії підготовчого провадження чи судового розгляду, але й на досудовому розслідуванні. Тим часом, спираючись

на власний практичний досвід, можна констатувати, що в цій частині законодавець припустився певних прогалин, які звісно негативно впливають на реалізацію права на справедливий суд. Більш детально дана проблематика буде досліджуватися в підрозділі 3.3.

У наш час, за цілком справедливим твердженням Добблера Кертіса, право на справедливий суд (право на справедливий судовий розгляд) є основою, невід'ємною кримінальною процесуальною гарантією забезпечення реалізації інших прав, які гарантовані Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод. На цьому неодноразово у своїх рішеннях наголошував й ЄСПЛ, оскільки це право охоплює значну частину інших процесуальних прав обвинуваченого і гарантій їх реалізації, тим самим будучи одним із найбільш широких і складних понять, закріплених в КЗПЛ [272, с. 10]. Ми повністю згодні з наведеним твердженням, адже, дійсно, реалізація права на справедливий суд пов'язана із забезпеченням низки інших прав, свобод та законних інтересів особи. На підтвердження цього можна привести позицію ЄСПЛ, викладену в п. 27 рішення у справі «Фуше проти Франції». Зокрема, ЄСПЛ наголосив, що відмова заявникові у доступі до матеріалів справи становила суттєве перешкоджання праву на справедливий суд з огляду на порушення принципу рівності сторін та обмеження права на захист. Поряд з тим, у п. 30 цього рішення вказано на те, що гарантії, передбачені п. 3 ст. 6 Конвенції, є конкретними аспектами права на справедливий суд, викладеного в пункті 1 цієї ж статті [263]. Іншим прикладом є рішення у справі «Шабельник проти України», в якому ЄСПЛ повторює, що «хоча право кожного обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення на ефективний захист з боку адвоката, який, у разі потреби, може бути призначений офіційно, - не є абсолютним, воно *становить одну з основоположних засад справедливого судового розгляду*» [194] (виділено нами). Тож, як підкреслив Дж. Макбрайд, право на справедливий судовий розгляд є центральним у всій конструкції правової держави [98, с. 9], оскільки його гарантування

спрямовано на ефективне забезпечення реалізації інших прав, свобод та законних інтересів людини.

Наступний етап імплементації міжнародних правових стандартів у сферу захисту прав, свобод та законних інтересів особи, у тому числі в кримінальне процесуальне законодавство, бере свій початок з часу проголошення України незалежною. Так, з 24 серпня 1991 року наша країна продовжила свій шлях державотворення, зокрема, в напрямі створення самостійної української держави.

У відповідності до Основного Закону, «Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава» [69], в якій «права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави» [69], а «утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [69]. Про цінність права на судовий захист свідчать норми ст. 55 Конституції України, відповідно до яких права і свободи людини і громадянина захищаються судом.

Беручи до уваги викладене, слід погодитися з думкою С. В. Степанова з приводу того, що під впливом глобалізаційних процесів проникнення загальновизнаних принципів та норм міжнародного права, європейських стандартів, Конституція України закріпила фундаментальні засади конституційного ладу, систему прав і свобод людини та громадянина, принципи формування та функціонування органів державної влади, місцевого самоврядування, громадянського суспільства, пріоритети внутрішньої та зовнішньої політики нашої держави. Останні містять певні матеріальні та процесуальні компоненти реалізації задля досягнення головної мети функціонування сучасної європейської держави — ефективного конституційного забезпечення усіх сфер життєдіяльності суспільства відповідно до вимог міжнародних та європейських стандартів [201, с. 21]

Знаковою подією слід вважати 9 листопада 1995 року, адже саме у цей день Україна набула членства в Раді Європи та підписала Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, а згодом і Перший

протокол та Протоколи № 2, 4, 7, 11 до неї. І вже безпосередньо 17 липня 1997 року Законом України № 475/97-ВР дана Конвенція була ратифікована [143], у зв'язку з чим нашою державою взято на себе зобов'язання гарантувати основоположні права і свободи, закріплені в ній. Відтак, із часу ратифікації Україною Конвенції право на справедливий суд отримало найвище визнання, а перед законодавцем постала необхідність імплементації міжнародних правових стандартів із цього питання, а також узгодження й подальше вдосконалення національного законодавства з міжнародними нормами.

Слід звернути увагу і на те, що з метою неухильного додержання країнами-учасницями норм указаної Конвенції був створений Європейський суд з прав людини. Задля врегулювання правовідносин, що виникають у зв'язку з обов'язком держави виконати рішення ЄСПЛ у справах проти України, усунення причин порушення вимог Конвенції, а також упровадженням в українське судочинство практики європейських стандартів прав людини було прийнято Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р. [132].

Щодо дослідженого права, ЄСПЛ у своїй прецедентній практиці чітко поділяє питання справедливості судового процесу, а також питання правильності чи хибності судового рішення. Розглядаючи скарги, ЄСПЛ не має право встановлювати правильність ухваленого рішення, разом з тим вправі вирішити питання щодо справедливості розгляду справи. Водночас, незважаючи на важливість принципу справедливості судового розгляду, наразі ЄСПЛ не напрацював якихось формально визначених правил та критеріїв справедливості. Але все ж таки в окремих його рішеннях «можна зустріти позицію, що «справедливий розгляд справи» включає в себе такі аспекти належного відправлення правосуддя, як право на доступ до правосуддя, рівність сторін, змагальний характер судового розгляду справи, обґрунтованість судового розгляду тощо» [208, с. 360].

Попередньо резюмуючи викладене, можна зазначити, що процес розбудови України як демократичної, правової держави вже триває не одне тисячоліття, а забезпечення прав і свобод людини завжди перебуває в центрі уваги не лише на національному рівні, але й міжнародному. Тим часом, задля повного та дійсно ефективного забезпечення права на справедливий суд у кримінальному провадженні на заваді стоїть низка проблемних моментів, одним із яких виступає недостатня кількість наукових пошуків з питань реалізації цього права. У той самий час, «право на справедливий суд є одним з ключових елементів європейських стандартів правосуддя, імплементація яких є необхідною умовою для інтеграції України до європейського правового простору» [201], проведення масштабної конституційної, у тому числі – судової реформи та початку реальних демократичних перетворень у суспільному житті.

Нині перед Урядом країни, юридичною та науковою спільнотою стоїть завдання не лише щодо розробки суто теоретичних положень, а й запровадження дійсно дієвих практичних механізмів реалізації права на справедливий суд. Адже саме від забезпечення останнього ми можемо спостерігати на скільки дійсно в державі втілюються у життя приписи ч. 2 ст. 3 Конституції України, відповідно до якої «права і свободи людини, а також їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави» [69].

В аспекті зазначеного варто навести твердження О. І. Коровайка, що шлях України у напрямку євроінтеграції потребує активного запровадження до вітчизняного законодавства та судової практики передових міжнародних стандартів судочинства. Зумовлено це тим, що перехід від радянського судочинства до сучасної моделі кримінального процесу європейського типу закономірно супроводжується значними труднощами. Їх подолання вимагає теоретичного обґрунтування та практичної апробації нових підходів щодо запровадження до чинного законодавства якісних механізмів реалізації права на судовий захист [72, с. 275]. До того ж, глибинні демократичні перетворення, які протягом останніх десятиліть відбуваються на пострадянському просторі,

рецепція світових стандартів судочинства запустили процес змін парадигми кримінального процесуального права в напрямку тотального втілення в систему кримінальної юстиції змагальної ідеології, обмеження публічних начал і розширення принципу диспозитивності. Ясна річ, що з урахуванням процесів міжнародно-правової інтеграції окреслені зміни невідворотні й закономірні, але їх наслідком має стати вибір оптимального варіанту організації кримінальної процесуальної діяльності, заснованої на «гармонійному поєднанні з одного боку прогресивного світового досвіду, а з іншого — національної правової культури, історичних традицій, ментальних уявлень громадян про сутність справедливого правосуддя» [109, с. 94-95].

Продовжуючи розкривати зміст сучасного стану наукового дослідження реалізації права на справедливий суд у кримінальному процесі, варто вказати на той факт, що останнім часом стало традиційним здійснювати огляд та аналіз вже існуючих напрацювань, які в тій чи іншій мірі стосуються предмету дисертації. І така практика є цілком виправданою, оскільки має принаймні подвійне значення. По-перше, огляд досягнень попередніх років у рамках дисертаційної роботи має вагоме значення для повноти сприйняття викладених результатів представниками наукової спільноти, оскільки: а) демонструє ступінь ознайомленості дисертанта з досягненнями науки в частині досліджуваного ним питання; б) надає можливість зрозуміти, які з існуючих концепцій дисертантом сприйняті, а які піддаються критичному осмисленню; в) пояснює, які питання є невирішеними або залишаються спірними, а, відтак, потребують подальшого наукового розвитку. По-друге, аналіз існуючих поглядів та підходів щодо предмету дослідження є вагомою частиною методології створення наукової праці, оскільки надає можливість встановити коло питань, що залишаються актуальними; оптимізувати роботу, лишивши поза увагою питання, що вже є вирішеними; спираючись на раніше доведені, а, відтак, у певному розумінні аксіоматичні положення, створити фундамент для побудови власних висновків [238, с. 24].

Огляд наукового матеріалу свідчить, що вагомий внесок у розвиток правової науки з питань забезпечення та реалізації права на справедливий суд зробили такі вчені, як: Г. І. Бережанський, Н. М. Грень, І. М. Жаровська, С. М. Зеленський, О. І. Коровайко, У. З. Коруц, О. Л. Котович, Д. Є. Крикливець, О. В. Лемак, А. В. Лужанський, С. В. Лунін, Ю. М. Мирошніченко, О. М. Овчаренко, М. А. Погорецький, О. Б. Прокопенко, Н. Ю. Сакара, Р. С. Сопільник, С. В. Степанова, О. С. Ткачук, Е. Л. Трегубов, Т. І. Фулей, О. Г. Шило та інші.

Серед зарубіжних дослідників варто відзначити Давідаса Віткаускаса, Григорія Дічкова, Кертіса Добблера, Джеремі Макбрайда, Джона Ролза, Мікеле де Сальвіа, Донну Гом'єн тощо.

Аналіз наукових досліджень, присвячених реалізації права на справедливий суд, ми будемо здійснювати в хронологічному порядку залежно від тієї чи іншої галузі права (спеціальності).

Серед наукових праць з піднятої проблематики, проведених *представниками теорії та історії держави і права*, варто виокремити такі. Так, у 2005 році І. М. Жаровською проведено дослідження на тему «Доступність права: теоретико-правові проблеми» [47]. Дослідниця визначила, що невіддільною складовою доступності права є гарантування доступу до правосуддя, яке, в свою чергу, «є складним правовим механізмом, що являє собою систему правових заходів та засобів, які забезпечують можливість особі або іншому суб'єкту безперешкодно звернутись до органів правосуддя та отримати захист свого права. Доступ до правосуддя як складова доступності права охоплює досить широкий спектр заходів та засобів, які забезпечують можливість особі або іншому суб'єкту безперешкодно звернутись до органів правосуддя та отримати захист свого права» [47]. У своєму дослідженні вчена доступ до суду (правосуддя) здебільшого розглядає через створення відповідних державних установ, тобто крізь призму інстанційного елемента права на справедливий суд. Проте розуміння цього права не можливе без аналізу його змістовної складової, тим паче, що

відповідно до ст. 21 КПК України доступ до правосуддя є однією із загальних засад кримінального провадження. Більш детально це питання буде досліджуватися в підрозділі 2.1

Привертає до себе увагу й кандидатська дисертація Н. М. Грень «Реалізація права людини на справедливий суд шляхом процедури присудової медіації: теоретико-правове дослідження» [39] (Львів, 2016). У своїй роботі автором здійснено аналіз стану наукової розробки проблем реалізації права людини на справедливий суд та з'ясовано методологію дослідження; досліджено поняття та елементи права на справедливий суд; розкрито теоретико-правові засади реалізації права на справедливий суд; охарактеризовано теоретико-правові аспекти медіації та визначено її принципи; з'ясовано поняття присудової медіації, окреслено сферу її застосування та встановлено її відповідність міжнародним стандартам права на справедливий суд; визначено переваги присудової медіації як ефективної процедури реалізації права на справедливий суд; висвітлено правовий порядок здійснення присудової медіації; визначено особливості правового статусу медіатора; окреслено напрями удосконалення правового регулювання процедури присудової медіації в Україні; запропоновано шляхи вирішення соціальних та організаційних проблем, які впливають на реалізацію права на справедливий суд через процедуру присудової медіації в Україні. Заслужовує на увагу те, що вчена розвиває теоретико-правові положення щодо реалізації права на справедливий суд через розуміння її як цілеспрямованого послідовного процесу переведення соціальних благ, визначених нормами права, у стан їх можливого і дійсного використання конкретною особою, наслідком якого є захист та відновлення їхніх прав і законних інтересів [39, с. 4, 5, 9].

Значення наукових здобутків представників вищевказаного напрямку полягає в тому, що саме теорії права є вихідним рубежем, де має брати свій початок обґрунтування кожного правового явища. Інакше кажучи, теорія права повинна бути здатною пояснити розвиток консенсуальних основ

понятійного апарату, зокрема, у нашому випадку це, перш за все, розтлумачити термін «право на справедливий суд».

До основних дисертаційних досліджень у *галузі конституційного права* за вибраним нами напрямом належать:

1) наукове дослідження А. В. Лужанського «Конституційно-правові засади доступу до правосуддя в Україні» [91] (Київ, 2013), в якій проаналізовано питання конституційно-правових засад доступу до правосуддя в Україні. Зокрема, автор зазначає, що специфіка гарантій права на доступ до правосуддя обумовлюється таким: особливою природою об'єкта правової охорони (право на судовий розгляд є одним зі способів захисту всіх інших прав і свобод, до того ж нерідко – єдиним з точки зору ефективності; особливими суб'єктами, що беруть участь у реалізації цього права (ініціатор судового процесу, суди, органи прокуратури, адвокатура, міжнародні судові установи чи відповідні органи міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна); особливими методами та процедурами захисту (як-от, судовий порядок, зокрема, і шляхом оскарження судових рішень; захист за межами держави права, порушеного нею на національному рівні); наявністю цілого ряду гарантів в особі держави та її спеціально уповноважених інституцій, а також особливим статусом установ, що здійснюють захист. Крім того, автор констатує, що юридичні гарантії доступу до правосуддя полягають не лише у нормативній регламентації відповідного права, адже їх безпосереднє втілення у правозастосовну практику нерозривно пов'язане з організацією роботи органів державної влади, їх посадових та службових осіб. Слід підтримати позицію дослідника, що право на доступ до правосуддя є невід'ємною складовою права на судовий розгляд. Оскільки останнє, у свою чергу, є складовою прав людини, їх конституційно-правові гарантії в цілому повністю стосуються і права на доступ до правосуддя. На цій основі автор гарантії права доступу до правосуддя поділяє на загальні та спеціальні («являють собою обумовлену позитивним обов'язком держави та метою правового регулювання цілісну систему юридичних умов, способів і засобів, що в

комплексі забезпечують процес безперешкодної реалізації права на судовий розгляд, його захисту та поновлення у випадку порушення» [91]). Має рацію правник і в тій частині, що забезпечення права особи на доступ до правосуддя здійснюється за допомогою певних юридичних засобів, сукупність яких утворює механізм його реалізації. До складу системи механізму забезпечення згаданого права він відносить такі основні підсистеми: механізм правового регулювання; механізм реалізації; механізм охорони механізм захисту [91; 92].

2) рукопис О. В. Лемак «Право на судовий захист: конституційно-правовий аспект» (Харків, 2014) є «комплексним науковим дослідженням природи права на судовий захист, у якому з'ясовано сутність та особливості конституційно-правових засад права на судовий захист, обґрунтовано низку концептуальних понять, теоретичних положень і висновків, практичних рекомендацій з вдосконалення конституційно-правового регулювання права на судовий захист в Україні» [89]. Зокрема, вченою сформульовано право на судовий захист, яке вона розуміє «як суб'єктивне публічне право особи на доступ до незалежного і безстороннього вирішення спорів за встановленою правовою процедурою на засадах верховенства права і справедливості. Також нею обґрунтовано дуалістичну структуру права на судовий захист, яка зумовлена його інституціональним і процесуальним змістом, а також визначено основні елементи права на доступ до судового захисту, який охоплює: порядок досудового вирішення спору; доступ до правової допомоги, в тому числі і до безоплатної правової допомоги; розумні строки провадження; право на оскарження судових рішень» [89]. Поряд з тим автором удосконалено систематизацію основних елементів права на судовий захист; розуміння законного суду тощо [89, с. 4-5].

3) у кандидатській дисертації С. В. Степанової «Європейські стандарти права на справедливий суд та їх імплементація у національне законодавство України: конституційно-правове дослідження» [201] (Ужгород, 2018) вирішено такі наукові задачі: визначено конституційно-правову природу права на справедливий суд; досліджено зміст та видову характеристику

європейських стандартів у сфері правосуддя; встановлено онтологічний та гносеологічний виміри застосування Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод як джерела конституційного права; надано онтологічну характеристику конституційного права людини на справедливий суд; «з'ясовано сутність, особливості, форми прояву конституційного принципу справедливості як основної правової цінності у здійсненні правосуддя; досліджено питання дотримання прав людини на незалежний і безсторонний суд як гарантії забезпечення права на справедливий судовий розгляд; розглянуто конституційно-правовий механізм та питання ефективності імплементації європейських стандартів права на справедливий суд у національну правову систему України» [201]. Як убачається з аналізу даного рукопису, автором зазначено, що нею «вперше сформульовано комплексне доктринальне визначення права на справедливий суд як невід'ємного елементу принципу верховенства права, що відображено у положеннях Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та прецедентному праві Європейського суду з прав людини, а також у діяльності судів конституційної юстиції європейських держав» [201, с. 16]. На наш погляд, віднесення авторського бачення щодо формування поняття права на справедливий суд до рубрики «вперше» є дещо поспішним, адже на загальнотеоретичному рівні ця дефініція сформована вже давно, тож і краще вести мову про її вдосконалення.

За результатами проведеного аналізу С. В. Степановою запропоновано внести до КПК України «положення про те, що в інтересах правосуддя та забезпечення реалізації принципу верховенства права суд повинен здійснювати контроль за якістю надання правових послуг захисником в кримінальному провадженні та у разі пасивної ролі захисника, зі згоди підзахисного, здійснювати його заміну та направляти ухвалу про це до Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури для відповідного реагування» [201, с. 16, 131, 212]. При цьому, із змісту означеної роботи залишається не досить зрозумілим таке: по-перше, куди саме доцільно внести

відповідні зміни до КПК України; по-друге, зі сторони кого саме має здійснюватися такий контроль і на якому етапі - досудового чи судового провадження тощо.

Щодо наукових розвідок у *галузі цивільного права*, виділимо такі праці. Насамперед, відзначимо дослідження Н. Ю. Сакари: «Проблема доступності правосуддя у цивільних справах» (Харків, 2006), мета якого зумовила необхідність вирішити такі задачі: «дослідити сутність доступності правосуддя як певного стандарту справедливого правосуддя; виявити та дослідити структурну характеристику доступності правосуддя у цивільному судочинстві; обґрунтувати модель справедливого судочинства як форми здійснення доступного правосуддя; сформулювати окремі пропозиції щодо вдосконалення законодавства. Вперше в теоретичному плані автор розглядає проблему доступності правосуддя в аспекті розвитку концепції основних прав і свобод людини і доводить, що право на доступ до правосуддя є позитивним процесуальним правом в системі прав людини, відповідно до якого кожна особа повинна мати можливість ініціювати судовий розгляд справи щодо своїх цивільних прав і свобод та отримати справедливий та ефективний захист, а держава зобов'язана створити відповідні умови для реалізації цієї можливості. У системі прав людини право на доступ до правосуддя є специфічним правом, оскільки при його реалізації здійснюється захист інших прав та свобод. Вчений доводить, що право на доступ до правосуддя гарантується закріпленням в міжнародних нормах та національному законодавстві вимог, які відображають загальновизнані чинники відправлення правосуддя, до реалізації яких заохочуються або зобов'язуються держави. На підставі цього ним зроблено висновок, що доступність правосуддя є певним стандартом, який відбиває вимоги справедливого і ефективного судового захисту, що конкретизуються в необмеженій судовій юрисдикції, належних судових процедурах, розумних строках, і безперешкодного звернення усякої зацікавленої особи до суду» [165, с. 6, 47]

У 2016 році О. С. Ткачуком захищена докторська дисертація за темою: «Реалізація судової влади у цивільному судочинстві України: структурно-функціональний аспект» (Харків). Правник не оминув і питання щодо природи та фундаментального значення права на справедливий суд, зокрема, ним охарактеризовано феноменологічну та самоціннісну сутність права на справедливий судовий розгляд як елементу принципу верховенства права, яка інтегрується у двох функціональних характеристиках: суб'єктивного права в контексті концепції прав людини і системи мінімальних вимог, тобто як позитивне зобов'язання держави у сфері відправлення правосуддя в цивільних справах, як імперативна, когентна норма. Автор також розвиває теоретичні положення щодо структури права на справедливий судовий розгляд та визначає сукупність таких його органічних компонентів: 1) прелімінарного (доступ до суду), що є передумовою реалізації інших елементів; 2) інституційного (незалежного, безстороннього суду, встановленого законом), який відбиває характеристики належного суду в демократичному суспільстві; 3) процесуального (публічності, розумного строку розгляду справи та справедливості розгляду у вузькому розумінні або справедливого слухання), який відображає процесуальні вимоги розгляду справи; 4) легітимаційного (правової визначеності і виконання рішень суду), завдяки яким відбувається легітимація судових рішень та досягається мета правосуддя [207, с. 12, 16].

Значний внесок у розвиток правової доктрини реалізації різних аспектів права на справедливий суд внесли дослідники *в галузі судоустрою*. Так, у 2007 році О. М. Овчаренко захищено дисертація: «Доступність правосуддя та гарантії його реалізації» (Харків), в якій досліджено такий елемент права на справедливий суд, як доступ до правосуддя. Результати дослідження, «які відбивають внесок автора в розробку зазначеної проблеми, зводяться до такого: 1) доступність правосуддя трактується як стан організації судової системи та юрисдикційної діяльності суду в демократичному суспільстві, який задовольняє потребу суспільства у вирішенні юридично

значущих справ і відповідає закріпленим у міжнародно-правових актах вимогам; 2) доступність розглядається в системі інших принципів організації й діяльності судової влади. Місце принципу доступності правосуддя в системі принципів права зумовлюється тим, що сфера його дії поширюється на організацію судової системи й регламентацію процедури розгляду справ у суді; 3) зміст доступності правосуддя розкривається через сукупність її елементів, аргументується вирізнення серед них правових, соціальних і економічних; 4) класифікуються види доступності правосуддя на формальну і реальну відповідно до співвідношення нормативного закріплення цього принципу і практики його реалізації; 5) детально вивчено систему організаційно-правових гарантій доступності правосуддя і запропоновано шляхи їх удосконалення; 6) на основі аналізу низки міжнародно-правових актів, які містять стандарти у царині судоустрою, визначено критерії доступності правосуддя; 7) право на доступ до суду як складник права на справедливий суд розглядається як процесуальне право-гарантія, передбачене нормами міжнародного права й закріплене на конституційному рівні, забезпечення якого є прямим обов'язком держави тощо» [116].

Яскравим представником цього напрямку, на наш погляд, слід визначати О. Б. Прокопенка з його дисертаційним дослідженням «Право на справедливий суд» (Харків, 2011), в якому розкрито зміст та елементи цього права. Загалом його праця присвячена комплексному дослідженню правової природи права особи на справедливий суд, формулюванні змісту і елементів цього права. Так, поняття «справедливий суд» вчений розглядає в «єдності двох аспектів: матеріальної (змістовної) справедливості, яка міститься у змісті судового рішення та процесуальної (процедурної) справедливості, яка передбачає розгляд справи відповідно до визначених законом судових процедур» [147]. Зміст права на справедливий суд автором «розкривається через аналіз його елементів, які виступають у тісному взаємозв'язку, сукупність яких у різних країнах різниться, що зумовлено як особливостями історичних передумов його становлення, так і сутнісними характеристиками

правових систем. Представлено систему організаційно-правових гарантій права на справедливий суд, які поділяються на інституціональні (незалежність та неупередженість суду, утворення суду на підставі закону, компетентність суддів) та процесуальні (розумний строк розгляду справи, наявність системи альтернативних (позасудових) інститутів вирішення правових спорів, виконання судових рішень)» [147]. На підставі цього автором обґрунтована «необхідність удосконалення існуючої системи організаційно-правових гарантій забезпечення права особи на справедливий суд і чинного законодавства, яке регулює відповідні правовідносини» [147]. Також вказано на необхідність закріплення права на справедливий суд на конституційному рівні [147, с. 6-7].

Окремі питання щодо визначення змісту права на справедливий суд та його елементів стали об'єктом дисертаційного дослідження С. В. Луніна: «Принцип змагальності сторін як конституційна гарантія справедливого судочинства» [93]. (Київ, 2011). Варто відзначити, що автор розглядає зазначене право та його елементи в якості конституційної гарантії, а не лише окремої галузі права

У 2017 році Р. Л. Сопільником була захищена докторська дисертація на тему «Теоретичні та організаційні засади забезпечення права на справедливий суд у світлі євроінтеграції України» [176]. Науковцем було сформовано комплекс новітніх теоретичних та методологічних положень щодо тлумачення права на справедливий суд у євроінтеграційній парадигмі. Здійснивши аналіз практики Європейського суду з прав людини автор виокремив такі елементи права на справедливий суд: право на доступ до суду; незалежний та неупереджений судовий розгляд; змагальність; право на відкритий розгляд; вмотивованість судового рішення; дотримання розумного строку розгляду справ; виконання судового рішення. Крім того, ним запропоновано закріпити право на справедливий суд у ст. 55 Конституції України, а також розроблено систему рекомендацій «щодо удосконалення механізмів забезпечення права на справедливий суд у рамках євроінтеграційних процесів в Україні» [176]. Як

зазначає правник, «забезпечення права на справедливий суд як складова предмета судового права проявляється таким чином: а) в інституційних судово-правових відносинах під час утвердження незалежності судової гілки влади; б) в організаційних судово-правових відносинах під час побудови судової системи, що покращує доступність правосуддя, а також під час кадрової комплектації судової влади, ефективність якої прямо (якщо йдеться про суддівські кадри) й опосередковано (у рамках кадрового забезпечення Вищої ради правосуддя, Державної судової адміністрації, Національної школи суддів та ін.) впливає практично на всі аспекти забезпечення права на справедливий суд; в) у функціональних судово-правових відносинах під час реалізації права на судовий захист і додержання розумного строку розгляду справ, виконання етичних вимог до суддів, вирішення питання щодо можливості (необхідності) застосування до особи заходів, що обмежують конституційні права та свободи людини, розгляду та вирішення скарг на дії (або бездіяльність) прокурора, слідчого, особи, яка здійснює дізнання, тощо; г) в управлінських судово-правових відносинах під час здійснення судовою владою владно-керівного впливу в рамках забезпечення обов'язкового й остаточного характеру судового рішення; ґ) у судово-правових відносинах, безпосередньо пов'язаних із забезпеченням права на справедливий суд, що виникають у рамках справ, які розглядаються ЄСПЛ, де предметом заяви стало порушення права на справедливий суд» [177, с. 39].

Дисертація Г. І. Бережанського на тему: «Організаційно-правові засади реалізації права на справедливий суд: порівняльно-правовий аспект» [6] присвячена комплексному дослідженню організаційно-правових засад реалізації права на справедливий суд, а також пошуку шляхів оптимізації механізмів забезпечення права на справедливий суд в Україні з урахуванням позитивного зарубіжного досвіду. Зі змісту даного рукопису вбачається, що сутність реалізації права на справедливий суд визначено крізь призму його складових (змістовну, інституційну, матеріальну, процесуальну); надано авторську класифікацію елементів права на справедливий суд; удосконалено

підхід до розуміння сутності права на справедливий суд і основних передумов та етапів генезису права на справедливий суд як правового інституту та теоретичної категорії тощо [6]. Окремі здобутки вченого, звісно з певним критичним осмисленням, будуть використані нами під час вивчення поняття та структури права на справедливий суд.

Не оминули питання охорони права на справедливий суд і науковці в галузі кримінального права. Так, у 2013 році О. Л. Котович захистив кандидатську дисертацію на тему: «Охорона права на справедливий суд в Україні (кримінально-правовий та кримінологічний аспекти)» [78], в якій надано авторське бачення щодо розуміння правової дефініції «право на справедливий суд» (приведено нами в підрозділі 1.2. цього дослідження). Як зазначив дослідник, вчинення будь-якого злочину проти правосуддя здатне порушити право на справедливий суд. На його переконання, цей висновок має важливе значення в аспекті виявленої відмінності між показниками кількості встановлених ЄСПЛ фактів порушень в Україні права на справедливий суд (за період з 1999 р. по 2012 р. у справах проти України ЄСПЛ ухвалив понад 1000 рішень, у більшості яких (понад 800) визнано порушення Україною Конвенції 1950 р.) і значно меншою кількістю осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності, і ще меншою – кількістю засуджених за вчинення відповідних злочинів (наприклад, у 2009–2010 рр. за ст. 372 КК України постановлено лише один вирок). Крім того, він слушно вказав, що «слідчий суддя теж є спеціальним суб'єктом злочинів проти правосуддя, що порушують право на справедливий суд, зокрема, таких як: порушення права на захист, постановлення завідомо неправосудного судового рішення» [78, с. 102, 173].

Розглядаючи наукові напрацювання щодо права на справедливий суд, звісно, не можемо оминати здобутки вчених у галузі кримінального процесуального права. Так, у докторській дисертації: «Теоретичні основи та практика реалізації конституційного права людини і громадянина на судовий захист у досудовому провадженні в кримінальному процесі України» [239] О. Г. Шило досить глибоко аналізується сутність та зміст права на судовий

захист, а право на перегляд судового рішення розглядається як його невід'ємна частина. Вченою також досліджено структуру зазначеного права (включає до нього елементи-права та нормативні вимоги). До напрацювань вченої ми неодноразово будемо звернутися, адже вони дійсно мають важливе значення для теорії кримінального процесу, і, особливо, враховуючи предмет нашого дослідження.

Такі важливі процесуальні елементи права на справедливий суд у кримінальному провадженні, як змагальність сторін кримінального провадження та оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності, стали предметом дисертаційного дослідження Д. Є. Крикливець: «Реалізація засади змагальності під час розгляду скарг слідчим суддею» (Львів, 2016) [79].

Слід віддати належне і науковим пошукам О. І. Коровайко, яким у 2017 році захищено докторську дисертацію: «Реалізація міжнародних стандартів кримінального судочинства в судовому провадженні України» [73]. Так, правник торкнувся проблемних і в той самий час дискусійних питань щодо: поняття та структури права на справедливий суд (судовий захист) у кримінальному судочинстві; доступу до правосуддя як складової забезпечення права на справедливий суд; реалізації розумних строків, незалежності та безсторонності суду в кримінальному процесі; забезпечення публічного (відкритого) судового розгляду в кримінальному судочинстві України тощо [73].

Вагомий внесок у розвиток правової думки з питань реалізації права на справедливий суд мають і наукові праці зарубіжних дослідників. Так, суттєве значення мають здобутки професора університету Бірмінгем (Великобританія), міжнародного консультанта (експерта) Ради Європи Джеремі Макбрайда. Зокрема, посібник «Європейська конвенція з прав людини та кримінальний процес» (2010 р.) «націлений на те, щоб допомогти суддям, адвокатам і прокурорам враховувати у процесі тлумачення та застосування кримінально-процесуальних кодексів, а також аналогічних або пов'язаних з ними законодавчих актів численні вимоги до кримінального

провадження – чітко визначені й похідні від Європейської Конвенції з прав людини» [99].

Відзначимо і навчальний посібник Давідаса Віткаускаса та Григорія Дічкова «Защита права на справедливое судебное разбирательство в рамках Европейской конвенции о защите прав человека. Серия пособий Совета Европы» [21]. Як вказали автори, метою означеного видання став всебічний розгляд питання щодо застосування ст. 6 Конвенції та надання практикуючим юристам рекомендацій щодо розуміння як самої Конвенції, так і прецедентної практики ЄСПЛ.

У своїй роботі «Концепція верховенства права та Європейський суд з прав людини» Геранн Лаутенбах (Geranne Lautenbach) показує взаємозв'язок верховенства права, демократії та справедливого судового розгляду в прецедентній практиці Європейського суду з прав людини. Зокрема, автор пояснив, як саме ЄСПЛ визначає та тлумачить поняття норми права, закон у своїй практиці. Крім того, усі права, які передбачені Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, у тому числі ст. 6 Конвенції, автор розподілив на дві групи – матеріальні та процесуальні [273, с. 174].

Мікеле де Сальвіа в роботі: «Прецеденты Европейского Суда по правам человека. Руководящие принципы судебной практики, относящейся к Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод. Судебная практика с 1960 по 2002г.» [44] систематизував усі основні позиції ЄСПЛ, які відображають європейські стандарти в сфері захисту прав і основоположних свобод людини.

У праці «Теорія справедливості» Джон Ролз [159] детально аналізує поняття «справедливість», яке наводиться в підрозділі 1.2 цієї роботи.

Таким чином, наведені та інші наукові праці правників слугуватимуть подальшою теоретичною основою нашого дослідження, оскільки заклали необхідні теоретико-методологічні засади щодо формування понятійного апарату, визначення структурних елементів права на справедливий суд, а також для обґрунтування інших аспектів у межах предмету дисертації. На

наше переконання, роботи поіменованих та інших провідних правників, які вивчали різноманітні аспекти реалізації права на справедливий суд, внесли свій вклад у розвиток правової доктрини з окремих проблемних питань означеної теми. Натомість, віддаючи їм належне, все ж таки доводиться констатувати про низку невирішених питань теоретичного та прикладного характеру. Більш того, дослідження права на справедливий суд потрібно продовжувати бодай з огляду на такі чинники: а) воно постійно еволюціонує в осмисленні і тлумаченні тих чи інших норм, враховуючи соціальні, економічні та інші реалії; б) з огляду на його вагомість і масштабність, оскільки воно охоплює матеріальні та процесуальні принципи, норми, гарантії, які пов'язані із судочинством та виконанням рішення у всіх сферах суспільного життя, відповідно є низка проблемних, малодосліджуваних питань; в) вагоме значення судової влади у структурі державно-владної діяльності; г) судово-правова, конституційна та адміністративна реформи, що відбуваються зараз в Україні [39, с. 29].

Підводячи підсумки дослідження можна констатувати, що в умовах стрімкого розвитку кримінального процесуального законодавства України, і особливо зважаючи на прийняття у 2012 р. нового КПК України, спеціальних монографічних досліджень щодо проблем реалізації права на справедливий суд у кримінальному процесі не проводилось. Окрім того, як цілком слушно наголосили О. С. Войтюк та О. В. Кравченко, сьогодні українська кримінальна процесуальна діяльність перебуває у стані остаточного пристосування до змін у кримінальному процесуальному законодавстві. Проте, все одно залишилися невирішені питання, а деякі зміни не відбулися на краще [22, с. 175].

1.2. Поняття та структура права на справедливий суд у кримінальному провадженні України

На сьогодні право на справедливий суд є одним із основоположних, фундаментальних прав кожної людини, завдяки функціонуванню якого можна вести мову про розвиток демократичних, правових начал державотворення, адже воно є гарантією захисту порушених прав, свобод та законних інтересів особи. А зважаючи на правообмежувальну сферу кримінального процесу, належна та ефективна реалізація цього права не можлива без чіткого розуміння його поняття та структури. Саме тому, на наше переконання, термінологічне усвідомлення поняття права на справедливий суд та визначення його структурних елементів має важливе не лише теоретичне, але й практичне значення, оскільки якнайкраще забезпечить змістовну його реалізацію. Тим паче, що воно охоплює надзвичайно широке поле різноманітних категорій, адже «стосується як інституційних та організаційних аспектів, так і особливостей здійснення окремих судових процедур» [65, с. 129].

Слід звернути увагу, що ЄСПЛ, як, до речі, і Європейська комісія з прав людини, досить широко інтерпретує поняття права на справедливий суд, зокрема, виходячи з того, що воно має фундаментальне значення для функціонування демократії та принципу верховенства права. Так, у рішенні від 17.01.1970 у справі «Делькур проти Бельгії» ЄСПЛ зазначив, що обмежувальне тлумачення права на справедливий суд не відповідатиме меті та значенню положень ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [262].

Виходячи з фундаментальності та багатоаспектності права на справедливий суд, одноманітне його розуміння не можливе без усебічного осмислення трьох взаємопов'язаних складових правових категорій (дефініцій) – «право», «справедливість» і «суд».

Будучи «регулюючою нормою політичного спілкування», право повинно служити «критерієм справедливості». А для того, щоб знати, що таке право, слід зрозуміти із якими явищами воно пов'язане і звідки воно походить. Як відмічається в науковій літературі, перш за все, що воно отримало свою назву від *justitia* - «правда, справедливість», тобто право є «мистецтво добра», «рівності та справедливості». Саме тому, як і будь-які регулятивні норми, правові відносини є виявом справедливого і належного. І не випадково, що слово «право» в українській мові має спільний корінь зі словами «правда», «правильно», «справедливість» [114, с. 255, 263].

Нині питання щодо тлумачення поняття «право», визначення його ознак та підходів до розуміння досить-таки достатньо описані в юридичній літературі. Не вдаючись до поглибленої полеміки з цього приводу, ми підтримуємо тих учених, які вказують, що термін «право» широко використовується у різних сферах суспільного життя, є полісемічним за своїм змістом і застосовується в таких значеннях: а) як наявність у особи певного інтересу; б) як можливість здійснення вчинку; в) як гарантованість своєї власної поведінки; г) як вимога до поведінки інших осіб; д) як відповідність критеріям правильності, справедливості; ж) як виправданість, правдивість та ін. З огляду на це, право слід розрізняти з точки зору двох змістовних компонентів: «а) право об'єктивне, тобто сукупність норм права, що виражені (ззовні об'єктивовані) у відповідних юридичних джерелах - нормативно-правових актах, судових рішеннях, правових звичаях тощо; б) право суб'єктивне, яке належить окремим особам (суб'єктам) і полягає в наявності у кожного з них певних юридичних можливостей» [119, с. 87-88].

Як зазначає О. Ф. Скакун, «термін «право» походить від кореня «прав», що означає правда, справедливість» [173]. Але не у всіх випадках поняття «право» має юридичне значення. Юридичне право, на відміну від звичаїв, ще називають «законодавчим правом», яке, в свою чергу, нерідко визначають як «позитивне право», тобто те, що виходить від держави і суспільства, виражено в писаних нормах, міститься в нормативно-правових документах, зокрема,

законах, судових прецедентах, актах виконавчої влади тощо. «Позитивне право як система норм, що містить права та обов'язки, офіційно закріплені державою» [173, с. 207-208].

Варто відмітити, що з розвитком держави та суспільних відносин загалом виникла необхідність в нормативному закріпленні сформованих у тій чи іншій сфері життєдіяльності правил поведінки та звичаїв. Адже, зрозуміло, що лише законодавча регламентація відповідної поведінки у певних правовідносинах забезпечить особі можливість відстояти (захистити) порушені права і законні інтереси. Безумовно, що саме в такий спосіб у державі формується необхідна система гарантій захисту прав, свобод та законних інтересів учасників правовідносин, у тому числі в сфері кримінального судочинства. І як свідчить історія, це здійснюється з урахуванням соціокультурних, економічних, політичних і правових особливостей розвитку держави. Саме завдяки правовим нормам, закріплених у законі, в цивілізованих, демократичних, правових державах вирішуються різні правові конфлікти та спори, що виникають між людьми. І в цьому аспекті неабияке значення відіграє право на справедливий суд, про що наочно свідчать норми ст. 55 Конституції України, згідно з якими права і свободи людини і громадянина захищаються судом.

Отже, слід погодитися та підтримати вчених, що в сучасному світі право – це суспільний інститут, який виражає об'єктивну волю, ступінь свободи і рівності, дозволяє реалізовуватися, виживати та відтворюватися, як окремій людині, так і суспільству в цілому. Як основний регулятор спільних дій, право вимагає від окремих людей орієнтуватися на основний критерій – справедливість, яка віддзеркалює основні цінності суспільства, що забезпечують його самовиживання [234, с. 552].

На сьогодні в науковій літературі право тлумачиться у двох основних його значеннях – об'єктивному та суб'єктивному. Не вдаючись до полеміки з приводу праворозуміння кожного із цих визначень, зауважимо, що в контексті

нашого дослідження вагому роль має саме суб'єктивне розуміння поняття права, яке, своєю чергою, тлумачать у двох значеннях:

1) у широкому – все те, що впливає з правових норм (об'єктивного права) для особи і характеризує її як суб'єкт права; право конкретних можливостей.

2) у вузькому (власному) – передбачена правовою нормою можливість певної поведінки особи; визначена у нормах права міра можливої поведінки особи [236].

Слід зауважити, що в кримінальному процесі суб'єктивне право кожного учасника реалізується через такі засади кримінального провадження, як змагальність, доступ до правосуддя, забезпечення права на захист та права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності, диспозитивність тощо. Зокрема, особі надається юридична можливість на свій розсуд скористатися тим чи іншим правом, передбаченим у законі; вимагати від інших учасників кримінального провадження діяти в межах закону; звертатися до державних органів та посадових осіб за захист своїх прав тощо. Задля досягнення зазначено перед державою стоїть обов'язок на законодавчому рівні закріпити ефективні та дійсно дієві правові механізми й гарантії реалізації суб'єктивного права особи.

Наступною дефініцією, яка входить до складу досліджуваної конструкції, є «справедливість», яка, на нашу думку, має більш морально-філософську спрямованість, при цьому також використовується в сучасній юридичній науці. У цьому контексті варто відмітити, що «чільне місце у Біблії посідають правила судового розгляду суперечок, конфліктів, притягнення до відповідальності. Власне, її положення спрямовані на те, щоб забезпечити правильність, справедливість відповідних рішень. Зокрема, йдеться про рівність людей перед судом, відповідальність людини за свої вчинки, забезпечення справедливості судового рішення» [114, с. 193]. Відтак, спираючись на еволюцію судової влади та права в цілому, можна ствердити, що сучасні демократичні засади забезпечення захисту прав і свобод людини

не можуть існувати без функціонування справедливого судочинства. Адже в кримінальному провадженні саме суд, будучи незалежним і неупередженим арбітром, ставить «остаточну крапку» шляхом розгляду справи по суті та винесення кінцевого рішення, тим самим вирішуючи суперечності між учасниками кримінальних процесуальних правовідносин.

Американський філософ Джон Ролз у своїй відомій праці «Теорія справедливості» указує, що справедливість – це перша чеснота суспільних інститутів, точно так само як істина – перша чеснота системи думки. Тому кожній особистості, за принципом справедливості, має бути властива недоторканність, яка не може бути порушена суспільством. «З цієї причини справедливість не допускає, щоб втрата свободи одними була виправдана великими благами інших. У справедливому суспільстві повинні бути встановлені свободи громадян, а права, гарантовані справедливістю, не повинні бути предметом політичного торгу або ж калькуляції політичних інтересів. Аналогічно, несправедливість терпима тільки тоді, коли необхідно уникнути ще більшої несправедливості. Будучи першими чеснотами людської діяльності, істина і справедливість безкомпромісні» [159].

Як підкреслив зазначений дослідник, основна ідея, яку закладено в понятті справедливості, - це ідея чесності. Справедливість не слід змішувати з всеосяжним поданням про доброту суспільства, оскільки вона всього лише є частиною будь-якої концепції такого роду. Наприклад, важливо відрізнити то значення рівності, яке є одним із аспектів поняття справедливості, від значення рівності, що належить більш великому суспільного ідеалу [274].

Розглядаючи теоретичні аспекти регулювання права на справедливий судовий розгляд у національному праві та в практиці ЄСПЛ, У. З. Коруч зазначає, що «концептуалізація соціологічно-правової категорії «справедливість» сьогодні перебуває в стані перманентної трансформації як сутнісного, так і методологічного наповнення. Як соціальне явище справедливість стає дедалі аморфнішою та недосяжною характеристикою суспільного розвитку, оскільки економічні процеси сприяють концентрації

суспільних благ в досить обмежених соціальних прошарках, що породжує майнову нерівність, а відтак, і нерівність можливостей реалізації особами своїх прав та свобод, не дивлячись на їх формальне законодавче закріплення. З часів появи міжнародних організацій в сфері захисту прав людини і громадянина відбувається постійний пошук механізмів практичної реалізації принципу справедливості хоча б в аспекті відстоювання власних інтересів. Тобто «справедливість» - це вже не мета розвитку суспільства в цілому, а лише один з критеріїв побудови суспільних відносин» [75, с. 371]. На основі зіставлення філософсько-правових концепцій дослідниця зробила висновок про «тривале становлення визначення поняття «справедливість» через різнобічність поглядів щодо її сутності. Загалом справедливість вона визначила як міру логічного розподілу благ або баланс прав та обов'язків, що характерно для будь-якого суспільства, хоча сприйняття і трактування щодо поняття залежить від усталеного типу та стилю управління суспільними процесами. Розуміння категорії «справедливість» забезпечує її універсальність як з точки зору філософського контексту правових засад регулювання суспільних відносин, так і суто правового змісту суспільних відносин. У контексті судового розгляду «справедливість» виступає одночасно як аксіологічна категорія; як засіб досягнення балансу суспільних інтересів та очікувань; як основа формування правової цінності; як головна категорія у становленні права на справедливий судовий розгляд» [74, с. 38].

З позиції інших дослідників, у судовому процесі справедливість слід розглядати в двох аспектах: 1) як справедливість процедури, тобто прийняття рішення при дотриманні вимоги про рівність процесуальних можливостей сторін; 2) як справедливість прийнятого рішення, тобто його відповідність нормам права, вимогам моральності [30, с. 13]. Водночас, на наш погляд, з такою науковою точкою зору не можна погодитися, оскільки автори двояко тлумачать справедливий судовий розгляд. Прийняття справедливого рішення (як ухвали, так і вироку) безпосередньо залежить від самої процедури судового

розгляду кримінального провадження по суті. Тобто, прийняття справедливого кінцевого рішення напряму залежить від проведення справедливого судового розгляду.

Як звертає увагу Г. І. Бережанський, в юридичному сенсі справедливість розглядається як властивість права, виражена, зокрема, у «рівному юридичному масштабі поведінки і в пропорційності юридичної відповідальності вчиненому правопорушенню або як розмірність, рівність у правовому статусі суб'єктів» [7, с. 192; 6, с. 31].

Своєю чергою, О. В. Гришук та З. А. Добош переконані, що «справедливості, як основній правовій цінності, належить визначальна роль у розумінні права, побудови його інститутів, у формулюванні вимог, що ставляться перед правовим регулюванням відносин у сучасному суспільстві. Відповідно процес конвергенції справедливості права здатний виступити гарантією ефективності права, а, отже, підтвердити його цінність як найбільш дієвого соціального регулятора» [43, с. 269]. Але, на нашу думку, не можна розуміння права та побудову його інститутів інтерпретувати через справедливість, оскільки категорія справедливості є більш багатоаспектною та ширшою. Тому гарантії справедливості виникають там, де порушуються права, свободи та законні інтереси людини. І як наголосив ЄСПЛ у справі «Голдер проти Сполученого Королівства», такі характеристики судочинства, як справедливість, публічність та оперативність взагалі не мають жодної цінності, якщо не існує судового провадження, і не слід захищати те, що фактично отримало вигоду від гарантії доступу до суду. У цій же справі ЄСПЛ підкреслив, що було б немислимим, якщо б у ст. 6 Конвенції детально описувалися процесуальні гарантії, надані сторонам для забезпечення права на справедливий суд [183]. ЄСПЛ ще раз акцентував свою увагу на тому, що право на справедливий суд (доступ до суду) не може бути абсолютним, а сама природа цього права вимагає законодавчого врегулювання, яке може відрізнятися залежно від потреб і ресурсів держави, проте не має суперечити меті та цілям Конвенції. Відтак, у своїй прецедентній практиці ЄСПЛ вважає,

що будь-яке обмеження права на справедливий суд буде сумісним із вимогами ст. 6 Конвенції якщо: а) воно переслідує законну мету; б) є розумне співвідношення пропорційності між використаними засобами та метою їх досягнення [261].

У сучасному світі, як цілком справедливо наголошує Дж. Макбрайд, справедливості не можна досягнути там, де обвинувачення і захист у кримінальному провадженні перебувають у нерівному становищі. Таку процесуальну нерівність можна побачити, наприклад, тоді, коли свідчення експертів є насправді не нейтральними, а обвинувальними, коли захист позбавлено повного доступу до матеріалів судової справи, коли сторона обвинувачення може звертатись із поданнями в першу чи апеляційну інстанції, а захист не може на них відреагувати [99, с. 10].

Право на справедливий судовий розгляд передбачає внутрішній баланс інтересів сторін з урахуванням особливостей конкретної справи, представлених доказів і можливості оскарження винесеного рішення. Зовнішній прояв розкривається через правила про публічність розгляду справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом. Дискреція судді в цьому відношенні набуває особливого значення, оскільки критерії справедливості суб'єктивні. Справедливість слід характеризувати як властивість (якість) права. Відповідно, від того, наскільки суд правильно усвідомить обставини справи і приведе їх у відповідність до законодавства, залежить об'єктивність прийнятого рішення [19, с. 106].

Щодо дискреційних повноважень суду слід навести рішення ЄСПЛ у справі «Сергій Волосюк проти України» від 12.03.2009 та «Довженко проти України» від 12.01.2012, в яких зазначається, що у національному законодавстві повинно бути з достатньою чіткістю визначено межі та спосіб здійснення відповідних дискреційних повноважень державних органів з метою забезпечення особам мінімального рівня захисту, на який вони мають право в умовах верховенства права в демократичному суспільстві [185; 193]. Своєю чергою, колегія суддів Другої судової палати Касаційного

кримінального суду Верховного Суду відмітила, що «поняття судової дискреції (судового розсуду) у кримінальному судочинстві охоплює повноваження суду (права та обов'язки), надані йому державою, обирати між альтернативами, кожна з яких є законною, та інтелектуально-вольову владну діяльність суду з вирішення у визначених законом випадках спірних правових питань, виходячи із цілей та принципів права, загальних засад судочинства, конкретних обставин справи, даних про особу винного, справедливості й достатності обраного покарання тощо» [130].

Даючи визначення справедливості у вузькому значенні, ЄСПЛ виділяє такі вимоги, які не вказані в п. 1 ст. 6 Конвенції: належне сповіщення та слухання, взяття до уваги судом лише доказів, отриманих законним шляхом, винесення обґрунтованого рішення, принцип рівності сторін у змагальному процесі, заборону втручання інших гілок влади до процесу здійснення правосуддя, принцип правової визначеності. Тож, на думку Н. Ю. Сакари, поняття «справедливості» у вузькому значенні, яке закріплене в ст. 6 Конвенції, є певним аналогом американської належної правової процедури. Науковець наголошує, що «для зручності та виходячи з традицій розуміння «справедливості» в процесуальному значенні його доцільніше називати належною судовою процедурою, яка включає до свого змісту низку вимог. По-перше, елементом належної судової процедури є група вимог, зокрема, належне сповіщення та слухання, взяття до уваги доказів, отриманих лише законним шляхом, обґрунтованість рішення. По-друге, це принцип «рівності вихідних умов» або, як його ще називають, принцип «рівності сторін» і принцип змагальності. По-третє, вимога про заборону втручання інших гілок влади у процес здійснення правосуддя. По-четверте, принцип правової визначеності, або як його ще інколи називають – принцип правової певності» [166, с. 133-138].

Беручи до уваги викладене вище, слід підкреслити, що в умовах концептуального реформування національного законодавства, питання судового захисту прав, свобод та законних інтересів людини перебувають в

постійному полі зору серед міжнародних інституцій, правників - вчених та практиків, а також громадянського суспільства. Адже кожна людина бажає бути впевнена в тому, що у разі потрапляння в сферу кримінального судочинства його конституційні права і свободи дійсно будуть захищені, а у випадку їх порушення - відновлені. Саме тому новоприйняті законодавчі акти мають відповідати тим вимогам, що задекларовані в міжнародних правових актах і Конституції України. І хоча в нормах Конституції України прямо не визнано принцип справедливості, але, все ж таки, вона втілила численні його складові у розділі I «Загальні засади» та II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина». Захист невід'ємних прав і свобод людини покладено на суд, що закріплено у чинному судоустрійному й процесуальному законодавстві. Зокрема, «досягнення справедливості є також завданням кримінального судочинства: воно має забезпечити, щоб кожний, хто вчинив злочин, був притягнутий до відповідальності і жоден невинний не був покараний (ст. 2 КПК України)» [35, с. 20-24]. Дійсно, категорія справедливості, будучи нормою-принципом демократичного, правового суспільства, практично наскрізь пронизує всі положення Конституції України. Наочним свідченням цього є неодноразове вживання таких термінологічних конструкцій, як: «рівні перед законом» (ст. 13, 36, 129); «усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах» (ст. 21); «мають рівні конституційні права і свободи» (ст. 24) тощо.

У сучасному суспільстві, за слушним твердженням Н. М. Грень, справедливість виступає основою права на справедливий суд. Держава і громадянське суспільство створюють компетентні органи державної влади для забезпечення прав і свобод громадян та для реалізації функцій держави. Однією з найвагоміших функцій правової держави є здійснення правосуддя, тому дане право є важливим принципом правової держави та основою демократичних перетворень у суспільстві [39, с. 18].

Враховуючи наведене та беручи до уваги значення і роль права на справедливий суд (судовий розгляд), *вбачається доцільним, щоб у ст. 2 КПК*

України одним із завдань кримінального провадження було не просто «...забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду...», а «...забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і справедливого судового розгляду у розумні строки, ухвалення законного, обґрунтованого і вмотивованого судового рішення....».

Останньою в аналізованому словосполученні є категорія «суд». Насамперед, слід зазначити, що відповідно до ст. 124 Конституції України функція правосуддя в нашій державі здійснюється виключно судами, на які, серед іншого, покладено обов'язок щодо забезпечення контролю за законністю та обґрунтованістю прийняття процесуальних рішень та проведення дій в кримінальному провадженні. Як слушно зазначає В. А. Лазарева, у своїй діяльності, з однієї сторони, суд захищає суспільні інтереси від посягань з боку окремих осіб, а з іншої – блага окремої людини від загрози, яка виходить від інших осіб або самої влади [87, с. 26]. Дійсно, у правовій, демократичній державі суд займає особливе становище щодо захисту прав, свобод та законних інтересів особи й суспільства загалом.

Аналіз доктринальних досліджень свідчить про те, що серед правників не має єдиної точки зору щодо розуміння поняття «суд». Ймовірно, що наукова полеміка викликана відсутністю законодавчого (офіційного) роз'яснення поняття суду. І лише, наприклад, у пунктах 20, 21, 22 ч. 1 ст. 3 КПК України вказано, які саме суди входять до апеляційної, касаційної та першої інстанції, а відповідно до ст. 17 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» судоустрій будується за принципами територіальності, спеціалізації та інстанційності, при цьому найвищим судом у системі судоустрою є Верховний Суд. Загалом систему судоустрою в Україні складають: «1) місцеві суди; 2) апеляційні суди; 3) Верховний Суд. Разом із цим для розгляду окремих категорій справ відповідно до цього Закону в системі судоустрою діють вищі спеціалізовані суди» [146].

Звертаючись до законодавства інших країн, також можна побачити різні підходи до визначення даного терміну. Так, наприклад, у ч. 2 ст. 40 КПК Литовської Республіки передбачено, що «суд» - це суддя районного суду або судова колегія районного суду, суддя окружного суду або підрозділи судової колегії з розгляду кримінальних справ окружного суду, які займаються розглядом справ першої інстанції; підрозділи судової колегії з розгляду кримінальних справ окружного суду у апеляційному порядку; суддя Апеляційного суду Литви або підрозділи судової колегії з розгляду Кримінальних справ цього суду, які займаються розглядом справ у апеляційному порядку; розширена судова колегія з кількістю від трьох до семи суддів з розгляду кримінальних справ Верховного Суду Литви або територіальні підрозділи пленарної сесії з розгляду кримінальних справ Верховного Суду Литви, які займаються розглядом справ у касаційному порядку [83]. Вбачається, що в даному випадку поняття «суд» розкривається через наявну в країні систему судоустрою.

В юридичній літературі дослідники намагаються більш поширено розкрити поняття суду. Зокрема, за визначенням Н. В. Чернишова, «суд – це державний, владний орган, який розглядає і вирішує особливі категорії справ, які не правомочний розглядати жоден інший орган, а розгляд справ у суді відбувається з дотриманням відповідної процедури, встановленої законом» [232, с. 18].

На переконання Г. І. Бережанського, сучасні правники загострюють увагу на тому, що суд є досить важливим інститутом як для держави, так і для суспільства в цілому. Соціальна та практична значущість судових органів призвела до розвитку уявлень про необхідність їх самостійності та відокремлення від інших різновидів владного впливу [6, с. 27].

У практиці ЄСПЛ поняття «суд» не обов'язково має розглядатись як «суд класичного типу, інтегрований у стандартну систему судів держави» [261]. Тож, як підкреслив Е. Л. Трегубов, сам термін «суд», вжитий у ст. 6 Конвенції, тлумачиться ЄСПЛ в широкому розумінні. Проаналізувавши

рішення ЄСПЛ, він зазначив, що «під поняттям «суд», окрім власне судових органів, можуть підпадати арбітражі, професійні дисциплінарні органи, органи, що займаються земельними питаннями, органи дозвільної системи тощо» [208]. Виходячи з цього, дослідник визначив наступну систему критеріїв (ознак таких органів), покладених ЄСПЛ в основу визнання того чи іншого органу «судом» у розумінні ст. 6 Конвенції: «1) здатність ухвалювати обов'язкові для виконання рішення; 2) обов'язкова законодавча регламентація функціонування та діяльності «суду»; 3) наявність встановленої законом функції щодо розгляду юридично значимих питань; 4) гарантованість незалежності від інших гілок державної влади та учасників справи» [208, с. 362]. У цьому контексті зауважимо, що на сьогодні вказані критерії закріплені у Законі України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 № 1402-VIII, який визначає «організацію судової влади та здійснення правосуддя в Україні, що функціонує на засадах верховенства права відповідно до європейських стандартів і забезпечує право кожного на справедливий суд» [146].

Крім того, суд має бути незалежним і неупередженим, а його діяльність законною, тобто здійснюватися відповідно до закону. З цього приводу ЄСПЛ у п. 77 рішення у справі «Довженко проти України» зазначив, що вираз «відповідно до закону» вимагає не лише дотримання національного законодавства, але також стосується якості такого законодавства [185]. Тож, цілком слушно стверджує О. В. Лемак, «законний суд є необхідною основою для розгляду справи компетентним судом, який на засадах верховенства права і за визначеною процедурою вирішує спори про право на основі закону» [89, с. 14]. Відтак, держава не повинна втручатися в результати судового розгляду, адже в іншому разі будуть порушуватися такі засади судочинства, як законність, рівність сторін та ін. Більш детально про незалежність та неупередженість суду мова піде в підрозділі 2.2.

Як убачається з аналізу наукових джерел у правовій доктрині визначенню поняття права на справедливий суд приділяється пильна увага, що обумовлено декількома основними загальнопов'язаними факторами. По-

перше, така концептуалізація обумовлена ратифікацією Україною Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, у ст. 6 якої гарантовано дане право. По-друге, у нормах ст. 55 Основного Закону нашої держави закріплено право кожного на справедливий судовий розгляд, а в ст. 2 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» від 02.06.2016 визначено, що суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує кожному право на справедливий суд. По-третє, у п. 9 рішення Конституційного Суду України від 30 січня 2003 р. № 3-рп/2003 зазначено, що правосуддя за своєю суттю визнається таким лише за умови, якщо воно відповідає вимогам справедливості і забезпечує ефективне поновлення у правах [200]. Крім того, в третьому абзаці п. 4.1 рішенні цього ж Суду від 2 листопада 2004 р. № 15-рп/2004 указано, що справедливість є однією з основних засад права, вирішальною у визнанні її регулятором суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права. У сфері реалізації права справедливість проявляється, зокрема, у рівності всіх перед законом, відповідності злочину і покарання, цілях законодавця і засобах, що обираються для їх досягнення [199]. Як бачимо, практика йде шляхом розгляду конституційного права на судовий захист у якості складової права на справедливий суд.

Зважаючи на досить складний зміст права на судовий захист, О. Г. Шило визначила його як конституційно-процесуальне право–гарантію, яке має абсолютний характер [241, с. 179]. Разом із тим, Н. Ю. Сакара наголосила, що більш слушно виділяти поняття «справедливого судового розгляду» у широкому й вузькому значенні. «У широкому значенні це поняття включає як інституціональний, так і процесуальний аспекти, тобто всі елементи, що передбачені п. 1 ст. 6 Конвенції, оскільки мова не може йти про справедливий судовий розгляд, якщо справа розглянута, наприклад, із порушенням принципів здійснення правосуддя лише судом, незалежності суддів та підкорення їх лише закону, гласності й інших. У вузькому значенні це поняття поширюється лише на вимогу «справедливості» процедури, яка в

тексті статті Конвенції використовується поряд із процесуальними вимогами публічності й розумності строку судового розгляду» [166, с. 133].

Своєю чергою, О. Б. Прокопенко вважає, що поняття «справедливий суд» «розглядається в єдності двох аспектів: 1) матеріальної (змістовної) справедливості, яка міститься у змісті судового рішення; 2) процесуальної (процедурної) справедливості, що передбачає розгляд справи відповідно до визначених законом судових процедур» [148]. З позиції вченого, означене право відноситься до прав-гарантій реалізації та захисту конституційних прав і свобод. При цьому, право на оскарження і право на справедливий суд він розглядає як синонімічні [147, с. 46, 47; 148, с. 157]. Але з останнім твердженням ми не можемо погодитися, оскільки право на справедливий суд є ширшим ніж право на оскарження, адже включає в себе останнє, тобто, є його структурним елементом.

Право на справедливий суд, як слушно вважає Т. І. Фулей, є всеохоплюючим поняттям, «оскільки включає в себе такі дефініції як: а) право на судовий захист, що в свою чергу стосуються доступності суду, належного та неупередженого суду, судового розгляду впродовж «розумного строку», справедливості та публічності слухання); б) засади судочинства, а саме верховенство права; законність; рівність усіх учасників процесу перед законом і судом; змагальність та диспозитивність; гласність та відкритість судового розгляду; забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішень; обов'язковість судових рішень» [228, с. 24-52]. Тож убачається, що правник намагався розкрити дане поняття через структурні елементи цього права. Але, на наш погляд, намагання розтлумачити зміст права на справедливий суд через структурні елементи не сприяє єдності його сутнісного праворозуміння.

Здійснивши кримінально-правовий та кримінологічний аналіз охорони права на справедливий суд, О. Л. Котович вважає, що дане право слід розуміти як гарантовану державою «суб'єктивну можливість кожного звернутися до суду для справедливого, відкритого, упродовж розумного строку розгляду будь-якого правового конфлікту незалежним, безстороннім судом, створеним

на підставі закону; користуватись при цьому передбаченими законом процесуальними правами та вимагати примусового виконання рішення суду» [78]. Видається, що під час формулювання даного автор виходив з його структурних елементів та нормативних вимог Конвенції, що стосуються гарантування кожній людині досліджуваного права.

На переконання У. З. Коруц, поняття права на справедливий судовий розгляд слід розглядати «як основоположне суб'єктивне право людини, закріплене у міжнародних і національних правових актах, що визнане міжнародною спільнотою, наділене складним комплексним характером структури та включає в себе систему загальних стандартів справедливого судового розгляду; визначено основні принципи справедливості та гарантії, спрямовані на забезпечення, реалізацію і захист прав, свобод та інтересів людини у судовому порядку як у міжнародних, так і національних судових інституціях» [74, с. 10].

Право на справедливий судовий розгляд С. М. Зеленський розуміє як комплексне суб'єктивне право особи, що закріплене та гарантується міжнародними і внутрішньодержавними нормами. Воно являє собою сукупність процесуальних прав, здійснення яких залежить не від волевиявлення особи, якій воно належить, а від дій публічних органів та осіб, які розглядають справу, та застосовують процедурні правила. Суд при цьому виступає стабілізуючою силою, здатною захищати права і свободи громадян і оберігати суспільство від руйнівних соціальних конфліктів [54, с. 94]. Підтримуючи таку позицію, відмітимо, що право на справедливий суд (судовий розгляд) включає в себе сукупність не лише процесуальних елементів - прав, а й інституційно-функціональні, зокрема, доступ до правосуддя, незалежність та неупередженість суду, гласність та відкритість судового провадження. Ці елементи права на справедливий суд більш детально будуть розглянуті в другому розділі.

На думку О. І. Коровайко, при визначенні змісту права особи на справедливий суд (судовий захист) у кримінальному судочинстві слід

виходити з розуміння його складної структури, яка представлена взаємопов'язаною системою елементів - прав, а також процесуальних вимог спрямованих на забезпечення реалізації цих прав у кримінальному провадженні. Вчений вважає, що право людини на судовий захист структурно складається з таких основних загальних елементів-прав: «а) право на звернення до суду з метою захисту порушеного права; б) право на участь у належному (справедливому) розгляді справи судом; в) право на оскарження неостаточного судового рішення; г) право на обов'язкове і належне виконання судового рішення» [72, с. 282].. Щодо кримінального провадження автор вважає доцільним додатково виділяти спеціальні права, наявність яких забезпечує дотримання загальних прав: «право на захист; право на перекладача; презумпцію невинуватості; право на оскарження рішень, дії чи бездіяльність під час досудового розслідування, тощо» [72, с. 282]. Ми ж не можемо погодитися із виділенням науковцем зазначених прав, які, з його позиції, є спеціальними. Перш за все, пояснюється це тим, що наведені права реалізуються не лише в кримінальному провадженні, а й в інших видах проваджень (цивільному, адміністративному тощо). У зв'язку з цим називати другу виділену групу прав спеціальними не можна.

Таким чином, попередньо можна констатувати, що у наш час право на справедливий суд закріплено та гарантовано як на міжнародному, так і національному рівні, при цьому не розкриваючи його змісту. Це, звісно, і зумовлює наявність досить широкого кола наукових точок зору щодо його праворозуміння. Проте в умовах кардинального реформування судової влади та кримінального судочинства загалом питання стосовно одноманітного розуміння та правозастосування даного права набуває особливої актуальності, адже ЄСПЛ неодноразово констатував порушення права на справедливий суд у різних його аспектах.

Досліджуючи витoki сучасного розуміння права на справедливий суд, О. Ткачук зазначає, що феномен цього поняття може знайти подальший розвиток принаймні в двох напрямках: по-перше, як суб'єктивне право в

контексті концепції прав людини, а по-друге, як система мінімальних вимог, дотримання яких має забезпечити держава під час звернення особи до суду, тобто як позитивне зобов'язання держави у сфері відправлення правосуддя. Дослідження сутності права на справедливий судовий розгляд у контексті вчення про права людини пов'язане насамперед із визначенням його місця в каталозі прав людини, зокрема, з віднесенням його до певної групи прав людини, серед яких найчастіше виокремлюють громадянські, політичні, економічні, соціальні, культурні права. Автор поділяє підхід щодо поділу цього права на дві групи: субстантивні (матеріальні) і процесуальні. Як вважає дослідник, воно є процесуальним правом людини, функція якого може бути зведена до двох основних положень: по-перше, зазначене право є правом для захисту інших прав, тому із цієї позиції воно виступає мета-правом; по-друге, воно має власну самодостатню цінність як складова частина принципу верховенства права. Із цим також пов'язується друге розуміння права на справедливий судовий розгляд як позитивного зобов'язання держави забезпечити мінімальні гарантії процедурної справедливості під час розгляду справ у національних судах. Зазначене також свідчить про певну аксіоматизацію справедливості правосуддя та визнання права на справедливий судовий розгляд загальним принципом права, характерним для права більшості держав [206, с. 188, 190].

До того ж слід акцентувати увагу на тому, що в офіційному українському перекладі ст. 6 Конвенції має назву «Право на справедливий суд», але, як наголошує О. Ткачук, такий переклад не відбиває сутність цього права. Пояснюється це тим, що офіційні тексти ст. 6 Конвенції англійською та французькою мовами мають назви «Right to a fair trial» та «Droit a un proces equitable» відповідно. Очевидно, що поняття «trial» та «proces» мають перекладатись як «судовий розгляд», а не як «суд». Тобто фактично йдеться про право особи на справедливий судовий розгляд як про право на справедливу судову процедуру, а не про справедливість суду як певної інституції [206, с. 190]. Дійсно, якщо звернутися до наукових джерел,

присвяченим дослідженню цього питання, то можна побачити, що в них розглядається саме право на судовий захист. Натомість, як вважає, О. Г. Шило, ці два поняття збігаються за змістом і функціональним призначенням [242, с. 265]. Водночас, на переконання У. З. Коруц, необхідно розмежовувати поняття «права на справедливий суд» і «права на справедливий судовий розгляд». На її думку, остання дефініція є набагато «ширшим комплексним поняттям із складною поелементною структурою і включає в себе поняття права на справедливий суд у контексті права доступу до суду (з ознаками інституційного елемента права на справедливий судовий розгляд). Відтак, вживаючи термін «право на суд», можна його тлумачити лише в контексті характеристики як інституціонального елемента – право доступу до суду як судового органу, установи тощо» [74, с. 17]. Якщо сприйняти таку точку зору, то можна побачити ототожнення поняття права на справедливий суд та права доступу до суду, що уявляється хибним. Навпаки право на справедливий суд включає в себе право на доступ до суду, адже є його невід’ємним складовим елементом.

Продовжуючи дослідження, звернемо увагу на існуючі доктринальні підходи до класифікації структурних елементів права на справедливий суд. Вивчення цього питання має важливе значення, оскільки поняття «структура» розуміється як сукупність сталих зв’язків об’єкту, що «забезпечують його цілісність і тотожність самому собі, тобто, збереження основних властивостей при зовнішніх та внутрішніх змінах» [226, с. 613].

Досліджуючи питання справедливого судового розгляду за правом Ради Європи та практикою ЄСПЛ, М. Ентін виокремив такі структурні елементи права на справедливий суд як: 1) органічні, до яких він відніс право на доступ до суду та право на виконання рішення суду; 2) інституційні - незалежність та неупередженість суду, встановленого законом; 3) процесуальні - змагальність процесу, рівність сторін, розумні строки судового розгляду; 4) спеціальні - гарантії кримінального провадження, передбачені п. п. 2, 3 ст. 6 Конвенції [247, с. 86]. На наше переконання, було б

доцільно об'єднати органічні та інституційні елементи в одну групу, а процесуальні та спеціальні – в іншу.

Інші структуру досліджуваного права запропонувала О. Г. Шилов, зокрема, включивши в нього: «1) елементи–права, до яких відносяться: право кожного на захист у суді суб'єктивного права або законного інтересу; право на розгляд справи судом у розумний строк; право на участь у розгляді своєї справи і рівні можливості сторін щодо доведення суду своєї позиції; право на оскарження судового рішення; право на правову допомогу; право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності державних органів чи службових осіб; право на звернення за захистом своїх прав до міжнародних судових установ; 2) нормативні вимогами - здійснення захисту незалежним і неупередженим судом, утвореним відповідно до закону; відкритість судової процедури; доступність судового захисту; обов'язкове виконання судових рішень» [239; 240, с. 179].

За результатами аналізу норм міжнародно-правових актів, національного законодавства України та правозастосовної практики схожі структурні елементи цього права виділили І. Гриценко та М. Погорецький. Зокрема: «1) інституційні, тобто ті, що визначають організацію судової системи в цілому і кожного судового органу, а саме – створення суду на підставі закону, незалежність суду, безсторонність суду); 2) організаційно-функціональні, тобто ті, що поєднують критерії організації та функціонування суду, а саме – доступ до правосуддя, рівність сторін, право на правову допомогу, публічність (гласність і відкритість) судового розгляду, обов'язковість судових рішень); 3) функціональні, тобто ті, що визначають процесуальний порядок і правила здійснення правосуддя, а саме – змагальність процесу, розумні строки розгляду справи); 4) спеціальні, тобто ті, що стосуються сфери кримінального процесу, а саме – презумпція невинуватості, право на захист, право на перекладача» [42, с. 4-5].

З такою позицією та розумінням авторами елементів права на справедливий суд та їх системи загалом погоджується і Н. П. Сиза. Водночас,

розглядаючи елементи права на справедливий суд як засади організації та діяльності судової системи, вчена вважає доцільним, з урахуванням норм міжнародного і національного законодавства, залежно від сфери їх дії, поділити на три групи : «1) організаційно-функціональні – засади, що визначають загальні вимоги до організації судів і їх діяльності: законність суду (суд, встановлений законом), незалежність суду, безсторонність суду, доступ до правосуддя; 2) функціональні – засади, що визначають процесуальні гарантії забезпечення справедливості правосуддя: розумні строки розгляду справи, процесуальна рівність сторін, право на правову допомогу, публічність (гласність і відкритість) судового розгляду, вмотивованість судових рішень, обов'язковість судових рішень; 3) спеціальні – засади кримінального провадження, що визначають процесуальні гарантії прав обвинуваченого: презумпція невинуватості, забезпечення права на захист, право на безоплатну допомогу перекладача» [171, с. 194].

Щодо наявності дуалістичної структури права на справедливий суд (судовий захист) зауважує О. В. Лемак. Зокрема, дослідниця виділила 1) інституціональний аспект цього права, що включає: а) доступ до суду, заснованого на законі; б) наділення суду належною компетенцією, що зумовлює суд визначити власну юрисдикцію і визначити критерії її самообмеження під час вирішення спору про право; в) незалежність і безсторонність суду; 2) процесуальний аспект, що полягає в такому: а) вирішенні спорів про право; б) вирішенні справи у розумні строки; в) публічності процесу; г) рівності і змагальності сторін у процесі; д) обґрунтованості рішень; ж) можливості оскарження рішень [89, с. 4, 13]. Аналогічні елементи права на справедливий суд виділив і Н. Ю. Сакара, назвавши їх системою організаційно-правових гарантій [167, с. 7].

Як вважає Г. І. Бережанський, поширені у сучасній науковій думці підходи до виокремлення елементів права на справедливий суд не завжди повною мірою відображають всю глибинну сутність даного поняття. На його погляд, сьогодні право на справедливий суд є багатозначною та складною

категорією, розуміння якої розкривається через призму таких аспектів: 1) змістовного - базується на розумінні справедливості у тому чи іншому соціальному кластері, адже рішення може бути законним, проте, прийнятим відповідно до законодавства на користь певної соціальної групи. Крім того, він тісно пов'язаний з існуючою системою соціальних і правових цінностей у державі. А також дозволяє говорити про неабияку значущість інституту суду для належного функціонування суспільних відносин; 2) інституційного – проявляється в існуванні законно та належно сформованих судових органів, на які покладені законодавством функції зі здійснення правосуддя у межах їх підсудності. Передбачає взаємовідносини судів з іншими органами державної влади, їх незалежність, статус суддів тощо та тісно пов'язаний із характеристикою легітимності суду як державного органу; 3) матеріального – регламентовану законодавством легальну можливість звернутися в суд за захистом своїх порушених прав чи інтересів, яка має свою чітко визначену форму (процесуальні документи у вигляді позовної заяви, апеляційної чи касаційної скарги; 4) процесуального – повною мірою характеризує той обсяг процесуальних можливостей, які надаються особам, що користуються правом на справедливий суд [7, с. 193-194].

Зважаючи на наявні доктринальні розробки щодо визначення структури права на справедливий суд, вважаємо доцільним у кримінальному судочинстві виділяти такі два взаємопов'язані його елементи.

По-перше, інституційно-функціональні елементи права на справедливий суд у кримінальному провадженні, до яких слід включати:

- а) доступ до правосуддя;
- б) незалежність та неупередженість суду;
- в) гласність та відкритість судового провадження.

По-друге, процесуальні елементи права на справедливий суд у кримінальному провадженні:

- а) розумність строків;
- б) змагальність сторін кримінального провадження;

в) оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності.

Саме з урахуванням такого поділу буде здійснюватися подальше дослідження права на справедливий суд у кримінальному провадженні.

РОЗДІЛ 2

ІНСТИТУЦІЙНО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ ЕЛЕМЕНТИ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

2.1. Доступ до правосуддя як складова права на справедливий суд

Відповідно до п. 14 ч. 1 ст. 7 КПК України доступ до правосуддя є однією із загальних засад кримінального провадження, зміст якої розкривається в положенні ч. 1 ст. 21 КПК України, згідно з яким кожному гарантується право на справедливий суд та вирішення справи в розумні строки незалежним і неупередженим судом, створеним на підставі закону. З аналізу змісту ст. 21 КПК України вбачається, що в ній по суті регламентується дві взаємопов'язані та взаємодоповнюючі засади – доступ до правосуддя та обов'язковість судових рішень. Таке бачення законодавця є цілком закономірним, адже їх взаємозв'язок є беззаперечним.

Доступ до правосуддя в контексті кримінального провадження передбачає надання учасникам провадження можливість звертатися до суду за захистом порушених прав та законних інтересів з метою їх відновлення. В практиці ЄСПЛ щодо питання реалізації права на доступ до суду чітко визначився підхід, у відповідності з яким «особі має бути забезпечена можливість звернутися до суду для вирішення певного питання, і держава не повинна вводити правові або чинити нелегітимні перешкоди для реалізації цього права. Тому досягнення завдань кримінального провадження можливе, лише якщо учасники кримінального провадження та інші особи будуть впевнені у тому, що судові рішення буде виконане у встановлений строк, в повному обсязі і без необґрунтованих зволікань» [80, с. 49].

З приводу цього варто взяти до уваги позицію ЄСПЛ, викладену в пункті 51 рішення у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України» [197], де ЄСПЛ повторює, що «право на суд, захищене ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, було б ілюзорним, якби національна

правова система Високої Договірної Сторони дозволяла, щоб остаточне, обов'язкове для виконання судове рішення залишалось невиконаним на шкоду будь-якій зі сторін. Ефективний доступ до суду включає право на виконання судового рішення без невинуватених затримок» [197].

Невиконання судових рішень кваліфікується ЄСПЛ не лише як порушення п. 1 ст. 6 Конвенції, але і як порушення інших конвенційних прав. У справі «Войтенко проти України» [182] ЄСПЛ визнав порушення п. 1 ст. 6, ст. 13 та ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції. ЄСПЛ зазначив, що «рішення українського суду залишалось невиконаним через відсутність бюджетних коштів та законодавчих заходів. ЄСПЛ констатував, що неможливість заявника домогтись виконання його рішення протягом чотирьох років, крім порушення ст. 6, становить втручання у його право на мирне володіння майном у розумінні ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції. Як наслідок, заявникові було присуджено відшкодування моральної шкоди» [182].

На превеликий жаль, ЄСПЛ констатує невтішну практику, яка склалась в нашій державі з приводу виконання судових рішень. Прикладом цьому є наведене «пілотне» рішення у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України» [197]. ЄСПЛ зазначає, що «...ця справа стосується існуючої проблеми, яка постійно нагадує про себе, породжуючи порушення Конвенції, які найчастіше виявляє ЄСПЛ у справах проти України; більше ніж половина рішень, винесених ЄСПЛ у справах проти України, стосуються питання тривалого невиконання остаточних судових рішень, відповідальність за які несуть органи влади України...» [197]. З цього приводу ЄСПЛ зауважує, що одне з перших таких рішень, яке було винесено в 2004 році у справі Войтенка, ґрунтувалося на фактах, подібних до фактів у цій справі. Справа ж «Юрій Миколайович Іванов проти України», за слушним зауваженням І. І. Бруса, «свідчить про те, що питання тривалого невиконання остаточних рішень та відсутності ефективних засобів юридичного захисту у правовій системі України залишаються невирішеними попри той факт, що існують відповідні рішення ЄСПЛ з чіткими закликами до Уряду вжити необхідних заходів для

вирішення таких питань» [14, с. 33]. Здається, що наведені рішення ЄСПЛ, а також аналогічні ним, мали стати індикатором для українського Уряду щодо нагальної необхідності вдосконалення національного законодавства аби в подальшому уникнути виникнення подібних порушень. Однак, цього не трапилось, що привернуло увагу з боку Ради Європи, яка у Резолюції Парламентської Асамблеї Ради Європи 1787 (2011) від 26 січня 2011 року «Виконання рішень Європейського суду з прав людини» вказала, що «існування основних системних недоліків, які викликають велику кількість повторюваних висновків щодо порушення Конвенції, пов'язане, зокрема, з хронічним невиконанням рішень національних судів» [18]. У Резолюції також наголошується на необхідності Україні «терміново розробити та прийняти комплексну стратегію щодо вирішення ситуації, за якої значна кількість остаточних судових рішень залишається невиконаною, а також запровадити ефективні національні механізми правового захисту» [18].

Про важливість засади обов'язковості судових рішень, яка до того ж є конституційною (п. 9 ч. 2 ст. 129 Конституції України), свідчить також встановлення кримінальної відповідальності за невиконання судового рішення (ст. 382 КК України), а саме умисне невиконання вироку, рішення, ухвали, постанови суду, що набрали законної сили, або перешкоджання їх виконанню (ч. 1 ст. 382 КК України). При цьому умисне невиконання службовою особою рішення ЄСПЛ є кваліфікуючою обставиною цього кримінального правопорушення (ч. 4 ст. 382 КК України).

Обов'язковість судових рішень, як засада організації судової влади, передбачена Законом України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року [146]. Так, відповідно до ч. 2 ст. 13 цього Закону, «судові рішення, що набрали законної сили, є обов'язковими до виконання всіма органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими та службовими особами, фізичними і юридичними особами та їх об'єднаннями на всій території України» [146]. Обов'язковість врахування (преюдиційність) судових рішень для інших судів визначається законом. Тож, цілком

справедливим з цього приводу є зауваження авторів науково-практичного коментаря до КПК України, що саме ця норма конкретизується у засаді кримінального провадження – обов'язковості судових рішень. Про це наочно свідчить вимога ч. 2 ст. 21 КПК України, відповідно до якої «вирок та ухвала суду, що набрали законної сили в порядку, визначеному КПК України, є обов'язковими і підлягають безумовному виконанню на всій території України» [81]. До того ж у ст. 533 КПК України додатково розкривається це положення, де безпосередньо вказується, що «вирок або ухвала суду, які набрали законної сили, обов'язкові для осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, а також для всіх фізичних та юридичних осіб, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх службових осіб, і підлягають виконанню на всій території України [82]. Тому й не дарма відповідно до чинного КПК України виконання судового рішення є невід'ємною стадією кримінального провадження.

Як бачимо з наведених законодавчих положень, обов'язковість рішень суду як засада судочинства конкретизується у вітчизняному процесуальному законодавстві та пов'язується з набранням рішеннями законної сили. За загальним правилом, визначеним у ст. 532 КПК України, «вирок або ухвала суду першої інстанції, ухвала слідчого судді набирає законної сили після закінчення строку подання апеляційної скарги, якщо таку скаргу не було подано (ч. 1). У разі ж подання апеляційної скарги судові рішення, якщо його не скасовано, набирає законної сили після ухвалення рішення судом апеляційної інстанції (ч. 2). Якщо строк апеляційного оскарження буде поновлено, вважається, що вирок чи ухвала суду, ухвала слідчого судді не набрала законної сили (ч. 3). Судові рішення суду апеляційної та касаційної інстанцій набирають законної сили з моменту їх проголошення. Ухвали слідчого судді та суду, які не можуть бути оскаржені, набирають законної сили з моменту їх оголошення (ч. 4)» [81].

Слід взяти до уваги практику ЄСПЛ у тій частині, що відсутність остаточного судового рішення вважається порушенням права на доступ до

суду. На цьому, зокрема, констатовано в п. 31 рішення у справі «Балацький проти України», де ЄСПЛ визнав порушення п. 1 ст. 6 Конвенції з огляду на те, що «суд першої інстанції не постановив остаточного процесуального рішення у справі, обмежившись повідомленням у позапроцесуальному порядку, а саме листом, який не міг бути оскаржений заявником» [179]. У цьому зв'язку необхідно зазначити, що у п. 2 ст. 27, ст. 44, 46 Конвенції та практиці ЄСПЛ, на відміну від національного кримінального процесуального законодавства, використовується поняття «остаточне судове рішення». Натомість чинний КПК України лише оперує поняттям «рішення, яке набрало законної сили». Проте, виходячи з аналізу відповідних норм Конвенції та КПК України, можна дійти висновку, що мова йде про одне й те саме. Тож, відповідно до положень КПК України судове рішення, яке набрало законної сили, в практиці ЄСПЛ розуміється як остаточне судове рішення.

Крім того, акцентуємо увагу, що в своїх рішеннях ЄСПЛ неодноразово наголошував, що неможливо припустити, щоб п. 1 ст. 6 Конвенції детально описував процесуальні гарантії, які надаються сторонам у спорі, а саме: справедливий, публічний і швидкий розгляд, – і водночас не гарантував сторонам, що спір щодо їх прав та обов'язків буде остаточно вирішено (п. 45 рішення «Мултіплекс проти Хорватії» (*Multiplex v. Croatia*) від 10 липня 2003 р.; п. 43 рішення «Сухорубченко проти Росії» (*Sukhorubchenko v. Russia*) від 10 лютого 2005 р.) [179; 204]. Адже пункт 1 ст. 6 Конвенції передбачає, що «кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення» [68]. Відтак, відсутність відповідного процесуального рішення в кримінальному провадженні, в тому числі остаточного судового рішення, виключає можливість як його обов'язкового виконання, так і оскарження, що, безумовно, є порушенням наведеної конвенційної вимоги зі сторони державних органів і посадових осіб. Особливо

це має значення на правообмежувальний характер кримінального процесу, тим паче, що згідно зі ч. 5 ст. 28 КПК України «кожен має право (виділено нами), щоб обвинувачення щодо нього в найкоротший строк або стало предметом судового розгляду, або щоб відповідне кримінальне провадження щодо нього було закрито» [81].

Водночас варто констатувати той факт, що ані в міжнародному, ані в національному законодавстві не розкривається сутність поняття доступу до правосуддя, з огляду на що звернемось до доктринального його тлумачення. Зокрема, І. М. Жаровська доступ до правосуддя визначає як складний правовий механізм, що «являє собою систему правових заходів та засобів, які забезпечують можливість особі безперешкодно звернутися до органів правосуддя та отримати захист свого права» [48, с. 185]. При цьому, як підкреслює Н. М. Грень, «важливість доступу до правосуддя полягає не тільки в можливості подання звернення до органу правосуддя, але й в праві на отримання справедливого рішення у справі» [37, с. 134].

За цілком доречним твердженням М. М. Ясинок, «інститут доступу до правосуддя не регулюється якимось окремим законодавчим актом, оскільки це поняття є не лише правовим, але й соціальним» [255]. Відтак, кожен законодавчий акт, який стосується правосуддя, ким би він не був прийнятий, повинен виходити з того, що доступ до правосуддя є природним правом людини. У зв'язку з цим інститут доступу до правосуддя потрібно розглядати як комплексний інститут, оскільки доступ до правосуддя – це створені державою юридично-правові умови, при яких кожна особа, яка вважає, що її права, свободи чи інтереси порушені, має реальну можливість звернутися до суду, сподіваючись на оперативний та справедливий судовий захист, направлений на відновлення порушених прав, свобод чи інтересів з обов'язковим та безумовним виконанням судових рішень у відведений законом строк [255, с. 79-80].

Засада доступу до правосуддя впливає зі ст. 55 Конституції України, відповідно до якої «кожному гарантується право на оскарження в суді рішень,

дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань» [69].

На стадії досудового розслідування, з огляду на її специфіку, не суд, а уповноважені особи органів досудового розслідування, прокурор у межах своїх повноважень здійснюють функції, «спрямовані на виконання вимог, пов'язаних із повним, всебічним і неупередженим дослідженням обставин кримінального провадження» [81], передбачених у ст. 2 КПК України.

Зважаючи на пріоритетність завдання кримінального провадження щодо захисту особи, охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, на законодавчому рівні має бути передбачена можливість особи безперешкодно та негайно звернутися до суду за захистом та відновленням своїх прав та інтересів. З огляду на це, оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування, передбачене главою 26 КПК України, є основним способом захисту порушених прав особи. В цьому аспекті, за цілком слушним зауваженням О. І. Коровайко, судовий контроль на стадії досудового розслідування є «особливим видом здійснення правосуддя, а відновлення порушених прав – найважливішою функцією судової влади» [71, с. 289; 115, с. 241].

ЄСПЛ у своїх рішеннях, наприклад, у справі «Меріт проти України», підкреслює, що «засіб правового захисту є ефективним, якщо він може пришвидшити вирішення справи національними судами або гарантувати особі належну компенсацію за шкоду, вже заподіяну затримками в розгляді справи» [152]. При цьому ЄСПЛ зазначив, що у КПК не йдеться конкретно про можливість оскарження тривалості розслідування кримінального провадження, а тому, «вочевидь, і не передбачені види компенсації особі в разі визнання строку розслідування таким, що не є розумним» [152]. Таким чином, ЄСПЛ постановив, що «заявнику на національному рівні не було забезпечено ефективного і доступного засобу правового захисту при розгляді

його скарги на надмірну тривалість розслідування, тому мало місце порушення ст. 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод щодо права на ефективний засіб правового захисту. Також мало місце порушення п.1 ст. 6 Конвенції щодо права на судовий розгляд упродовж розумного строку» [152].

Схожа правову позицію ЄСПЛ виклав у рішенні у справі «Вемхофф проти Німеччини», зокрема, вказавши, що у будь-якому провадженні особі має бути забезпечено на національному рівні ефективний і доступний засіб правового захисту під час розгляду її справи [271].

Тим часом, варто наголосити, що рішення ЄСПЛ у справі «Меріт проти України» було постановлене ще за часів дії КПК 1960 року, але є цілком актуальним і на сьогодні. Зумовлено це тим, що досить проблемним залишається питання забезпечення права особи на негайне звернення до суду за захистом своїх прав і законних інтересів, порушених під час досудового розслідування. І, хоча, доповнивши ч. 1 ст. 303 КПК України новим пунктом 9-1, метою якого має стати «забезпечення дотримання прав учасників кримінального провадження та інших осіб правоохоронними органами під час здійснення досудового розслідування», [136] законодавець все ж таки не в повній мірі усунув дану проблему. Адже, відповідно до п. 9-1 ч. 1 ст. 303 КПК України, особа має право оскаржити на досудовому провадженні лише *«рішення прокурора про відмову в задоволенні скарги на недотримання розумних строків слідчим, прокурором під час досудового розслідування»* [81]. Зі змісту цього положення вбачається, що перш ніж скористатися такою можливістю особа, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, повинна спочатку оскаржити недотримання розумних строків слідчим, прокурором під час досудового розслідування прокурору вищого рівня. І тільки, якщо цим прокурором буде відмовлено в задоволенні скарги на недотримання розумних строків, з'являється можливість звернутися до суду за захистом своїх прав і законних інтересів.

Водночас в сучасних умовах розвитку кримінального процесуального закону засада доступу до правосуддя має важливе значення, оскільки проявляється як на стадії досудового розслідування, так і судовому провадженні. А для сторони захисту право на доступ до правосуддя взагалі виступає одним з основних засобів забезпечення її прав, свобод і законних інтересів, адже надає можливість брати безпосередню участь у кримінальному провадженні. За відсутності ж можливості реалізувати вказане право про здатність сторони захисту користуватися іншими правами взагалі не йдеться [70, с. 84].

Тому задля забезпечення доступу до правосуддя, зокрема, для сторони захисту, та посилення змагальної складової вітчизняного кримінального судочинства *пропонуємо внести зміни до ч. 1 ст. 303 КПК України, виклавши пункт 9¹ в такій редакції:*

«недотримання розумних строків слідчим, прокурором під час досудового розслідування – потерпілим, його представником чи законним представником, підозрюваним, його захисником чи законним представником, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, іншою особою, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування».

Загалом право кожного на доступ до правосуддя охоплюється правом на справедливий судовий розгляд. Виходячи з усталеної практики ЄСПЛ «право на суд» складає три основні елементи: 1) наявність «суду», який встановлений відповідно до закону і відповідає вимогам незалежності та неупередженості; 2) наявність у суду достатньої компетенції для вирішення всіх аспектів спору чи обвинувачення, до яких застосовується ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод; 3) особа повинна мати доступ до такого суду. З цього питання у рішенні у справі «Голдер (Golder) проти Об'єднаного Королівства» від 21.02.1975 ЄСПЛ відзначив, що «було б неприйнятним якби п. 1 ст. 6 Конвенції детально визначав процесуальні гарантії сторонам у судовому провадженні, не забезпечивши, насамперед,

того, без чого користування такими гарантіями було б неможливим, а саме: доступу до суду» [183]. Тобто право на доступ до суду виступає елементом права на справедливий суд і є тотожним праву на звернення до суду [82, с. 79; 183].

Окрім того, як зазначається у рішенні ЄСПЛ у справі «Ейрі проти Ірландії», права, гарантовані Конвенцією, «повинні бути не теоретичними чи нереальними, а такими, що мають реальну силу і можуть бути здійснені на практиці. Особливо це стосується права на доступ до суду з огляду на визначне місце, яке в демократичному суспільстві належить праву на справедливий судовий розгляд» [186]. Саме тому, на наше переконання, «виконання зобов'язань за Конвенцією полягає не лише в усуненні перешкод для реалізації прав, але, і у здійсненні певних позитивних дій, спрямованих на забезпечення доступу до правосуддя» [95, с. 360].

Про те, що право доступу до суду є складовою права на справедливий суд, також наголошується у рішенні у справі «Плахтєєв та Плахтєєва проти України» від 12.03.2009. Зокрема, ЄСПЛ повторює, що «воно може підлягати законним обмеженням, таким, наприклад, як передбачені законом строки давності, заходи забезпечення позову, нормативне регулювання такого права стосовно неповнолітніх та психічно хворих осіб. Якщо доступ до суду обмежено внаслідок дії закону або фактично, ЄСПЛ має з'ясувати, чи не порушило встановлене обмеження саму суть цього права і, зокрема, чи мало воно законну мету, та чи існувало відповідне пропорційне співвідношення між застосованими засобами і поставленою метою» [191].

Незважаючи на те, що право на доступ до правосуддя безпосередньо не згадується у ст. 6 Конвенції, все ж таки ЄСПЛ, практика якого відповідно до ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р. є джерелом права [132], визнав це право невід'ємним елементом ст. 6 Конвенції. Ця стаття містить не лише процесуальні гарантії щодо судової процедури, але й надає право на саму судову процедуру – право доступу до суду. При цьому право на

доступ до суду повинно діяти однаково для кожного учасника кримінальних процесуальних відносин, незалежно від того, чи є він підозрюваним, обвинуваченим, потерпілим чи свідком.

Усталеною правовою позицією ЄСПЛ є те, що право на доступ до суду є елементом права на справедливий суд, гарантований ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Право на доступ до суду походить із принципу міжнародного права, який забороняє відмову у правосудді. Це стосується в тому числі й кримінального провадження, і передбачає право на отримання рішення суду [276, с. 30].

Про наявність такої невід'ємної складової права на справедливий суд, як доступ до правосуддя, свідчать і приписи ст. 7 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016, яка власне і має назву «Право на справедливий суд», відповідно до ч. 3 якої «доступність правосуддя для кожної особи забезпечується відповідно до Конституції України та в порядку, встановленому законами України» [146].

Слід звернути увагу і на багатогранну структуру доступності правосуддя, основним елементом якої є можливість особи, яка вважає, що її права, свободи та законні інтереси порушені, звернутись до суду, який вирішить її питання по суті та винесе відповідне обґрунтоване та вмотивоване судове рішення. Тим часом, доступ до правосуддя може бути обмежений виключно законним шляхом, а діяльність правоохоронних органів, зокрема, на досудовому розслідуванні, має підлягати оцінці компетентними судами.

Як зауважується в юридичній літературі, «право на суд охоплює надзвичайно широке поле різноманітних категорій. Воно стосується як інституційних та організаційних аспектів, так і особливостей здійснення окремих судових процедур» [65, с.129]. При цьому, незважаючи на розмаїття поглядів науковців на інтерпретацію структури ст. 6 Конвенції, а також відсутність єдиного підходу щодо структурних елементів права на справедливий суд, щодо наявності такого елемента, як доступ до правосуддя, вчені здебільшого все ж однастайні [33, с. 60-62; 37, с. 133, 136; 104, с. 32; 121,

с. 4-6; 247, с. 86-87]. Ми також приєднуємося до цієї позиції та власну думку з цього приводу висловили в підрозділі 1.2.

Доступ до правосуддя закріплює одночасно два аспекти права на справедливий судовий розгляд: інституціональний та процесуальний. Інституціональний аспект проявляється у вимозі здійснення судового розгляду незалежним і безстороннім судом, встановленим законом. Процесуальний аспект права на справедливий судовий розгляд полягає у комплексі процесуальних гарантій особи, яка обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення, що надаються ст. 6 Конвенції: «право кожного на публічний судовий розгляд; право на судовий розгляд у розумний строк; право на встановлення обґрунтованості кримінального обвинувачення; презумпція невинуватості; право бути негайно і детально поінформованим зрозумілою мовою про характер і причини висунутого обвинувачення; мати час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту; захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд» тощо [82, с. 79].

Беручи до уваги викладене, слід підтримати твердження С. П. Погребняк, що наявність ефективної судової системи є гарантією забезпечення верховенства права [122, с. 174], яке, до речі, у кримінальному провадженні застосовується з урахуванням практики ЄСПЛ. Відтак, ефективність судової системи є неможливою без забезпечення доступу до правосуддя. Разом із тим, між верховенством права та доступом до правосуддя простежується і зворотній зв'язок, оскільки відповідно до практики ЄСПЛ принцип верховенства права включає такі невід'ємні положення: а) захист від свавілля; б) дотримання вимоги доступу до суду; в) правова визначеність; г) невтручання державної влади у сферу правосуддя; д) обов'язковість судових рішень [164, с. 100]. Більш того, згідно з доповіддю Венеціанської Комісії від 25–26 березня 2011 року принцип верховенства права містить: законність, правову визначеність, неприпустимість свавілля, доступ до правосуддя незалежним і безстороннім судом, забезпечення прав і

свобод людини, рівність і недопущення дискримінації [275, с. 9-10]. У зв'язку з цим можна ствердити, що доступ до правосуддя є невід'ємною складовою верховенства права та законності, як ключових, основоположних принципів, які наскрізь пронизують всю кримінальну процесуальну сферу – від початку досудового розслідування і до можливого перегляду судового рішення судами вищих інстанцій. У разі допущеного порушення прав, свобод і законних інтересів, гарантованих Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод або протоколами до неї, особа може звернутися за захистом своїх прав до ЄСПЛ.

З позиції ЄСПЛ: «рівень доступу, наданий національним законодавством, має бути достатнім для забезпечення права особи на суд з огляду на принцип верховенства права в демократичному суспільстві» [277]. Для того, щоб таке право дійсно було ефективним, «особа повинна мати можливість оскаржити дії, які становлять втручання в її права» [65].

Також, виходячи з практики ЄСПЛ, п. 1 ст. 6 Конвенції встановлює не лише «право на суд» як право ініціювати позовне провадження в судах, право на вирішення спору судом і право на належне виконання остаточних та обов'язкових рішень суду, але і право на доступ до судів вищих інстанцій (апеляційної та касаційної) з оскарженням винесених ними рішень з метою їхнього скасування, зміни чи перегляду.

У цьому контексті слід окремо наголосити на тому, що сьогодні актуальною проблемою в Україні є порушення права на доступ до суду внаслідок неможливості апеляційного оскарження ухвал слідчого судді під час досудового розслідування відповідно до ч. 3 ст. 309 КПК України. Частини 1 та 2 ст. 309 КПК України містять вичерпний перелік ухвал слідчого судді, які можуть бути оскаржені під час досудового розслідування. Проте на практиці наявна законодавча прогалина щодо низки ухвал, які не підлягають оскарженню в апеляційному порядку, а саме ухвали слідчого судді про: здійснення приводу; надання дозволу на обшук житла чи іншого володіння особи; проведення огляду; бездіяльність слідчого, прокурора, яка полягає у

невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань після отримання заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення; відвід слідчого, прокурора, захисника, експерта, перекладача; надання дозволу на проведення негласних слідчих дій; тимчасовий доступ до речей і документів, крім випадків вилучення установчих документів суб'єктів підприємницької діяльності; застосування запобіжного заходу у вигляді застави.

Крім того, незважаючи на те, що в ч. 3 ст. 309 КПК України закріплена можливість заперечення проти ухвали слідчого судді, які можуть бути подані під час підготовчого провадження у суді, законодавцем не передбачено відповідного правового механізму реалізації такого права на практиці, а докази, здобуті на підставі ухвал, які не оскаржуються, визнаються допустимими, їм надається оцінка уже в судовому рішенні, і таке рішення визнається законним. Саме тому, на наше переконання, «забезпечення права на апеляційне оскарження повинно передбачати як можливість оскарження судового рішення, так і обов'язок суду прийняти та розглянути подану апеляційну скаргу, а також ще й гарантований державою механізм його реалізації. І тільки в такому разі можна буде вести мову про не декларативний, а прикладний характер вказаного положення» [96, с. 120-121]. В іншому випадку, беручи до уваги практику, відмова у відкритті апеляційного провадження на ухвалу слідчого судді, яка не підлягає оскарженню, є свідченням обмеження доступу до правосуддя. Так, у пункті 52 рішення ЄСПЛ у справі «Mikulova v. Slovakia» від 6 грудня 2005 року ЄСПЛ зазначив, що ст. 6 Конвенції не зобов'язує державу створювати суди апеляційної або касаційної інстанцій. Однак, якщо такі суди існують, то вимоги ст. 6 Конвенції повинні бути дотримані з тим, щоб гарантувати учасникам процесу ефективне право доступу до правосуддя. ЄСПЛ також відмітив, що правила, які регулюють умови прийнятності скарг, що подаються до суду вищої інстанції, без сумніву призначені для забезпечення належного здійснення правосуддя та дотримання, зокрема, принципу правової визначеності [267].

Таким чином, право на суд передбачає право учасника спору на вільний та ефективний доступ до суду, який правомочний вирішити його справу. При цьому слід взяти до уваги те, що дане право не є абсолютним і може допускати певні обмеження. Так, у п. 38 рішення ЄСПЛ у справі «Golder v. the United Kingdom» від 21 лютого 1975 року зазначено, що обмеження права доступу до правосуддя допускається виходячи з того, що за своєю природою воно вимагає правового врегулювання державою, яке може змінюватися залежно від місця та часу, відповідно до потреб та ресурсів як суспільства, так і конкретних осіб. Оскільки при встановленні подібного врегулювання держави користуються певною свободою розсуду, таке регулювання жодним чином не повинно наносити шкоду суті даного права і вступати у конфлікт з іншими правами, закріпленими у Конвенції [264]. Своєю чергою, в п. 63 рішення ЄСПЛ у справі «Podbielski and PPU Polpure v. Poland» від 26 липня 2005 року вказано, що обмеження права на доступ, особливо щодо умов прийнятності апеляційної скарги, повинні застосовуватись з легітимною метою та мають зберігати пропорційність між застосовуваними засобами та поставленою метою. ЄСПЛ наголосив, що «відповідно до п. 1 ст. 6 Конвенції, якщо в національному правопорядку існує процедура апеляції, держава має гарантувати, що особи, які знаходяться під її юрисдикцією, мають право у апеляційних судах на основні гарантії, передбачені ст. 6 Конвенції. При цьому, мають бути враховані особливості провадження, що розглядається, та сукупність проваджень, що здійснювались відповідно до національного правопорядку, а також роль апеляційного суду у них» [269].

Отже, право на доступ до правосуддя, в контексті вимог ст. 6 Конвенції та ст. 2 Протоколу № 7 до Конвенції від 22 листопада 1984 р., включає в себе право на оскарження, у тому числі у справах про кримінальні правопорушення. Відповідно, виходячи з практики ЄСПЛ, «кожен, кого суд внаслідок розгляду кримінального провадження визнав винним у вчиненні кримінального правопорушення, має право на перегляд судом вищої інстанції

цього вироку, за винятком установлених законом випадків для незначних правопорушень, або коли відповідну особу було засуджено у першій інстанції найвищим судом, або коли її визнали винною і засудили після оскарження виправдувального вироку» [269].

Слід звернути увагу, що у п. 96 рішення ЄСПЛ у справі «Krombach v. France» від 13 лютого 2001 р. [266] наголошено, що Договірні Сторони користуються загалом широкими межами розсуду при оцінці того, як саме здійснюється право, закріплене в ст. 2 Протоколу № 7 до Конвенції. Зокрема, перегляд вищим судом обвинувачення або вироку може стосуватися як питань права та фактів рішення, так і тільки питань права [99, с. 454-455]. Крім того, в окремих країнах обвинувачений, що бажає оскаржити вирок, іноді повинен дістати на це відповідний дозвіл. Однак будь-які зазначені в цьому положенні обмеження права на перегляд судового рішення, що містяться в національному законодавстві, за аналогією з правом на звернення до суду, закріпленим у п. 1 ст. 6 Конвенції, мають законні цілі й не порушують суті цього права [266].

Визначальним є нещодавнє рішення ЄСПЛ у справі «Ростовцев проти України» від 25 липня 2017 р. [192], у пунктах 34, 36 якого ЄСПЛ констатував, що «заявник не повинен був передбачити, що не оспорюючи факти, встановлені в судовому засіданні, він відмовлявся від можливості оскарження вироку, якщо він вважав правову кваліфікацію своїх дій невірною, а українське законодавство не було «передбачуваним» і, застосовуючи його, суди порушили саму суть права заявника на подання апеляційної скарги» [192].

Як слушно звертає увагу І. В. Гловюк, «при застосуванні положень ч. 2 ст. 376 КПК України за аналогією у випадках, коли ч.ч. 1, 2 ст. 309 КПК України передбачено право на оскарження ухвали слідчого судді, має місце фактичне обмеження права на доступ до вищестоящего суду, що позбавлене легітимної мети, та, відповідно, таке обмеження порушує саму сутність такого права, що не відповідає тим критеріям допустимого обмеження права на

перегляд судового рішення, які систематизовано у практиці ЄСПЛ» [24, с. 43]. Адже дійсно складання неповного тексту ухвали слідчого судді унеможлиблює: по-перше, оцінку її обґрунтованості; по-друге, оцінку того, чи були враховані доречні аргументи учасників; по-третє, не дає можливості стверджувати про легітимну мету втручання у право на доступ до суду, що не дозволяє вести мову про пропорційність втручання. Враховуючи те, що строк апеляційного оскарження ухвали слідчого судді складає п'ять днів з дня її оголошення (п. 3 ч. 2 ст. 395 КПК України) і цей же строк передбачений для складання повного тексту ухвали (ч. 2 ст. 376 КПК України), то застосування слідчими суддями цієї норми за аналогією перешкоджає доступу до вищестоящего суду. А враховуючи, що «а ргіогі» строк оскарження не з вини скаржника буде пропущено, він буде змушений порушувати питання про поновлення строку, вирішення якого є розсудом суду апеляційної інстанції. Таку практику звичайно слід визнати негативною, а задля її виключення бажано мати відповідні роз'яснення Пленуму Верховного Суду.

Як слушно зауважив В. М. Комарницький, питання щодо доступності правосуддя на національному рівні істотно актуалізувалося 16 березня 2018 р. у зв'язку з набуттям чинності змін до ст.ст. 132, 184, 234, 244 КПК України, внесених Законом України № 2147-VIII від 03.10.2017. [133]. За новим порядком слідчому для отримання ухвали слідчого судді про проведення обшуку або застосування заходів забезпечення кримінального провадження, зокрема, запобіжних заходів, необхідно було звертатися до суду за місцем реєстрації органу досудового розслідування як юридичної особи, який міг перебувати за десятки (сотні) кілометрів від фактичного місцезнаходження структурного підрозділу органу досудового розслідування. Через об'єктивну неспроможність судових установ завчасно розглянути такі клопотання, на декілька місяців уперед сформувалася величезна черга правоохоронців, які очікують на винесення ухвали суду. На щастя, протягом доволі незначного терміну (майже через місяць) на державному рівні прийшло розуміння деструктивного характеру прийнятих новацій й парламент скасував частину

зазначених новел, проте в КПК України залишалися норми, що обмежували доступ до суду. До таких норм відносилися положення ст.ст. 243, 244 КПК України, згідно з якими виключним повноваженням на призначення експертизи в кримінальному провадженні був наділений слідчий суддя, що не сприяло своєчасності призначення експертизи, тим паче зважаючи на поширеність цієї слідчої (розшукової) дії, яка здійснюється майже в кожному кримінальному провадженні. Також зверталась увага на те, що тяганина з призначенням окремих видів експертиз може призвести до втрати об'єктів експертного дослідження й неможливості отримання висновку експерта [67, с. 5-6].

Зміни щодо порядку призначення експертизи також спричинили проблему затягування строків досудового розслідування, в тому числі й шляхом невиправданого призначення судових експертиз. Наприклад, стосовно питань, які не належать до предмету доказування, або коли наперед відомо, що результатом експертизи буде висновок про неможливість дачі висновку чи ймовірний висновок, який матиме лише орієнтуюче значення для перевірки певної версії, що призводило до безпідставного розширення меж доказування. Проте законодавець, наділяючи виключною компетенцією на призначення експертизи на стадії досудового розслідування слідчого суддю, «для повноцінного виконання функції судового контролю з точки зору запобігання затягуванню строків розслідування не прописав процесуальних механізмів його реалізації» [56].

Ці зміни були чинними майже два роки, але слід віддати належне законодавцю, який все ж визнав певну деструктивність, нелогічність та непрактичність змін щодо порядку призначення експертизи. Задля усунення даної проблеми Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення окремих положень кримінального процесуального законодавства» від 04.10.2019 [134] законодавець вніс відповідні зміни, зокрема, повернувся до порядку залучення експерта, що

існував раніше (до набуття чинності Закону України № 2147-VIII від 03.10.2017).

За часів дії зазначених змін ми поділяли переконання напевно загальної більшості як науковців, так і практиків щодо необхідності повернення до раніше існуючого порядку залучення експерта з наданням відповідного права сторонам кримінального провадження. До того ж, попередній порядок залучення експерта не виключав можливості звернення до слідчого судді обох сторін кримінального провадження з клопотаннями про проведення однієї і тої ж експертизи для вирішення одних і тих же або подібних запитань. При цьому слідчий суддя не вправі буде відмовити протилежній стороні в проведенні експертизи на тій підставі, що така експертиза вже проводиться за клопотанням іншої сторони. Крім того, у більшості випадків слідчому судді про це могло бути й невідомо, зважаючи на визначений ч. 3 ст. 35 КПК України порядок залучення слідчого судді до конкретного провадження за принципом вірогідності. Якщо ж у кримінальному провадженні поставала необхідність проведення чималої кількості експертних досліджень, то раніше діючий порядок залучення експерта лише ускладнював проблему затягування строків розслідування. Оскільки такий порядок обумовлював невиправдано великі затрати часу на відповідне складання слідчим, прокурором клопотання про залучення експерта, подальше звернення до слідчого судді, очікування його розгляду, наслідком чого було, знову ж таки, затягування строків досудового розслідування. Крім того, законодавцем, виходячи зі змісту норми, яка визначала вимоги до клопотання про проведення експертизи, не було передбачено жодного положення, спрямованого на перевірку слідчим суддею того, чи не є залучення експерта способом зловживання процесуальними правами і затягування строків досудового розслідування. Натомість сприяти такій перевірці могли принаймні такі відомості, як, наприклад, які експертні дослідження вже проведені чи проводяться, які запитання поставлені перед експертом тощо. Тож, убачається, що чинний порядок залучення експерта є

максимально оптимальним, у тому числі з точки зору практичної доцільності. У свою чергу, гарантією дотримання прав і законних інтересів учасників кримінального провадження, передусім підозрюваного та потерпілого, має бути норма закону, яка б визначала обов'язок слідчого, прокурора ознайомити зазначених осіб з постановою про призначення експертизи та право цих учасників поставити запитання на її вирішення. У будь-якому випадку означене питання потребує подальших ґрунтовних наукових досліджень та запровадження відповідних змін до чинного кримінального процесуального законодавства.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що право на доступ до правосуддя є одним із фундаментальних прав людини, яке дозволяє захистити належним чином свої права та інтереси. Розмежовуючи поняття «право на суд», «право на справедливий судовий розгляд» і «право на доступ до правосуддя», доходимо до висновку, що перше є найбільш широким і включає в себе право доступу до правосуддя та процесуальні гарантії справедливого судового розгляду. При цьому, з урахуванням нормативно-правового закріплення, пропонуємо гарантії доступу до правосуддя поділити на дві групи: 1) загальні - передбачені у відповідних нормах міжнародно-правових актів; 2) спеціальні - передбачені в національному кримінальному процесуальному законодавстві.

2.2 Незалежність та неупередженість суду в кримінальному провадженні

Невід’ємними елементами права на справедливий суд є незалежність та неупередженість суду. Про це, зокрема, свідчить положення ч. 1 ст. 21 КПК України, згідно з яким «кожному гарантується право на справедливий суд та вирішення справи в розумні строки незалежним і неупередженим судом, створеним на підставі закону» [81]. Також відповідно до ч. 1 ст. 7 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», яка власне і має назву «Право на справедливий суд», «кожному гарантується захист його прав, свобод та інтересів у розумні строки незалежним, безстороннім і справедливим судом, утвореним законом» [146].

Незалежність суду визначається як обов’язкова вимога правової держави, оскільки без забезпечення цієї вимоги судовий розгляд перетворюється у фарс, а судова влада – на маріонетку в руках зацікавлених осіб. Тож, подеколи у конструкції права на суд незалежності суду надається навіть першорядне значення, а в національних законодавствах це положення формується як принцип судоустрою та судових проваджень [230, с.102]. Саме у такому ключі побудований і Закон України «Про судоустрій і статус суддів», у ч. 1 ст. 1 якого закріплено, що «судова влада в Україні відповідно до конституційних засад поділу влади здійснюється незалежними та безсторонніми судами, утвореними законом» [146].

Незалежність судової влади є одним із вагомих і важливих критеріїв у розбудові демократичної, правової держави, панування законності та верховенства права. Держава має забезпечити кожній особі можливість реалізувати право на справедливий суд, яке є основоположним правом людини, оскільки саме на неї покладено обов’язок захищати всі інші права, свободи та законні інтереси особи. До забезпечення цього права з особливою прискіпливістю ставиться і міжнародна спільнота, у тому числі ЄСПЛ, тим самим гарантуючи кожній людині право, закріплене в п. 1 ст. 6 Конвенції.

Як зазначається в ст. 1 розділу 2 Резолюції № 2002 (12) Комітету Міністрів Ради Європи від 18.09.2002 щодо запровадження Європейської комісії з питань ефективності правосуддя, міжнародні стандарти у сфері правосуддя вимагають, щоб із правом бути судимим законним судом кореспондував обов'язок держави створювати і підтримувати таку судову систему, в якій суди відповідали б критеріям незалежності, безсторонності, компетентності та здатні були ефективно здійснювати свої повноваження [224].

Попри те, що незалежність і неупередженість далеко не одне й те саме, найчастіше ці ознаки суду розглядаються спільно. У висновку Консультативної ради європейських суддів для Комітету Міністрів Ради Європи про стандарти незалежності судових органів та незмінюваність суддів № 1 від 01.01.2001, зазначається, що «незалежність судової влади є головною умовою забезпечення верховенства права та основоположною гарантією справедливого судового розгляду. Незалежність суду визначається як прерогатива чи привілей, що надається не на користь власних інтересів суддів, а на користь забезпечення верховенства закону та в інтересах тих осіб, які покладають надію на правосуддя. Незалежність має бути як щодо суспільства в цілому, так і щодо конкретних сторін у будь-якій справі, у якій судді повинні винести своє рішення. Незалежність судової влади означає повну неупередженість із боку суддів. При винесенні судових рішень щодо сторін у судовому розгляді судді повинні бути безсторонніми, вільними від будь-яких зв'язків, прихильності чи упередження, що впливає або може сприйматися як таке, що впливає, на здатність судді виносити незалежні рішення. У цьому випадку незалежність судової влади є втіленням загального принципу: «Ніхто не може бути суддею у власній справі». Значення цього принципу виходить далеко за конкретні інтереси певної сторони у будь-якій суперечці. Судова влада повинна користуватися довірою не тільки з боку сторін у конкретній справі, але й з боку суспільства в цілому. Суддя повинен не тільки бути реально вільним від будь-якого невідповідного упередження або впливу, але

він або вона повинні бути вільними від цього й в очах розумного спостерігача. В іншому випадку довіра до незалежності судової влади буде підірвана. Отже, незалежність використовується як гарантія неупередженості» [20].

У наш час незалежне та неупереджене правосуддя є передумовою існування демократичного суспільства, яке керується законністю та верховенством права. І саме в такому напрямі має здійснюватися реформування національного законодавства, що регулює діяльність судової системи, про що, до речі, наголошено і в Стратегії сталого розвитку «Україна–2020», схваленій Указом Президента України. Зокрема, у ній задекларовано, що «метою судової реформи є реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів задля практичної реалізації принципів верховенства права і забезпечення кожному права на справедливий судовий розгляд справ незалежним та неупередженим судом. Реформа має забезпечити функціонування судової влади, що відповідає суспільним очікуванням щодо незалежного і справедливого суду, а також європейській системі цінностей та стандартів захисту прав людини» [145].

Досліджуючи проблемні питання, що стосуються незалежності суддів як передумови функціонування самостійної й авторитетної судової влади, яка має відповідати європейській системі цінностей та стандартів захисту прав людини, А. П. Рачинський та А. В. Огілько зауважили, що достатньо проблемним питанням є забезпечення повноцінної незалежності судової влади у тій формі, що існує у більшості держав Європи. Наразі в Україні ця проблема містить дві складові: факти неправомірного втручання сторонніх осіб у професійну діяльність суддів з метою схилити їх у той чи інший спосіб до прийняття бажаного для цих осіб рішення та прийняття суддями завідомо неправомірних рішень, вироків, ухвал, тобто фактично продовження протизаконної діяльності, розпочатої сторонніми зацікавленими особами. Тож, очевидно, що в разі відсутності державного регулювання цієї проблеми повноцінна інтеграція України до національних європейських структур є неможливою. Відтак, «незалежність суддів є основною передумовою

функціонування самостійної й авторитетної судової влади, здатної забезпечити об'єктивне й безстороннє правосуддя, ефективно захистити права та свободи людини і громадянина» [149, с. 71-72].

Звертає на себе увагу використання поряд із терміном «неупередженість» суду поняття «безсторонність» суду. При цьому окремі науковці, наприклад, О. В. Лемак віддають перевагу саме терміну «безсторонність», адже він, на думку цього автора, «характеризує нейтральність судді щодо сторін у справі, відсутність конфлікту інтересів, порушення чого є підставою для самовідводу чи відводу судді» [88, с. 84]. Тим часом, як свідчить аналіз Основних принципів незалежності судових органів 1985 р., ці терміни, по своїй суті, все ж таки є синонімами. Тож, і ми надалі будемо розглядати неупередженість та безсторонність суду як синоніми.

На наш погляд, залежно від того, в якому контексті використовується поняття «суд», поряд із терміном незалежний також можливим є використання і поняття самостійний. У цьому зв'язку цілком погоджуємося з О. Р. Михайленком, який зазначає, що «незалежність судді необхідно відрізняти від його самостійності. Якщо незалежність судді означає здійснення ним своїх повноважень, процесуальної діяльності без будь-якого незаконного впливу, не підзвітності будь-кому, то самостійність судді передбачає вільну його участь в дослідженні й оцінки доказів, обговоренні та прийнятті рішення відповідно до закону та власних переконань» [110, с. 51–52].

Принагідно слід зауважити, що в Основних принципах незалежності судових органів, прийнятих у 1985 р. на сьомому Конгресі ООН, взагалі поняття незалежності судових органів розкривається через поняття безсторонності. Так, відповідно до ч. 2 цих Принципів, яка структурно знаходиться у розділі «Незалежність судових органів», «судові органи вирішують передані їм справи безсторонньо, на основі фактів і відповідно до закону, без будь-яких обмежень, неправомірного впливу, спонуки, тиску, погроз або втручання, прямого чи непрямого, з будь-якого боку і з будь-яких

би то не було причин» [118]. А в ст. 8 цього документу зазначається, що «судді повинні поводитись завжди таким чином, щоб забезпечити повагу до своєї посади і зберегти неупередженість та незалежність судових органів. І якщо незалежність як принцип стосується всієї судової системи чи статусу суддів у державі, їх взаємодії з іншими органами, то принцип неупередженості передбачає акцент на конкретній справі» [118]. Відтак, зважаючи на важливість таких критеріїв суду, як незалежність та безсторонність, слід підтримати позицію Н. М. Грень про те, що порушення одного принципу тягне відповідно порушення іншого [38, с. 250].

Таким чином, можна зробити попередній висновок про те, що відсутність в демократичній, правовій державі незалежного суду свідчить як про нехтування основоположними правами громадян, так і відсутність судової системи загалом. Адже незалежність є невід'ємною передумовою впевненості суспільства в судовій системі, а, отже, й існування верховенства права. У цьому сенсі звернемо увагу на п. 1.1 Європейської хартії «Про статус суддів», де встановлено, що «статус суддів означає забезпечення компетентності, незалежності та неупередженості, яких будь-яка людина законно очікує від судових органів і від кожного судді, якому довірено захист його прав. Він виключає будь-яке положення і будь-яку процедуру, що можуть похитнути довіру до цієї компетентності, незалежності та неупередженості» [259].

Відповідно до правової позиції Конституційного Суду України, викладеної в рішенні від 01.12.2004 № 19-рп, «незалежність суддів є невід'ємною складовою їхнього статусу, конституційним принципом організації та функціонування судів і професійної діяльності суддів. Незалежність суддів полягає передусім у їхній самостійності, не пов'язаності при здійсненні правосуддя будь-якими обставинами та іншою, крім закону, волею» [154].

Гарантована Конституцією України незалежність судді, насамперед, забезпечується особливим порядком призначення на посаду, звільнення та

припинення повноважень (ч. 5-7 ст. 126, ч. 3,4 ст. 127, ст. 128, п. 1, 4 ч. 1 ст. 131); заборонаю впливу на нього у будь-який спосіб (ч. 2 ст. 126); забезпеченням державою особистої безпеки судді та членів його сім'ї (ч. 8 ст. 126); заборонаю судді належати до політичних партій, профспілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької чи творчої (ч. 2 ст. 127); притягненням до юридичної відповідальності винних осіб за неповагу до суду чи судді (ч. 5 ст. 129); гарантуванням державою фінансування та належних умов для функціонування судів і діяльності суддів (ч. 1 ст. 130); особливим порядком притягнення судді до дисциплінарної відповідальності (п. 3 ч. 1 ст. 131) та іншими положеннями Основного Закону нашої держави [69].

Беручи до уваги викладене, можна зазначити, що незалежність суду знаходить свій прояв у таких аспектах: по-перше, відокремлення суду від інших державних органів і не входження його в жодну структурну одиницю; по-друге, наділення суддів самостійності в ході прийняття рішень; по-третє, незалежність суду від інших учасників судового процесу; по-четверте, гарантування суддям недоторканності, призначення якої є забезпечення здійснення правосуддя. Адже, як зазначається в рішенні Конституційного Суду України від 23.12.1997 № 7-зп, «встановлення додаткових гарантій недоторканності для окремих категорій державних посадових осіб має на меті створення належних умов для виконання покладених на них обов'язків та захист від незаконного втручання у їх діяльність» [155].

Як бачимо, незалежність суддів є одним із найважливіших конституційних принципів, який, серед іншого, також знаходить свій прояв у кримінальному процесі України. Про це наочно свідчать приписи ч. 1 та 2 ст. 126 Конституції України, якими передбачено, що «незалежність та недоторканність судді гарантуються Конституцією і законами України, а вплив на суддю у будь-який спосіб забороняється» [69]. До того ж незалежність суддів є одним із найголовніших принципів здійснення суддями

ефективної діяльності. Даний принцип розкривається у двох аспектах – зовнішньому і внутрішньому. Зовнішній аспект включає політичну й соціально-економічну незалежність. При цьому, за цілком слушним твердженням О. В. Лемака, реальна незалежність суду абсолютно виключає будь-який вплив на судову владу, що, власне і проголошено в ст. 126 Конституції України. «Внутрішній рівень незалежності судової влади зумовлює, з одного боку, діяльність суду щодо здійснення правосуддя, а з іншого – статусні гарантії суддів» [88, с. 79].

Гарантія незалежності суддів, що закріплена в ч. 2 ст. 126 Конституції України, «означає заборону щодо суддів будь-яких дій незалежно від форми їх прояву з боку державних органів, установ та організацій, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, громадян та їх об'єднань, юридичних осіб з метою перешкодити виконанню суддями професійних обов'язків або схилити їх до винесення неправосудного рішення тощо. При цьому заборона впливу на суддів у будь-який спосіб поширюється на весь час обіймання ними посади судді» [154].

Крім того, у відповідності до вимог ч.ч. 3, 4 ст. 126 Конституції України, недоторканність судді полягає в тому, що «без згоди Вищої ради правосуддя суддю не може бути затримано або утримувано під вартою чи арештом до винесення обвинувального вироку судом, за винятком затримання судді під час або відразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину. Суддю не може бути притягнуто до відповідальності за ухвалене ним судові рішення, за винятком вчинення злочину або дисциплінарного проступку» [69] Тож, гарантована Конституцією України недоторканність суддів, перш за все, спрямована на реалізацію ними професійної діяльності щодо відправлення правосуддя, яке в Україні, згідно зі ст. 124 Основного Закону, «здійснюється виключно судами і делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються» [69]. Відтак, Конституція України встановлює й стандарт неприпустимості привласнення функцій судів іншими органами влади. Така

вимога закріплена і в КПК України, наприклад, відповідно до вимог ч. 3 ст. 22 цього Кодексу «під час кримінального провадження функції державного обвинувачення, захисту та судового розгляду не можуть покладатися на один і той самий орган чи службову особу. При цьому суд, зберігаючи об'єктивність та неупередженість, створює необхідні умови для реалізації сторонами їхніх процесуальних прав та виконання обов'язків» [81].

Беручи до уваги те, що у чинному КПК України передбачено такого учасника кримінального провадження, як слідчий суддя, на якого покладено здійснення судового контролю за дотриманням прав, свобод та законних інтересів осіб, доцільно в ст. 22 КПК указати на неприпустимість покладання функції судового контролю на один і той самий орган чи службову особу. З цією метою вважаємо за необхідне у зазначеній статті після словосполучення «судового розгляду» в дужках додати «судового контролю», виклавши ч. 3 ст. 22 КПК України таким чином:

«Під час кримінального провадження функції державного обвинувачення, захисту та судового розгляду (судового контролю) не можуть покладатися на один і той самий орган чи службову особу».

Продовжуючи дослідження, зазначимо, що на сьогодні конституційні вимоги щодо незалежності та недоторканності суддів також знайшли своє відображення в положеннях ст. 48 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», а саме суддя: «1) у своїй діяльності щодо здійснення правосуддя є незалежним від будь-якого незаконного впливу, тиску або втручання; 2) здійснює правосуддя на основі Конституції і законів України, керуючись при цьому принципом верховенства права. Втручання у діяльність судді щодо здійснення правосуддя забороняється і має наслідком відповідальність, установлену законом; 3) не зобов'язаний давати жодних пояснень щодо суті справ, які перебувають у його провадженні, крім випадків, установлених законом; 4) зобов'язаний звернутися з повідомленням про втручання в його діяльність як судді щодо здійснення правосуддя до Вищої ради правосуддя та до Генерального прокурора» [146].

Відповідно до вказаної статті незалежність судді забезпечується: особливим порядком його призначення, притягнення до відповідальності, звільнення та припинення повноважень; недоторканністю та імунітетом судді; незмінюваністю судді; порядком здійснення правосуддя, визначеним процесуальним законом, таємницею ухвалення судового рішення; заборорою втручання у здійснення правосуддя; відповідальністю за неповагу до суду чи судді; окремим порядком фінансування та організаційного забезпечення діяльності судів, установленим законом; належним матеріальним та соціальним забезпеченням судді; функціонуванням органів суддівського врядування та самоврядування; визначеними законом засобами забезпечення особистої безпеки судді, членів його сім'ї, майна, а також іншими засобами їх правового захисту; правом судді на відставку [146]. До того ж, незалежність судді забезпечується ст. 49 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та ст. 482 КПК України, якими встановлено особливості порядку притягнення до кримінальної відповідальності, затримання і обрання запобіжного заходу, а також вимогу щодо негайного звільнення судді, якщо мета затримання (попередження вчинення злочину, відвернення чи попередження наслідків злочину або забезпечення збереження доказів цього злочину) досягнута.

Зважаючи на те, що елементи права на справедливий суд, у тому числі й такі, як незалежність та неупередженість суду, досконало розроблені в практиці ЄСПЛ, необхідним є звернення до його рішень. Так, відповідно до практики ЄСПЛ, незалежність суду передбачає, перш за все, «наявність процесуальних механізмів захисту для відокремлення судової влади від інших гілок, насамперед, від виконавчої («Clarke v. the United Kingdom», application no. 23695/02). Також ЄСПЛ у своїй практиці виробив критерії оцінки незалежності. Зокрема, під час визначення того, чи може орган вважатися «незалежним», ЄСПЛ виходить з таких критеріїв («Findlay v. the United Kingdom», application no. 22107/93): 1) порядок призначення його членів і тривалість терміну їх повноважень; 2) гарантії від зовнішнього тиску; 3) зовнішні ознаки незалежності» [104, с. 34].

Щодо категорії неупередженості, варто навести рішення у справі «Дактарас проти Литви», в якому ЄСПЛ констатував порушення п. 1 ст. 6 Конвенції щодо упередженості Верховного Суду. Зокрема, подавши касаційну скаргу в цій справі, голова колегії у кримінальних справах Верховного суду виступив у ролі обвинувача. Крім виконання своїх організаційних і керівних функцій, той самий голова призначив членів суду, які мали розглянути касаційну справу, і призначив суддю-доповідача. Виходячи з цих обставин, і керуючись принципом об'єктивності, ЄСПЛ дійшов висновку, що не існувало достатніх гарантій для виключення будь-якого законного сумніву у відсутності неправомірного тиску на Верховний суд. У контексті цього положення безсторонність означає відсутність упередженості і зовнішнього впливу на суддів, які постановляють рішення у справі. Тож, згідно з практикою ЄСПЛ п. 1 ст. 6 Конвенції «містить два аспекти вимоги безсторонності. По-перше, орган, який розглядає справу, повинен бути безстороннім суб'єктивно, тобто жодний його член не повинен мати будь-якої особистої зацікавленості або упередженості. Вважається, що суддя є безстороннім, якщо немає доказів, які б свідчили про протилежне. По-друге, такий орган повинен бути безстороннім об'єктивно, тобто він повинен надати достатні гарантії, які б виключали будь-які законні сумніви стосовно цього. Відповідно до об'єктивного критерію безсторонності, необхідно з'ясувати, чи існують факти, встановлення яких може викликати сумніви щодо безсторонності суддів» [38, с. 248; 184].

Подібні порушення ЄСПЛ констатував і у справах щодо України. Так, у рішенні у справі «Мироненко і Мартиненко проти України» ЄСПЛ постановив, що мало місце порушення п. 1 ст. 6 Конвенції у зв'язку з браком безсторонності, оскільки суд не був безстороннім за об'єктивним критерієм. При застосуванні об'єктивного критерію, слід з'ясувати, чи існують, окрім самої поведінки судді, певні факти, які можуть служити підставою для сумніву в його безсторонності. «Тобто при визначенні наявності у відповідній справі законних підстав сумніватися в безсторонності судді варто брати до

уваги позицію особи, що має важливе, але не вирішальне значення. Вирішальне значення матиме можливість вважати такі сумніви об'єктивно обґрунтованими, зокрема, навіть видимі ознаки можуть мати певне значення тобто «має не лише здійснюватися правосуддя - ще має бути видно, що воно здійснюється». Адже йдеться про необхідність забезпечення довіри, яку суди в демократичному суспільстві повинні вселяти у громадськість» [189]. Тож, незважаючи на те, що за практикою ЄСПЛ, будь-який обґрунтований сумнів заявника в неупередженості суду є достатньою підставою для констатації порушення незалежності та неупередженості [268], вирішальне значення все ж таки мають не суб'єктивні побоювання підозрюваного (обвинуваченого), «хоч би які вони були зрозумілі, а те, чи його побоювання, з урахуванням конкретних обставин справи, можна вважати об'єктивно виправданими» («Nortier v Netherlands», 24.08.1993) [99, с. 229-230].

У той же час, наявність незалежної та самостійної судової влади в державі є однією з гарантій реалізації конституційних вимог. Зрозуміло, що функціонування незалежної судової влади та її організаційного втілення – системи судів, неможливе без правових механізмів реалізації законодавчих положень, які б гарантували незалежність та неупередженість діяльності суду. Гарантії незалежності суду є організаційно-правовими засобами забезпечення реалізації конституційного принципу незалежності суду як основоположної засади демократичної, правової держави, метою якої є забезпечення кожному права на справедливий суд [57, с. 22-23, 26].

В. Гринюк, досліджуючи правову природу гарантій принципу незалежності суддів в кримінальному процесі, визначив це поняття як систему умов і засобів, спрямованих «на реальну практичну реалізацію даного принципу, його вдосконалення, а в необхідних випадках – його ефективний захист від будь-яких протиправних посягань» [40, с. 69].

Слід зауважити, що однією з процесуальних гарантій незалежності суддів є правовий інститут відводу (самовідводу) слідчого судді, судді та

присяжного, який спрямований на забезпечення об'єктивного і неупередженого судового розгляду.

Аналіз положень ст. 75 КПК України дозволяє дійти висновку, що чинне кримінальне процесуальне законодавство України не містить вичерпного переліку таких обставин, адже дійсно важко передбачити всі можливі обставини, які викликають сумнів у неупередженості слідчого судді, судді або присяжного. Такий підхід українського законодавця відповідає концепції безсторонності суддів, яку виробив ЄСПЛ, і згідно з якою у демократичному суспільстві суди повинні вселяти довіру до себе учасникам процесу і особливо обвинуваченому, на що звертають увагу дослідники цього питання [41, с. 11].

Наступною процесуальною гарантією незалежності суддів, на котру хотілося б звернути увагу, є положення закону, що визначають обов'язковість вказівок суду вищестоящої інстанції. Такі вказівки спрямовані не тільки на виправлення судових помилок, а й на забезпечення принципу незалежності суддів і свободи їх внутрішнього переконання під час нового розгляду справи. З цього питання чинне кримінальне процесуальне законодавство встановлює обов'язковість таких вказівок. Так, відповідно до ч. 3 ст. 415 КПК України «висновки і мотиви, з яких скасовані судові рішення судом апеляційної інстанції, є обов'язковими для суду першої інстанції при новому розгляді» [81]. А згідно з ч. 2 ст. 439 КПК України «вказівки суду, який розглянув справу в касаційному порядку, є обов'язковими для суду першої чи апеляційної інстанції при новому розгляді» [81]. Проте, на відміну від положень ч. 2 ст. 415 КПК України, якими передбачено межі вказівок апеляційної інстанції, а саме: «Призначаючи новий розгляд у суді першої інстанції, суд апеляційної інстанції не має права вирішувати наперед питання про доведеність чи недоведеність обвинувачення, достовірність або недостовірність доказів, переваги одних доказів над іншими, застосування судом першої інстанції того чи іншого закону України про кримінальну відповідальність та покарання» [81], меж подібних вказівок касаційної інстанції КПК України не передбачає.

Це вбачається недоліком, який підлягає виправленню. Тому пропонуємо доповнити ч. 2 ст. 439 КПК України абзацом другим такого змісту:

«Призначаючи новий розгляд у суді першої чи апеляційної інстанції, суд касаційної інстанції не має права вирішувати наперед питання про доведеність чи недоведеність обвинувачення, достовірність або недостовірність доказів, переваги одних доказів над іншими, застосування судом першої чи апеляційної інстанції того чи іншого закону України про кримінальну відповідальність та покарання».

Тим часом, певним чином обмежує самостійність суду положення КПК України щодо відмови від обвинувачення у судовому засіданні. Так, згідно з п. 2 ч. 2 ст. 284 КПК України, «кримінальне провадження закривається судом, якщо прокурор відмовився від підтримання державного обвинувачення, за винятком випадків, передбачених КПК України» [81]. Відповідно до ч. 1 ст. 340 КПК України відмовитися від підтримання державного обвинувачення прокурор може, «якщо в результаті судового розгляду дійде переконання, що пред'явлене особі обвинувачення не підтверджується» [81]. В такому разі прокурор після виконання вимог ст. 341 КПК України, тобто погодження відповідних процесуальних документів з прокурором вищого рівня, повинен відмовитися від підтримання державного обвинувачення і викласти мотиви відмови у своїй постанові, яка долучається до матеріалів кримінального провадження. При цьому, відповідно до ч. 2 ст. 340 КПК України, «у разі відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді головуючий роз'яснює потерпілому його право підтримувати обвинувачення в суді» [81]. Тож, виняток, про який йдеться в п. 2 ч. 2 ст. 284 КПК України, становить собою небажання потерпілого скористатися правом підтримувати обвинувачення в суді.

Таким чином, імперативна вимога закону, яка зобов'язує суд закрити кримінальне провадження, якщо прокурор відмовився від підтримання державного обвинувачення, а потерпілий не бажає скористатися правом підтримувати обвинувачення в суді, вочевидь, обмежує повноваження суду,

адже позиція прокурора, потерпілого може не відповідати внутрішньому переконанню судді (суддів). До того ж, закон не визначає, як повинен діяти суд, якщо, на його думку, немає достатніх підстав для відмови від обвинувачення, а прокурор все ж виносить про це постанову, наприклад, керуючись корисливими мотивами. Тому цілком поділяємо наукову позицію, що суд не може бути зобов'язаний закрити кримінальне провадження, не вдаючись до вирішення питання про те, наскільки обґрунтована така відмова [162, с. 268]. Але, знову ж таки, суд має на меті здійснення правосуддя, призначення його судити не тільки про правоту сторін, але й про правоту твердження кожної з них, у тому числі й тверджень прокурора про незначимість обвинувачення, відсутність підстав для продовження здійснення правосуддя навіть за відсутності суперечки між сторонами [53, с. 102].

С. Бояров визначає неможливість суду не погодитися з відмовою прокурора від обвинувачення у випадку її мотивованої відмови, навіть якщо, на думку суду, докази вини підсудного наявні, як «казус», і звертає увагу на те, що на практиці часто мають місце помилкові рішення державних обвинувачів при відмові від обвинувачення [13, с. 58-59]. Також у цьому контексті слушним є зауваження В. Т. Маляренка та І. В. Вернидубова про те, що закон розрахований на ідеальні ситуації, в тому числі на ідеального прокурора і таку ж ідеальну його поведінку в судовому засіданні. На жаль реалії життя дещо інші [101, с. 4]. Тож, застосування КПК України щодо відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення свідчить про недосконалість його положень, що унеможливорює забезпечення законності та справедливості кримінального судочинства.

До того ж не зовсім зрозуміло, чому законодавець ставить вирішення питання щодо можливого продовження судового розгляду лише залежно від думки потерпілого, який у разі відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення має право підтримувати обвинувачення в суді. На наше переконання, з точки зору змагальності необхідно було б і обвинуваченому надати відповідне право – вимагати продовження судового

розгляду. Зумовлено це тим, що цілком можливою є ситуація, коли обвинувачений не погоджується з мотивами відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення та наполягає на продовженні судового розгляду. Натомість відмова потерпілого від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення, статусу якого набуває й провадження, в якому прокурор відмовився від підтримання державного обвинувачення, є підставою для закриття кримінального провадження, що не дає права обвинуваченому на реабілітацію. Тому цілком закономірно ставити вирішення питання щодо продовження судового розгляду при відмові прокурора, потерпілого від обвинувачення, і в залежності від думки обвинуваченого.

Таким чином, на наш погляд, суд повинен самостійно вирішувати питання про можливість продовження судового розгляду після відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення, і враховувати думку обвинуваченого при відмові потерпілого від подальшого підтримання обвинувачення. З цією метою вбачається доцільним визначити в кримінальному процесуальному законодавстві відмову прокурора від підтримання державного обвинувачення як клопотання сторони обвинувачення, а не як обставину, яка спричиняє закриття кримінального провадження. Тож, *зادля унормування цього питання варто внести до КПК України відповідні зміни, а саме:*

- по-перше, ч. 1 ст. 340 КПК викласти в такій редакції:

«Якщо в результаті судового розгляду прокурор дійде до переконання, що пред'явлене обвинувачення не підтверджується, він після виконання вимог стаття 341 цього Кодексу повинен відмовитися від підтримання державного обвинувачення та викласти мотиви такої відмови у відповідному клопотанні, яке долучається до матеріалів кримінального провадження. Копія клопотання надається обвинуваченому, його захиснику, потерпілому, його представнику та законним представникам, а також представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження»;

- по-друге, в ч. 2 ст. 341 КПК України слово «постанова» необхідно замінити на «клопотання»;

- по-третє, з ч. 2 ст. 284 КПК України виключити пункт 2;

- по-четверте, в абзаці 2 ч. 7 ст. 284 КПК України словосполучення «пунктами 2, 3» замінити на «пунктом 3»;

- по-п'яте, ч. 6 ст. 340 КПК України після слів «за відповідним обвинуваченням» доповнити словосполученням: «якщо обвинувачений не заперечує проти такого закриття»;

- по-шосте, ч. 6 ст. 340 КПК України доповнити таким положенням:

«Якщо обвинувачений не визнає своєї вини або не погоджується із закриттям кримінального провадження у зв'язку з відмовою потерпілого від обвинувачення, судовий розгляд продовжується, а у разі необхідності – з обов'язковою участю потерпілого».

Крім того, з метою імплементації та більш ефективного забезпечення виконання вимог п. 1 ст. 6 Конвенції вважаємо доцільним чинний КПК України доповнити додатковою засадою «незалежність та неупередженість суду». З цією метою вбачається доцільним:

по-перше, ч. 1 ст. 7 КПК України доповнити новим додатковим пунктом 14-1;

по-друге, доповнити КПК України новою статтею 11-1, яку викласти в наступній редакції:

«Стаття 21-1. Незалежність та неупередженість суду

1. Судді є незалежними у своїй діяльності та підкорюються виключно принципу верховенства права та законності.

2. Втручання у діяльність суду щодо здійснення правосуддя заборонено і тягне за собою відповідальність, передбачену законом.

3. Незалежність суду гарантується Конституцією України та законом».

Вважаємо, що запропоновані зміни й доповнення сприятимуть якнайкращому досягненню завдань кримінального провадження, а, відтак, і більш ефективній реалізації права на справедливий суд.

2.3 Забезпечення гласності та відкритості судового провадження

Відповідно до п. 20 ч. 1 ст. 7 КПК України гласність і відкритість судового провадження та його повне фіксування технічними засобами відноситься до загальних засад кримінального провадження. Тож, чинний КПК України не становить винятку і так само, як і всі інші процесуальні кодифіковані акти України, має в своєму складі норму під назвою гласність (відповідного процесу, судочинства), на чому зауважується й окремими науковцями [66, с. 132-133; 112, с. 126]. При цьому звертає на себе увагу поєднання в межах зазначеного пункту «гласності», «відкритості» і «фіксування технічними засобами». Саме таку будову має ст. 27 КПК України, яка безпосередньо розкриває зміст даної засади кримінального провадження. Такий варіант законодавчої юридичної техніки, з одного боку, відповідає основним конституційним засадам судочинства, зокрема, гласності та фіксування технічними засобами (п. 6 ч. 1 ст. 129 Конституції України), а з іншого – враховує структуру положень ст. 11 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Тим часом, як убачається з аналізу наведених статей, вони все ж таки мають різну побудову, з огляду на що виникає необхідність в більш поглибленому їх дослідженні.

У ч. 1 ст. 11 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» закріплено таке положення «судові рішення, судові засідання та інформація щодо справ, які розглядаються судом, є відкритими, крім випадків, установлених законом. Ніхто не може бути обмежений у праві на отримання в суді усної або письмової інформації про результати розгляду його судової справи. Будь-яка особа має право на вільний доступ до судового рішення в порядку,

встановленому законом» [146]. Натомість, в ч. 1 ст. 27 КПК України закріплено, що «учасники судового провадження, а також особи, які не брали участі у кримінальному провадженні, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси чи обов'язки, не можуть бути обмежені у праві на отримання в суді як усної, так і письмової інформації щодо результатів судового розгляду та у праві на ознайомлення з процесуальними рішеннями й отримання їх копій. Ніхто не може бути обмежений у праві на отримання в суді інформації про дату, час і місце судового розгляду та про ухвалені в ньому судові рішення, крім випадків, установлених законом» [81].

Слід відзначити, що аналізовані законодавчі норми цілком узгоджуються з практикою ЄСПЛ. Зокрема, як зазначається в рішенні у справі «Ріпан проти Австрії» (*Riepan v Austria*) від 14 листопада 2000 р., «судовий розгляд задовольняє вимогу щодо публічності лише в тому разі, якщо громадськість може отримати інформацію про день і місце його проведення і якщо публіка може цього місця легко дістатися. У багатьох випадках цим умовам задовольнятиме той простий факт, що слухання проводяться в звичайній залі судових засідань, до того ж достатньо великій для розміщення глядачів» [99]. Разом з тим, ЄСПЛ зауважує, що «проведення судового процесу за межами звичайної зали суду, а надто десь у такому місці, як тюрма, куди широкий загальний доступ не має, серйозно перешкоджатиме його публічності. У такому випадку держава зобов'язана вживати компенсаційних заходів з тією метою, щоб громадськість та засоби масової інформації були належно поінформовані про місце проведення слухань і мали ефективний доступ» [99].

Здійснивши порівняльний аналіз ч. 1 ст. 11 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та ч. 1 ст. 27 КПК України, можна зазначити, що положення вказаного Закону побудовані у більш загальному вигляді. І це є цілком логічно та зрозуміло, адже останній визначає в цілому організацію судової влади та здійснення правосуддя в Україні, що функціонує на засадах верховенства права відповідно до європейських стандартів і забезпечує право

кожного на справедливий суд. Тобто, Закон не регулює процесуальні питання щодо здійснення окремих різновидів судочинства, в тому числі кримінального процесуального. І як відмічає О. А. Мілієнко, в цьому Законі досить вдало поєднані загальні правила про відкритість судових рішень, судових засідань та інформації щодо справ, які розглядаються судом [112, с. 128]. До того ж, більша частина положень ч. 1 ст. 11 даного Закону регулює питання доступу до відповідної інформації, що є проявом принципу гласності, оскільки саме категорія «інформація» є базовою у структурі принципу гласності [112, с. 128].

Підтвердження наведеної позиції можна віднайти і в енциклопедичних правових виданнях. Наприклад, в юридичній енциклопедії за редакцією Ю. С. Шемшученко вказується, що гласність є одним із принципів реалізації права на інформацію, що, насамперед, забезпечується розповсюдженням інформації у всіх сферах суспільного і державного життя через спеціальні інформаційні служби, засоби масової інформації та інші засоби інформування, відкритим (публічним) характером державних органів, органів місцевого самоврядування, окрім випадків, передбачених законами України. При цьому, органи законодавчої, виконавчої і судової влади та місцевого самоврядування зобов'язані інформувати про свою діяльність і прийняті рішення. Дотримання принципу гласності є однією з основних гарантій конституційного права на інформацію як складової права на свободу думки і слова [248, с. 596]. Відтак, можна стверджувати, що гласність виступає засобом забезпечення інформаційних потреб, у тому числі в сфері кримінального судочинства.

Своєю чергою, у сучасній правовій енциклопедії гласність визначається як принцип судочинства, що полягає у відкритості діяльності судових органів при розгляді справ [51, с. 72-73]. Вбачається, що таке формулювання більш поширено розкриває принцип гласності, оскільки йдеться про відкритість діяльності судових органів загалом, у тому числі й відкритість різного роду інформації, як-то, про дату, час і місце судового розгляду, про ухвалені в ньому судові рішення та ін.

У тлумачних словниках під гласністю (гласним) розуміється: 1) доступність для широкої громадськості, відомість, контрольованість дій, учинків з боку владних структур [50, с. 100; 205, с. 133]; 2) доступний для громадського обговорення, контролю, синоніми: публічний, відкритий [16, с. 62; 248, с. 132]. Тим часом, «відкритий» розуміється як такий, що його можна бачити без перешкоди; доступний зорові; прямий, відвертий, щирий; неприхований, нетаємний, явний [17, с. 82].

Таким чином, у довідникових та енциклопедичних виданнях про «відкритість судового розгляду», на відміну від «гласності», окремо не згадується, а гласність характеризується через категорію «відкритість». Це, хоча й опосередковано, та все ж таки свідчить, що «гласність» і «відкритість» не є самостійними, а виступають єдиним комплексним принципом.

У той самий час, поняття «гласний» апелює до поняття «публічний», під яким розуміється такий, що відбувається в присутності публіки (людей), прилюдний, гласний, відкритий; призначений для широкого відвідування, користування, громадський [16, с. 387; 50, с. 512; 205, с. 484; 248, с. 511]. Відтак, приходимо до висновку, що ці поняття визначаються одне через одне, і тому, за слушним зауваженням П. Л. Коляденко, утворюють синонімічний ряд одного порядку [66, с. 131]. Аналогічну позицію поділяє О. Менів, який зазначає, що «принцип гласності, як синонім принципу публічності, характеризується відкритістю судового розгляду. Остання ж є основним елементом принципу гласності й максимально захищає права сторін від неконтрольованого здійснення судочинства» [105], отже є запорукою справедливого суду і демократичних засад здійснення правосуддя.

ЄСПЛ також однією з основоположних складових права на справедливий суд визначає публічність судового розгляду, зокрема, через його відкритість. Наприклад, у справі «Дінне проти Франції» (*Diennet v. France*) ЄСПЛ наголошено, що «проведення судових засідань у відкритому режимі є основоположним принципом, утіленим у п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод». Зокрема, відповідно до положень цього

пункту «судове рішення проголошується публічно, але преса і публіка можуть бути не допущені в зал засідань протягом усього судового розгляду або його частини в інтересах моралі, громадського порядку чи національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін, або – тією мірою, що визнана судом суворо необхідною, – коли за особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя» [278].

Як зауважує Ю. І. Матат, згідно з положеннями Конвенції, «вимога публічності судового розгляду має на меті захист підсудних у кримінальному процесі від відправлення правосуддя за зачиненими дверима й забезпечення більшої його прозорості для підтримання авторитету судової влади в очах громадськості. Але це право не є абсолютним, оскільки у п. 1 ст. 6 Конвенції чітко зазначені винятки, за яких допускається обмеження даного права, при цьому завжди варто виходити з презумпції на користь публічного слухання, а винятки мають бути чітко зумовлені обставинами справи на підставі суворої перевірки на їх необхідність. Так само суд не зобов'язаний проголошувати повний текст рішення у ході відкритого засідання – публікації у письмовому вигляді буде достатньо, при цьому текст рішення має бути доступним в канцелярії для ознайомлення, на що неодноразово у своїх рішеннях наголошував ЄСПЛ» [104, с. 34].

В національному законодавстві публічний характер судового рішення також забезпечується положеннями ч. 2 ст. 2 Закону України «Про доступ до судових рішень» від 22.12.2005, де передбачено, що «усі судові рішення є відкритими та підлягають оприлюдненню в електронній формі не пізніше наступного дня після їх виготовлення і підписання» [138].

Щодо принципу гласності судового процесу, то його закріплення на рівні Конституції України (п. 6 ст. 129) дає змогу розглядати цей принцип як одну з конституційних гарантій реалізації права особи на судовий захист. На цьому наголосив і Конституційний Суд України, який в підпункті 1 п. 4 рішення у справі № 1-19/2011 від 8 грудня 2011 року (справа про фіксування

судового процесу технічними засобами) зазначив, що «ч. 2 ст. 129 Конституції України визначаються основні засади судочинства, які є конституційними гарантіями права на судовий захист» [153].

Варто відмітити, що свого часу ще І. Я. Фойницький зауважував, що гласність судового розгляду є однією з найкращих гарантій правильності судового провадження. Адже, діючи на очах усіх, суд має сильну мотивацію поставитися до справи з найбільшою увагою та вчинити так, щоб не було докорів суспільства. Гласність суду підтримує в суддях живе ставлення до справ і перешкоджає утворенню тієї рутини в діловодстві, що розвивається при порядку канцелярської таємниці. Саме гласності передбачає збереження постійного обміну думками між суддями та рештою суспільства, що забезпечує зв'язок юстиції з життям. Навіть з точки зору теорії залякування неправильно приховувати від очей публіки кримінальне судове провадження, адже лише знання всього ходу його може вести до утворення загальної впевненості в силі кримінального закону, в тому, що він застосований саме до винуватого і не зачепив невинуватого; навпаки, таємниця провадження породжує співчуття до засудженого та невпевненість у правильності вироку [227, с. 95-98].

Про необхідність дотримання цього принципу також неодноразово у свої рішеннях наголошував ЄСПЛ. Наприклад, у справі «Мальхоус проти Чеської Республіки» (рішення від 21.07.2001, заява № 33071/96) зазначається, що гласний розгляд справи має своєю метою як захист учасників судового розгляду від випадків правосуддя, що здійснюється таємно, без контролю з боку громадськості, так і стимулювання довіри громадськості до суду як такого. Проведення публічних слухань допомагає забезпечити прозорість і добросовісність судового процесу, а також запобігти потенційним зловживанням у ході судового процесу. Загалом громадський контроль може заохочувати суддів і прокурорів діяти безсторонньо та професійно, стимулювати свідків говорити правду, сприяти підтриманню суспільної довіри до системи правосуддя. Проведення відкритих для публіки судових

слухань становить один із основних, базових принципів, визначених у п. 1 ст. 6 Конвенції. Публічний характер процесу захищає сторони від таємного відправлення правосуддя без контролю з боку громадськості. Забезпечуючи прозорість здійснення правосуддя, публічність сприяє досягненню мети п. 1 ст. 6 Конвенції, а саме справедливого судового розгляду, гарантією якого є один із основоположних принципів будь-якого демократичного суспільства [188].

Як стверджує П. Л. Коляденко, «визначений на міжнародному рівні принцип публічності судового розгляду, та гарантований Конституцією України принцип гласності судового засідання, характеризують тотожні гарантії права на справедливий суд» [66, с. 132]. При цьому О. Т. Кузьменко та Н. Л. Дроздович зауважують, що імплементація міжнародних документів у вітчизняне законодавство не сприяє ясності цих термінів, оскільки в офіційному перекладі, зокрема, ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод «Право на справедливий суд», фігурує термін *public* — «публічний» і не вживається «відкритість» (*openness*), хоча зміст зводиться в тому числі й до останнього [84, с. 33]. До того ж слід звернути увагу, що в кримінальному процесуальному законодавстві України засада публічності має зовсім інше визначення та зміст. Так, згідно до ст. 25 КПК України, «прокурор, слідчий зобов'язані в межах своєї компетенції розпочати досудове розслідування в кожному випадку безпосереднього виявлення ознак кримінального правопорушення (за виключенням випадків, коли кримінальне провадження може бути розпочате лише на підставі заяви потерпілого) або в разі надходження заяви (повідомлення) про вчинення кримінального правопорушення, а також вжити всіх передбачених законом заходів для встановлення події кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила» [81]. Відтак, цілком поділяємо наукову думку, що в аспекті розуміння засади гласності зрозуміла схожість її з поняттям відкритості судового розгляду, однак недопустиме з тих же мотивів ототожнення з публічністю, зміст і розуміння якої є цілком усталеним в національному

кримінальному процесуальному законодавстві, а саме, як «вимогою до службових осіб діяти в кримінальному процесі не в приватному порядку, а від імені держави, тобто офіційно» [84, с. 33].

Як убачається зі змісту п. 6 ч. 2 ст. 129 Конституції України, гласність судового процесу є однією з основних засад судочинства, яка в одному (спільному) пункті закріплена з фіксуванням судового засідання технічними засобами. За слушним зауваженням В. М. Кампо, це означає, що «гласність і повне фіксування судового процесу технічними засобами є невід'ємними та обов'язковими складовими судового процесу в межах, установлених Конституцією України, та деталізованих у процесуальному законодавстві» [58]. У цьому контексті варто навести правову позицію Конституційного Суду України, який в підпункті 1 пункту 4 рішення від 8 грудня 2011 року (справа про фіксування судового процесу технічними засобами) зазначив, що «наведений конституційний припис покладає на суд обов'язок здійснювати повне фіксування судового процесу технічними засобами, оскільки саме за умови такого фіксування судового процесу гарантується конституційне право кожного на судовий захист, а також забезпечуються законність та інші основні засади судочинства» [153]. В той самий час у ст. 11 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» аналізована засада сформульована як «гласність і відкритість судового процесу», тобто в одному випадку поєднані категорії гласності та відкритості. Натомість в п. 20 ч. 1 ст. 7, ст. 27 КПК України поєднані такі категорії, як гласність, відкритість та фіксування технічними засобами. Відтак, це є свідченням відсутності щодо єдності в законодавчому формулюванні та нормативному закріпленні зазначеної засади судочинства. Це дає підстави для наукових роздумів на предмет того: чи дійсно йде мова про єдину комплексну засаду? Чи все ж таки гласність, відкритість та фіксування технічними засобами є окремими самостійними правовими категоріями. Більш того, не має однозначної правової позиції з цього питання і в Конституційного Суду України, який в приведеному вище рішенні від 8 грудня 2011 року повне фіксування судового процесу технічними засобами

визнає в якості самостійної засади судочинства. При цьому, Конституційний Суд України наголосив, що «повне технічне фіксування судового процесу технічними засобами є неможливим без реалізації принципу гласності, адже в разі неможливості розгляду справи в суді стає недоцільне застосування технічних засобів для фіксації» [153].

Беручи до уваги викладене, можна зазначити, що гласність, відкритість і фіксування судового процесу технічними засобами є комплексною засадою судочинства, зокрема, й кримінального. На користь цієї позиції також свідчить наявність певної схожості нормативної регламентації даної засади. Пояснюється це тим, що в нормах Конституції України, Законі України «Про судоустрій і статус суддів» та КПК України зміст гласності розкривається переважно через категорію відкритість. До того ж норми про гласність і відкритість вміщують положення про фіксування технічними засобами та про оголошення судових рішень. І навіть якщо в назві відповідної засади, як-то в ст. 11 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», про фіксування технічними засобами прямо не йдеться, але відповідне положення про фіксування міститься в ч. 6 цієї ж статті Закону.

Крім того, відповідно до ч. 5 ст. 27 КПК України «під час судового розгляду та у випадках, передбачених КПК України, під час досудового розслідування забезпечується повне фіксування судового засідання та процесуальних дій за допомогою звуко- та відеозаписувальних технічних засобів. Офіційним записом судового засідання є лише технічний запис, здійснений судом у порядку, передбаченому цим Кодексом» [81]. Тим часом у Конвенції та практиці ЄСПЛ безпосередньо про фіксування судового засідання не згадується, однак воно охоплюється поняттям публічності. І, як зауважив П. Л. Коляденко, «сьогодні в міжнародній практиці поняття принципу публічності включає обов'язкову (за винятком законодавчо встановлених обмежень) фіксацію судового засідання технічними засобами» [66, с. 133]. Отже, норми вітчизняного законодавства в частині регламентації досліджуваної засади кореспондують міжнародним вимогам. Зокрема, про

обов'язковість фіксування кримінального провадження в суді під час судового провадження за допомогою технічних засобів зазначається в ч. 4 ст. 107 КПК України. У цій же нормі містяться й винятки із загального правила, а саме: «у разі неприбуття в судові засідання всіх осіб, які беруть участь у судовому провадженні, чи в разі, якщо відповідно до положень КПК України судові провадження здійснюється судом за відсутності осіб, фіксування за допомогою технічних засобів кримінального провадження в суді не здійснюється» [81]. Також, у відповідності до ч. 6 ст. 107 КПК України «незастосування технічних засобів фіксування кримінального провадження у випадках, якщо воно є обов'язковим – недійсність відповідної процесуальної дії та отриманих унаслідок її вчинення результатів, за винятком випадків, якщо сторони не заперечують проти визнання такої дії та результатів її здійснення чинними» [81].

Таким чином, підтримуємо наукову позицію з приводу того, що врахування на рівні Конституції України та процесуального законодавства обов'язкового фіксування технічними засобами кримінального провадження в суді під час судового провадження є необхідним доповненням принципу гласності з метою забезпечення відкритості судового провадження [163]. При цьому слід дотримуватися вимоги «повноти» фіксування судового засідання, а «оскільки йдеться про фіксацію технічними засобами певної інформації, повнота такої фіксації має характеризуватися інформаційною насиченістю, під якою розуміється загальна кількість інформації, що зафіксована й міститься у відповідних засобах» [168, с. 226].

На необхідність повноти фіксації технічними засобами судового засідання, під якою слід розуміти фіксування такими засобами всіх стадій судового розгляду, за винятком випадків неявки осіб, що беруть участь у справі або проведення судового засідання за їх відсутності, також звертає увагу в наведеному рішенні й Конституційний Суд України.

Слід брати до уваги те, що поняття «повнота» може стосуватися не лише обсягу предмета фіксування під час судового засідання, а й характеризувати

«повноту» самої фіксації як використання її власних можливостей для відображення повної інформації про події, що відбуваються під час судового розгляду. Повнота фіксації має здійснюватися усіма наявними в арсеналі сучасної інноваційної сфери технічними «засобами для найбільш повного відображення інформації про події, що фіксуються як за обсягом інформації про порядок та сутність судового розгляду, так і за якісними показниками фіксації інформації, важливої для оцінки судом, а також обізнаності про всі обставини судового розгляду як учасниками процесу, так і громадськістю» [66, с. 136; 163].

Звертаючись до зарубіжного досвіду фіксування судового розгляду технічними засобами, М. М. Сербін та К. С. Озерова виокремили такі засоби фіксування: «1) стенографічна техніка з подальшою розшифровкою, оформленням змісту стенограми в протоколі; 2) спеціальна стенографічна та комп'ютерна техніка, що забезпечує розшифровку (переведення) змісту стенограми в режимі реального часу; 3) аудіозапис судового засідання; 4) відеозапис судового засідання; 5) інші, в тому числі, комбіновані засоби механічної чи електронної фіксації ходу судового засідання» [170, с. 145].

Відмітимо, що в Україні до 1 січня 2019 р. в судових процесах, у яких передбачено здійснення повного фіксування судових засідань технічними засобами, зокрема, й в кримінальних провадженнях, перелік цих засобів було обмежено звукозаписувальними технічними засобами. І лише після внесення відповідних змін до кримінального процесуального закону під час судового розгляду стали застосовуватися відеозаписувальні технічні засоби. Зокрема, відповідні зміни до ч. 5 ст. 27 КПК України було запроваджено Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення дотримання прав учасників кримінального провадження та інших осіб правоохоронними органами під час здійснення досудового розслідування» від 16.11.2017 [136]. У зв'язку з цим слушним є твердження В. Білоус, що «реальна, а не декларативна повнота фіксування судового процесу технічними засобами полягає не у фіксуванні тільки звукової інформації, а в

безперервному відеозаписі, до того ж, всіх без виключення судових засідань» [9, с. 187]. При цьому, зважаючи на недостатність відповідного фінансування, первинною технічною базою для зазначеного фіксування можуть слугувати наявні компоненти стаціонарних систем відеоконференцзв'язку для проведення судових засідань у режимі відеоконференції, якими на сьогодні обладнуються зали судових засідань усіх інстанцій.

В контексті викладеного звернемо увагу на вимоги п. 7 ч. 2 ст. 412 КПК України, відповідно до якого «відсутність у матеріалах провадження журналу судового засідання або технічного носія інформації, на якому зафіксоване судове провадження в суді першої інстанції, є істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону» [81]. А згідно із ч. 1 ст. 412 КПК України «істотними порушеннями вимог кримінального процесуального закону є такі порушення вимог КПК України, які перешкодили чи могли перешкодити суду ухвалити законне та обґрунтоване судове рішення» [81]. І з огляду на положення п. 1 ч. 1 ст. 415 КПК України відсутність «у матеріалах провадження журналу судового засідання або технічного носія інформації, на якому зафіксоване судове провадження» [81], є підставою для скасування судом апеляційної інстанції судового рішення із призначенням нового розгляду в суді першої інстанції. Як бачимо, наведені законодавчі вимоги безпосередньо спрямовані на ефективну реалізацію права на справедливий суд.

Як свідчать результати аналізу судової практики, абсолютна більшість вироків та ухвал суду першої інстанції з підстави, передбаченої п. 7 ч. 2 ст. 412 КПК України, скасовується саме через порушення судами вимоги щодо повного фіксування судового провадження, хоча в законі чітко прописано про необхідність ведення журналів судових засідань та здійснення фіксування процесу за допомогою системи звукозапису, крім випадків, передбачених ч. 4 ст. 107 КПК України. До того ж, як зазначається в листі Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ про практику здійснення апеляційним судом процесуального повноваження щодо

призначення нового розгляду в суді першої інстанції, «у практиці судів апеляційної інстанції зазначена підстава тлумачиться широко, що призводить до скасування судового рішення не лише при фізичній відсутності журналу та технічного носія, а й у випадках їх наявності, однак неповноти, що може виявитись у частковій відсутності запису судового засідання, неможливості його відтворення тощо» [213]. Наприклад, ухвалою апеляційного суду Хмельницької області від 16.03.2015 було скасовано вирок Шепетівського міськрайонного суду Хмельницької області у зв'язку з тим, що на технічний носій інформації в суді першої інстанції належно зафіксовано лише частину судових засідань, натомість технічні записи окремих судових засідань (*допиту одного із свідків, відкладення розгляду справи та проголошення вироку*) відсутні. За таких обставин колегія суддів вважає, що фактично технічний носій інформації, на якому зафіксовано судові провадження в суді першої інстанції, в матеріалах провадження відсутній, а відтак, вирок підлягає скасуванню з призначенням нового судового розгляду у суді першої інстанції [219].

Крім того, необхідно враховувати, що відповідно до п. 3.4 Інструкції про порядок роботи з технічними засобами фіксування судового процесу (судового засідання), затвердженої наказом Державної судової адміністрації України від 20.09.2012, після закінчення судового засідання секретар або інший працівник апарату суду має створити резервні копії технічного носія інформації (архівну та робочу копії фонограми), які долучаються до судової справи [140]. При цьому, як наголошується у зазначеному вище листі ВССУ, «з огляду на положення ст. 28 КПК України суддям суду апеляційної інстанції, перш ніж скасовувати судові рішення з підстав відсутності технічного носія, доцільно витребувати резервну копію технічного носія інформації і вже після цього скасовувати судові рішення, якщо резервна копія такого носія не містить відповідного запису» [213]. Тим часом, результати аналізу судової практики свідчать про те, що суди не завжди дотримуються такої вимоги і скасовують судові рішення без витребування резервної копії технічного носія

інформації. Так, ухвалою апеляційного суду Чернівецької області від 08.04.2015 скасовано вирок Садгирського районного суду м. Чернівці у зв'язку з тим, що «технічний носій – компакт-диск неможливо відтворити, оскільки він був пошкоджений при формуванні кримінальної справи секретарем суду першої інстанції, а саме прошитий наскрізь разом із конвертом через спеціально зроблений в ньому отвір» [220].

На наш погляд, подібну практику скасування судового рішення без витребування резервної копії технічного носія інформації слід визнати негативною. Вважаємо, що одним із напрямів вирішення такої практики є внесення змін щодо зобов'язання суду апеляційної інстанції витребувати резервну копію технічного запису судового провадження в суді першої інстанції, що, за умови її справності, унеможливило б призначення нового (повторного) судового розгляду в суді першої інстанції. З огляду на це *пропонуємо доповнити ч. 2 ст. 415 КПК України абзацом другим такого змісту:*

«Скасування судом апеляційної інстанції вироку чи ухвали суду і призначення нового розгляду в суді першої інстанції на підставі пункту 7 частини другої статті 412 цього Кодексу не можливе без витребування резервної копії технічного носія інформації, на якому зафіксовано судові провадження в суді першої інстанції».

Як свідчить аналіз судових рішень, непоодинокими є випадки, коли запис на технічному носії інформації є неякісним, навіть незважаючи на те, що у «секретарів судових засідань є технічна можливість до початку судового засідання перевірити роботу відповідних технічних засобів, якість звукозапису за допомогою тестових записів» [213]. Так, наприклад, апеляційним судом Запорізької області від 18.03.2015 скасовано вирок Орджонікідзевського районного суду м. Запоріжжя і призначено новий розгляд у суді першої інстанції з тієї причини, що «аудіозапис судового засідання, який зафіксовано на технічному носії інформації (CD диску), є неякісним, адже прослухати його неможливо. У зв'язку з цим суд апеляційної

інстанції позбавлений можливості перевірити доводи апеляційної скарги обвинуваченого, а витребувані архівні копії запису не дали можливості перевірити доводи обвинуваченого» [218].

Також «мають місце випадки, коли суддя, вирішуючи питання скасування вироку та призначення нового розгляду з підстав часткової відсутності запису судового розгляду або його неналежної якості, оцінює таку обставину, як важливість інформації для судового розгляду. Якщо технічний носій містить усю важливу інформацію, пов'язану із судовим розглядом, однак не містить певного фрагменту, який значною мірою не впливає на з'ясування істотних для судового розгляду обставин, суд апеляційної інстанції не скасовує судові рішення. Якщо ж відповідна інформація має істотне значення, однак її одержання з огляду на відсутність чи несправність технічного носія та неможливість витребування резервної копії є неможливим, суди апеляційної інстанції приймають обґрунтовані рішення про скасування судових рішень з аналізованої підстави» [213]. З цього питання варто навести позицію Верховного Суду України, викладену в постанові від 24.11.2016 № 5-1кс(15)16. Зокрема, в ній вказано, що «при вирішенні питання про те, чи було порушення повноти фіксування судового засідання за допомогою звукозаписувального технічного засобу істотним і таким, що може потягнути за собою наслідки, визначені п. 7 ч. 2 ст. 412 КПК, необхідно зважати на обсяг інформації, відсутньої на технічному носії, та значимість тих процесуальних дій, які проводились у судовому засіданні і мали стати «інформативною основою» ухваленого судового рішення, але інформація про них виявилась відсутньою на технічному носії. Норму права, яка зосереджена в ч. 5 ст. 27, ч. 4 ст. 107 і п. 7 ч. 2 ст. 412 КПК, необхідно розуміти з урахуванням положень ч. 6 ст. 107 КПК так, що незастосування технічних засобів фіксування кримінального провадження у випадках, якщо воно є обов'язковим, але при цьому, якщо сторони не заперечують проти визнання такої дії та результатів її здійснення чинними, не є істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону» [128].

Тим часом, викликає певні зауваження тлумачення Верховним Судом ч. 6 ст. 107 КПК України як такої, що «незастосування технічних засобів фіксування кримінального провадження у випадках, якщо воно є обов'язковим, тягне за собою недійсність відповідної процесуальної дії та отриманих внаслідок її вчинення результатів, за винятком випадків, якщо сторони не заперечують проти визнання такої дії та результатів її здійснення чинними». З приводу цього, ми цілком поділяємо наукову позицію, що буквальне тлумачення цієї правової норми дає підстави стверджувати, що визначений нею консенсуальний режим наслідків незастосування технічних засобів фіксування кримінального провадження притаманний лише стадії досудового розслідування. Адже тільки на цій стадії можливим є фіксування окремої процесуальної дії, про яке зазначається в ч. 1 ст. 107 КПК України. Якщо ж мова йде про фіксування судового провадження, то здійснюється фіксування такого провадження загалом як комплексу процесуальних дій, «і варіантів вибору, фіксувати чи не фіксувати якусь частину судового провадження, у правозастосувача немає». Тому вважаємо, що поширювальне тлумачення ч. 6 ст. 107 КПК України, яке має місце, як вбачається із наведених вище прикладів і в судовій практиці, коли незастосування технічних засобів фіксування судового провадження у разі, якщо воно є обов'язковим, «не тягне за собою недійсність відповідної процесуальної дії та отриманих внаслідок її вчинення результатів, якщо сторони не заперечують проти визнання такої дії та результатів її здійснення чинними, суперечить змісту цієї норми». Крім цього, таке її тлумачення, за слушним твердженням І. В. Гловюк і М. М. Стоянова, дає простір для необмеженої дискреції під час вирішення питання про визнання наявності чи відсутності істотного порушення вимог КПК України через оцінку важливості або не важливості інформації для судового розгляду та відсутності можливостей перевірки добровільності позицій сторін щодо визнання такої дії (а по факту – частини судового провадження), та результатів її здійснення чинними [25, с. 177].

Беручи до уваги вищевикладене, *пропонуємо внести такі відповідні зміни:*

- по-перше, ч. 2 ст. 412 КПК України доповнити новим пунктом 8, який викласти в такій редакції: «8) судове засідання в суді першої інстанції не повністю зафіксовано на технічний носій інформації»;

- по-друге, п. 1 ч. 1 ст. 415 КПК України викласти в такій редакції: «1) встановлено порушення, передбачені пунктами 2, 3, 4, 5, 6, 7 ч. 2 ст. 412 цього Кодексу».

Вважаємо, що внесення таких змін стане запорукою забезпечення права на справедливий суд у частині реалізації вимоги щодо необхідності повного фіксування судового засідання технічними засобами.

Ще однією проблемою, яка виникає на практиці, й на яку варто звернути увагу в контексті дослідження питання фіксації судового засідання технічними засобами, є розбіжність в оголошеному рішенні суду під час судового засідання, зафіксованому на технічний носій інформації, та надрукованому тексті рішення. Зазвичай подібні випадки встановлюються при витребуванні учасниками судового провадження копії запису судового засідання, зробленого за допомогою технічного засобу. Право на отримання копії запису судового засідання передбачено ч. 5 ст. 107 КПК України. У зв'язку з цим, постає декілька взаємодоповнюючих запитань: по-перше, чому саме має віддаватися перевага – надрукованому судовому рішенню чи фонограмі технічного запису; по-друге, чи матиме значення суттєвість виявлених розбіжностей. Певна річ, однозначної відповіді на перше питання бути не може, адже, як і в надрукованому тексті судового рішення може міститися описка чи арифметична помилка, так і технічний запис судового засідання може містити певну неповноту або неправильність.

І якщо стосовно надрукованого тексту судового рішення законодавцем передбачена можливість виправлення описок і очевидних арифметичних помилок, яка унормована в ст. 379 КПК України, то стосовно технічного

запису судового засідання, окреслена ситуація залишається законодавчо неврегульованою.

З приводу суттєвості виявлених розбіжностей в тексті судового рішення та технічному записі судового засідання, то для відповіді на це питання слід звернутися до практики Верховного Суду, яким в межах справи № 369/8367/16-ц, провадження № 61-10808св18 від 14 січня 2019 року (ЄДРСРУ № 79161749) виходив з того, що «*описки* - це помилки, зумовлені неправильним написанням слів. виправленню підлягають лише ті описки, які мають істотний характер. До таких належить написання прізвищ та імен, адрес, найменувань спірного майна, зазначення дат та строків. Не є опискою граматичні помилки, які не спотворюють текст судового рішення та не призводять до його неправильного сприйняття. У свою чергу, арифметичною вважається помилка у визначенні результату підрахунку: пропуск цифри, випадкова перестановка цифр, спотворення результату обчислення у зв'язку з використанням несправної техніки. Не є арифметичною помилкою, а отже і не може бути виправлене в порядку, передбаченому процесуальним законодавством, застосування неправильних методик підрахунку, помилкових вихідних даних для проведення арифметичних обчислень. Верховний Суд також зауважує, що суд не має права змінювати зміст судового рішення, він може лише усунути ті неточності, які впливають на можливість реалізації судового рішення чи його правосудність. Крім того, виходячи з позиції Верховного Суду (ухвала у справі № 6-788цс16 від 22.02.2017), суд може виправити лише ті описки або арифметичні помилки, яких він сам припустився» [117].

Щодо законодавчого врегулювання випадків виявлення неповноти або неправильності у фонограмі технічного запису судового засідання, доцільним буде звернення за позитивним досвідом у вирішенні цього питання в ЦПК України, який містить відповідну ст. 249, котрою визначається порядок подання до суду письмових зауважень щодо неповноти або неправильності

технічного запису судового засідання. З огляду на це, *пропонуємо доповнити КПК України новою статтею 107¹, яку викласти в такій редакції:*

«Стаття 107¹. Зауваження щодо технічного запису судового засідання та їх розгляд

1. Учасники судового провадження мають право протягом п'яти днів з дня проголошення судового рішення подати до суду письмові зауваження щодо неповноти або неправильності технічного запису судового засідання.

2. Головуючий розглядає зауваження щодо технічного запису судового засідання, про що постановляє відповідну ухвалу.

3. У разі пропуску строку подання зауважень і відсутності підстав для його поновлення головуєчий залишає їх без розгляду.

4. Зауваження щодо технічного запису судового засідання повинні бути розглянуті не пізніше п'яти днів з дня їх подання».

Очевидним є також взаємозв'язок між розширенням засади гласності в кримінальному процесі та підвищенням рівня правової культури населення, його правосвідомості й підвищення довіри громадян до вітчизняного суду. У зв'язку з цим слід відмітити той факт, що за змістом КПК України 2012 р. таке розширення засади гласності відбулося. Адже нормативно у ст. 20 КПК 1960 р. гласність визначалася з огляду на форму судового розгляду (відкритий чи закритий). Зміст же чинної ст. 27 КПК України включає, по-перше, інформативну складову, яка полягає в реалізації учасником кримінального провадження права на усну й письмову інформацію щодо результатів судового розгляду, ознайомлення з процесуальними рішеннями, отримання їх копій, інформації про дату, час і місце судового розгляду та про ухвалені рішення. По-друге, регламентацію форми судового розгляду, що може відбуватися у відкритому чи закритому порядку. По-третє, фіксацію ходу процесу звукозаписуючими технічними засобами. До цього ж позитивним слід визнати положення ст. 328 КПК України, якою передбачено пріоритетність присутності в судовому засіданні близьких родичів та членів сімей обвинуваченого, потерпілого та представників засобів масової інформації, а

ст. 336 КПК України унормований порядок проведення дистанційного судового провадження у режимі відеоконференції.

Стосовно здійснення судового провадження у режимі відеоконференції, доцільно звернути увагу на положення ч. 7 ст. 11 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», відповідно до якого «учасникам судового процесу на підставі судового рішення забезпечується можливість брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції у порядку, встановленому законом; обов'язок забезпечити проведення відеоконференції покладається на суд, який отримав судове рішення про проведення відеоконференції, незалежно від спеціалізації та інстанції суду, який прийняв таке рішення» [146]. При цьому ані положення даного Закону, ані відповідні положення ст. 336 КПК України, якими регламентується порядок проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції під час судового провадження, не містять будь-яких обмежень щодо самої можливості проведення судового засідання в режимі відеоконференції (зокрема, при наявності фізичних вад слуху, зору, мови чи інших). Виключенням лише є те, що *«суд не має права винести рішення про здійснення дистанційного судового провадження, в якому поза межами приміщення суду перебуває обвинувачений, якщо він проти цього заперечує»* (ч. 2 ст. 336 КПК України). Така регламентація, на наш погляд, є цілком виправданою, адже законодавчо не можливо передбачати всі ситуації, тим більше, що суддя під час провадження має керуватися здоровим глуздом і ситуація з неможливістю проведення відеоконференції у разі наявності, наприклад, вад зі слухом, зором або мовою у особи, є очевидною.

На сьогодні досить позитивним є запровадження в судах програми «Електронний суд». Згідно з даними офіційного веб-портал «Судова влада України» з 1 жовтня 2013 р. у всіх місцевих та апеляційних загальних судах запроваджено порядок надсилання судами учасникам судового процесу та кримінального провадження текстів судових повісток у вигляді SMS-повідомлень (відповідно до наказу Державної судової адміністрації України від 20 вересня 2013 р. № 119) [144]. Крім того, на веб-сайтах деяких судів

розміщується інформація про час, місце і дату судових засідань. Але наразі така практика є швидше винятком із загального правила. Тому доцільним убачається за необхідне запровадити практику інформування громадськості про судовий розгляд справ на веб-сторінках кожного з національних судів.

РОЗДІЛ 3

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ЕЛЕМЕНТИ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

3.1. Забезпечення розумних строків як гарантія реалізації права на справедливий розгляд і вирішення справи

Одне із основних місць у переліку загальних засад кримінального провадження посідає засада розумності строків (п. 21 ч. 1 ст. 7 КПК України), яка, до речі, є новелою для кримінального процесуального права. Вона безпосередньо впливає із завдань кримінального провадження, які закріплені в ст. 2 КПК України, зокрема, такої їх невід'ємної структурної складової як забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду. Тим часом, ще у частині 1 розділу IV Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, схваленої Указом Президента України від 10.05.2006 № 361/2006, було передбачено, що «судочинство як найдієвіший інститут забезпечення верховенства права має ґрунтуватися на системі загальних принципів, до числа яких відноситься принцип розумності строків розгляду справ, що зобов'язує суд вирішувати справи без невинуватених зволікань або ж уникати поспішності, що завдає шкоди справедливому судочинству» [141].

Як бачимо, законодавець чомусь лише вказав на забезпечення засади розумності строків під час розгляду справи, тобто її поширення на судові стадії кримінального провадження. Натомість, приймаючи чинний КПК України 2012 року, законодавець поширив дію даної засади й на стадію досудового розслідування, про що свідчить вживання словосполучення «під час кримінального провадження». Вважаємо, що це є цілком виправдано та справедливо як зі сторони захисту прав, свобод та законних інтересів

учасників кримінального провадження, так і «забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування кримінальних правопорушень» [94, с. 253].

Загалом із набранням чинності КПК України 2012 року питання щодо визначення основних принципів функціонування кримінального судочинства зазнали реформування. Процесуальним проявом таких змін стала повна їх підміна засадами кримінального провадження, котрі включили в себе деякі принципи з попереднього кримінально-процесуального законодавства, а також були доповнені новим змістом. Відтак, на сучасному етапі розвитку кримінального процесуального законодавства вітчизняний законодавець ототожнює розумність строків як засади кримінального провадження з принципами кримінального судочинства» [250, с. 146-147]. Разом із тим відзначимо, що поряд із новою термінологією, зокрема, йдеться про вживання поняття засади, на законодавчому рівні має місце використання терміну принципи. Наприклад, у ст. 8 КПК України передбачено, що «кримінальне провадження здійснюється з додержанням принципу верховенства права, який застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини»; у ч. 3 ст. 336 КПК України закріплено, що «застосовувані в дистанційному судовому провадженні технічні засоби і технології мають забезпечувати дотримання принципу гласності та відкритості судового провадження» [81].

На сьогодні засада розумності строків регламентована положеннями ст. 28 КПК України, відповідно до частини першої якої «під час кримінального провадження кожна процесуальна дія або процесуальне рішення повинні бути виконані або прийняті в розумні строки. Розумними вважаються строки, що є об'єктивно необхідними для виконання процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень. При цьому розумні строки не можуть перевищувати передбачені КПК строки виконання окремих процесуальних дій або прийняття окремих процесуальних рішень» [81]. Закріплення таких законодавчих вимог, в першу чергу, спрямовано на реалізацію конвенційних норм, зокрема ч. 3 ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, відповідно до якої «кожен, кого заарештовано або затримано, має негайно постати перед

суддею чи іншою посадовою особою, якій закон надає право здійснювати судову владу, і йому має бути забезпечено розгляд справи судом упродовж розумного строку або звільнення під час провадження» [68].

Разом із викладеним слід зауважити, що розумні строки також не можуть перевищувати встановлених строків давності притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення відповідного кримінального правопорушення. У зв'язку з цим, *пропонуємо останнє речення ч. 1 ст. 28 КПК України доповнити таким змістом:*

«... а також перевищувати встановлених строків давності притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення відповідного кримінального правопорушення» [94].

Коментуючи главу 2 КПК України, В. Я. Тацій, з урахуванням практики ЄСПЛ і положень КПК України, запропонував більш широке визначення розумного строку, під яким убачає доцільним розуміти «найкоротший строк розгляду і вирішення кримінальної справи, проведення процесуальної дії або винесення процесуального рішення, який достатній для надання своєчасного (без невинуватих зволікань) судового захисту порушених прав, свобод та інтересів, досягнення мети процесуальної дії та взагалі завдань кримінального провадження» [4, с. 87], або, як зауважує О. П. Кучинська, «дозволив би уникнути надмірного та необґрунтованого зволікання у кримінальному провадженні, зокрема, як під час досудового розслідування, так і судового розгляду кримінальних справ» [85, с. 48]. Але, у будь-якому випадку, розумні строки не можуть перевищувати передбачені в КПК України строки проведення процесуальних дій або прийняття процесуальних рішень, якщо, звісно, він встановлений.

Через призму вимог міжнародних документів В.В. Рожнова розумний строк кримінальної процесуальної дії визначає «як строк, що забезпечує надійний захист законних інтересів потерпілої сторони, правосуддя, а також забезпечує підозрюваному, обвинуваченому (підсудному) і засудженому

реальну можливість використати усі передбачені законом засоби захисту від обвинувачення» [158, с. 87].

Не вдаючись до полеміки, підтримаємо тих науковців, які відзначають, що запровадження до кримінального процесуального законодавства положення про розумні строки є позитивним кроком, спрямованим на наближення національного кримінального судочинства до європейських стандартів [150, с. 124]. Регламентації судового розгляду також мають сприяти приписи ч. 1 ст. 318 КПК України, яка зобов'язує суд провести і завершити судовий розгляд протягом розумного строку. Однак, очевидним є той факт, що лише декларування у КПК України розумних строків як засади кримінального провадження саме по собі не стане надійною гарантією забезпечення прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального процесу. Це, до речі, простежується і в інших галузях права, наприклад, адміністративному та цивільному процесі, де вимога дотримання розумних строків з'явилася набагато раніше, але від її нормативного закріплення до ефективного втілення пройдена велика відстань [160, с. 256]. Поясненням цього, серед іншого, є відсутність дієвих правових механізмів контролю за дотриманням розумних строків.

Необхідність комплексного дослідження аналізованої засади, не зважаючи на те, що вона повністю відповідає вимогам ст. 6 Конвенції, обумовлена, в тому числі, стабільним збільшенням кількості звернень громадян України до ЄСПЛ з приводу порушень вимог указаної статті, за якими: «кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення» [68].

На сьогодні чимала кількість звернень громадян України до ЄСПЛ стосується саме недотримання вимоги розумності строків, при цьому найбільша кількість заяв стосується системної проблеми невиконання або

тривалого виконання рішень національних судів, що є порушенням п. 1 ст. 6 та ст. 13 Конвенції [214]. Так, станом на кінець 2020 року на розгляді в ЄСПЛ перебувало 10400 скарг, відповідачем у яких є Україна, що становить 16,8 % від загальної їх кількості (загалом на розгляді в ЄСПЛ перебуває 62000 скарг). За цим показником Україну випередили лише дві держави-члени Ради Європи, зокрема, Росія (13650 скарг – 22% від загальної кількості) та Туреччина (11750 скарг - 19% від загальної кількості). Водночас за показником щодо кількості поданих скарг по відношенню до чисельності населення Україна посідає двадцяте місце серед держав-членів Ради Європи [216]. При цьому кількість скарг проти України зросла, адже станом на початок 2018 року їх було близько 7100. Тоді Україна за цим показником обіймала четверте місце. Але ще раніше Україна мала найбільше зареєстрованих скарг – близько 18 000. Ситуація змінилася у 2017 році в зв'язку з прийняттям рішення у справі «Бурмич та інші проти України», за результатами розгляду якого ЄСПЛ викреслив зі свого реєстру понад 12 000 скарг проти України, що стосувалися системного невиконання рішень національних судів, передавши їх на розгляд до Комітету Міністрів Ради Європи. Тим часом, якщо не брати до уваги групу справ «Бурмич та інші проти України», то кількість інших справ, що перебувають на розгляді в ЄСПЛ стосовно порушення Україною вимог Конвенції, лише зросла [215].

Слід зазначити, що часовим характеристикам у кримінальному провадженні надається значна увага. Так, у КПК України вказівка про необхідність враховувати фактор часу в «процесуальній діяльності має місце у 366 нормах, а термін «строк» вживається понад 350 разів» [172, с. 106]. «Однак становлення вимоги щодо розгляду справ у розумні строки має свої історичні витоки» [85, с. 45]. Відомості про зародження цього положення зустрічаються у стародавніх джерелах права. Так, наприклад, ще в середині XV століття у Новгородській Судній грамоті передбачався місячний термін розгляду справи та наголошувалося : «... а далі того орудья не волочити». Як виняток, строк розгляду справи обмежувався двома місяцями. Містилися у

цьому документові й певні санкції до порушників строків розгляду справ. Зокрема, якщо справу невчасно розглянуто по вині судді, то до нього могли застосувати штраф [52, с. 303]. У Зводі законів «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1734 р. одним із головних обов'язків судді було «судити безволокітно» [61, с. 156], а у Статуті кримінального судочинства 1864 р. зафіксована норма про те, що провадження досудового слідства повинне проводитися «з усілякою можливою швидкістю» [217].

У національному кримінальному процесуальному законодавстві засада розумності строків вперше закріплена у ст. 28 КПК України 2012 р., в ч. 3 якої також містяться критерії для визначення розумності строків кримінального провадження, що теж слід розглядати як позитивне надбання вітчизняного законодавства. Водночас до законодавчого визначення критеріїв розумності строків окремі вчені пропонували дещо інший їх перелік, зокрема: «предмет розгляду, обсяг доказової бази, кількість обвинувачених, кількість епізодів злочину, необхідність призначення експертиз, необхідність виконання судових доручень іноземних судів, об'єднання та виділення кримінальних справ» [102, с. 176].

Стосовно ж законодавчо закріплених критеріїв визначення розумності строків, в юридичній літературі зауважується, що фактично вони не були сформульовані вітчизняною науковою думкою, а запозичені з міжнародного досвіду, зокрема, з рішень ЄСПЛ. Одним із таких рішень, в якому чи не вперше було сформульовано критерії визначення розумності процесуальних строків у кримінальному провадженні, є рішення ЄСПЛ у справі: «Кьоніг проти Федеративної Республіки Німеччина» від 28 червня 1978 р. Так, відповідно до п. 99 цього рішення, розумний строк розгляду в сенсі п. 1 ст. 6 Конвенції оцінюється з огляду на обставини справи. Вивчаючи розумність строків кримінального процесу, ЄСПЛ звертає увагу *inter alia* (з-поміж іншим) на складність справи, поведінку заявника та рух справи в адміністративних органах і судах [60]. Аналогічні висновки також сформовано й в інших рішеннях, зокрема, у п. 20-21 справи «Неймастер проти Австрії» від 27.06.1968

[256] та у п. 110 справи «Рінгейзен проти Австрії» від 16.07.1971 [270]. Тож, ЄСПЛ сформулював критерії, якими необхідно керуватись під час визначення меж розумності процесуальних строків і які внаслідок проведення кодифікації було імplementовано до національної правової системи України. При цьому, не зважаючи на відсутність визначення чітких меж самих критеріїв, що виступають лише як певні орієнтири, визначення розумних строків має здійснюватися під час розгляду кожної конкретної справи. Це, власне, і було продемонстровано самим ЄСПЛ, який у наступних рішеннях визначав межі розумності процесуальних строків у кожній конкретній справі з огляду на згадані критерії та деталізував їхній зміст [175, с. 113]. Вважаємо, що такий підхід є цілком виправданим, оскільки кожне кримінальне провадження має свої особливості як щодо прийняття конкретних необхідних процесуальних рішень, так і проведення відповідного комплексу процесуальних дій. З огляду на це під час визначення критеріїв розумності строків здійснення кримінального провадження загалом слід урахувувати кожну обставину справи, адже навіть в межах розслідування одного й того ж злочину вони можуть суттєво різнитися.

Звернемо увагу на те, що в КПК деяких країн також передбачені й інші, ніж у КПК України, критерії визначення розумності строку. Наприклад, у ч. 2 ст. 20 КПК Молдови до таких критеріїв віднесено значимість процесу для зацікавленої особи та недосягнення потерпілим 18 років [210; 211]. В ч. 1 ст. 14 КПК Латвії закінчення кримінального процесу в розумний строк пов'язано з об'ємом справи, його юридичною складністю, кількістю процесуальних дій, відношенням осіб, залучених до процесу, до виконання обов'язків та інших об'єктивних обставин [209]. Як бачимо, законодавець Латвії не обмежився вичерпним переліком критеріїв визначення розумності строків, про що наочно свідчить останнє словосполучення.

Що ж стосується питання, який за тривалістю розгляду можна вважати «розумним», то в прецедентному праві на це конкретних відповідей не існує. Водночас, у своїй практиці ЄСПЛ виходить із того, що «розумність»

тривалості судового провадження необхідно оцінювати у світлі обставин конкретної справи та враховуючи об'єктивні критерії, до яких відносяться: а) складність справи, тобто обставин і фактів, що ґрунтуються на праві (законі) і тягнуть певні юридичні наслідки; б) поведінку заявника: якщо затримка розгляду справи відбувається з його вини, то це, безумовно, є фактором, що послаблює ефективність скарги, однак не можна вимагати від заявника активної співпраці з судовою владою; в) поведінку державних органів, адже тільки затримки, в яких можна звинуватити державу, можуть виправдати висновок про невиконання вимоги, що стосується «розумного строку»; г) значущість для заявника питання, яке знаходиться на розгляді суду, або особливе становище сторони у процесі. Подібні критерії визначення «розумного строку» кримінального провадження виокремлюють і вітчизняні науковці, зокрема, О. П. Кучинська [85, с. 46]. При цьому в кожному конкретному випадку ЄСПЛ оцінює дотримання державою критеріїв «розумності» судового провадження, виходячи з усієї сукупності обставин справи, і висновок ЄСПЛ може відрізнятися за аналогічних, на перший погляд, вихідних умов [26, с. 261-265; 31, с. 292]. Але на підставі аналізу практики ЄСПЛ, враховуючи принцип правової визначеності, можна прогнозувати його позицію щодо того чи іншого факту порушення залежно від аналогічних обставин справи.

Цілком очевидним є те, що розумні строки, про які йдеться у положеннях ст. 28 КПК України, поширюються на всі стадії кримінального провадження. Однак певною мірою ефективний контроль за дотриманням процесуальних строків здійснюється лише на досудовому слідстві. Пояснюється це тим, що: «по-перше, КПК України досить чітко передбачає граничні строки досудового розслідування; по-друге, нагляд за дотриманням закону на досудовому слідстві, в тому числі, строків його проведення, здійснюється і прокурором, і слідчим суддею; по-третє, за порушення процесуальних строків до винних осіб може застосовуватися юридична відповідальність – від дисциплінарної до процесуальної. Тому найбільше

затягування з розглядом кримінальних проваджень має місце саме на судових стадіях, що обумовлено відсутністю граничних строків розгляду справи, відсутністю дієвого контролю за дотриманням строків судового розгляду та складнощі з притягненням суддів до відповідальності за затягування розгляду справи» [150, с. 124].

Відтак, не можна не погодитися з В. В. Городовенко в тому, що вимога п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод з приводу розгляду справ про кримінальне обвинувачення впродовж «розумного» строку «зумовлена тим, що будь-яке провадження в суді для сторін у справі супроводжується невизначеністю у правовідносинах, яка усувається лише ухваленням остаточного рішення та його виконанням. На практиці недотримання строків розгляду справ не тільки порушує права особи на захист, а й формує в неї негативне ставлення до судової системи, неповагу до права, що стає критичним для самої країни та погіршує її міжнародний імідж» [31, с. 291; 32, с. 319-320].

Разом із тим, як слушно зауважує О. А. Гончаренко, «поняття «розумного строку» розгляду справ національними судами як важлива процесуальна гарантія права на справедливий суд відноситься до так званих автономних категорій в юриспруденції ЄСПЛ, зміст яких є специфічним та досить складним для сприйняття вітчизняною правовою системою. У зв'язку з цим принципово важливою є практика ЄСПЛ, в якій розкривається юридичний зміст кожного із закріплених прав» [28, с. 126]. До того ж, урахування практики ЄСПЛ має значення як з огляду належного виконання державою своїх зобов'язань, що зумовлено ратифікацією Конвенції, так і задля виключення у майбутньому порушень прав і свобод, гарантованих нею.

Як свідчить зарубіжний досвід, «найбільш поширеними способами скорочення строків судового розгляду є: а) спрощення низки судових процедур, у тому числі винесення заочних рішень; б) використання примирливих і посередницьких процедур; в) передача вирішення певних категорій справ на розгляд спеціально створених з цією метою державних

несудових установ або вирішення спорів громадськими установами; г) відповідальність суддів за судову тяганину» [166, с. 184–190].

Варто відзначити, що чинне кримінальне процесуальне законодавство України також містить певні норми, інститути та окремі види проваджень, які сприяють досягненню здійснення кримінального провадження у розумні строки. Йдеться про кримінальне провадження на підставі угод (гл. 35 КПК України), інститут об'єднання і виділення матеріалів кримінального провадження (ст.ст. 217, 334 КПК України), розгляд цивільного позову у кримінальному провадженні (ст.ст. 128, 129 КПК України), проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції (ст.ст. 232, 336 КПК України), скорочений судовий розгляд (ч. 3 ст. 349 КПК України), спрощене провадження щодо кримінальних проступків (гл. 25 КПК України) тощо.

В той самий час, як слушно зауважують науковці, «ст. 28 КПК України визначає засаду розумності строків «контурно», тобто у найбільш загальних рисах, а тому для з'ясування деталей необхідно звертатися до інтерпретаційних актів національних судових установ та рішень ЄСПЛ. Зокрема, аналіз ст. 28 КПК України не дає можливості відповісти на запитання, що слід вважати початком відліку і закінченням строку при визначенні його розумності, та чи слід при цьому враховувати час, затрачений на перегляд судових рішень» [103, с. 60]. Тож, для відповіді на це та інші питання, в тому числі головне, яке постає – який строк слід вважати розумним і як його визначити, звернемося до практики ЄСПЛ.

Щодо відліку перебігу цього строку, який охоплює собою все провадження, у рішенні ЄСПЛ у справі «Екле проти Німеччини» (Eckle v. Germany) від 15 червня 1982 р. вказується, що у кримінальному провадженні «розумний строк» починається з моменту, коли особі «пред'явлено обвинувачення», а це може статися раніше, ніж справа потрапить до суду, наприклад, з моменту затримання. Оскільки «обвинувачення» в розумінні п. 1 ст. 6 Конвенції визначається як офіційне повідомлення особі компетентними органами, що є підставою стверджувати, що нею вчинено кримінальне

правопорушення. А пред'явлення обвинувачення розуміється в широкому сенсі та включає арешт, початок слідства, повідомлення особі про підозру та інші дії, що припускають схожі твердження [246]. Разом із тим, як зазначається у рішенні ЄСПЛ у справі «Бухгольц проти Німеччини» (Buchholz v. Germany) від 6 травня 1981 р. дія ст. 6 Конвенції поширюється лише на ті затримання, які сталися з вини держави, при цьому строк, який береться до уваги, включає апеляційне і касаційне провадження, якщо його результати можуть вплинути на результат розгляду справи [260]. Якщо ж орган державної влади виступає стороною у справі й сам затримує хід провадження (наприклад, шляхом подання доказів, призначення експертиз), то відповідальність за ці дії нестиме держава, на що безпосередньо наголошено у рішенні ЄСПЛ у справі «Бараона проти Португалії» (Baraona v. Portugal) від 8 липня 1987 р. [257]. А якщо затримка сталася з вини особи, то держава не несе за це безпосередньої відповідальності, «проте підстави для відповідальності можуть виникнути у світлі того, чи вжив суд достатніх заходів для прискорення провадження; чи надмірно затягнув розгляд справи без поважних причин і таким чином перевищив розумний строк» [85, с. 46].

Значним кроком у напрямку розробки дієвого механізму забезпечення розумних строків, а саме формування системи ефективних правових засобів, що дозволяли б досягти балансу реалізації публічних і законних інтересів учасників кримінального провадження у максимальному наближенні до індивідуальних обставин правового спору, стало винесення постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення» від 17.10.2014 № 11, яка роз'яснює особливості розумних строків у кримінальному судочинстві України, розкриває їхній зміст та дає відповіді на деякі запитання, що виникають у судів при застосуванні певних норм процесуального законодавства. У цій постанові зазначається, що «відповідно до практики ЄСПЛ, визначаючи межі перебігу таких строків, слід

виходити з того, що у кримінальному провадженні враховується як період досудового розслідування, так і судового розгляду та апеляційного провадження. При цьому перебіг строків у кримінальному провадженні починається з часу, коли особі повідомлено про підозру, або з моменту затримання особи за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, а закінчується у момент, коли вирок набрав законної сили або кримінальне провадження закрито в цілому чи щодо конкретної особи» [137]. Такі роз'яснення цілком узгоджуються з практикою ЄСПЛ.

Крім того, відповідно до ч. 2 п. 7 зазначеної постанови «строки розгляду справи не можуть вважатися розумними, якщо їх порушено через: зайнятість судді в іншому процесі; призначення судових засідань з великими інтервалами; затягування з передачею справи з одного суду до іншого у встановлених законом випадках; безпідставне задоволення необґрунтованих клопотань учасників процесу, що спричинило відкладення розгляду справи на тривалий час; відкладення справи через її неналежну підготовку до судового розгляду; невжиття заходів щодо недопущення недобросовісної поведінки учасників справи тощо, оскільки наведені причини свідчать про низький рівень організації судочинства та безвідповідальне ставлення до виконання своїх обов'язків» [137].

В рішенні у справі «Павлюлінець проти України» ЄСПЛ наголошує, що «відсутність достатньої кількості суддів та їх перевантаженість не може бути виправданням збільшення строків судового розгляду» [190]. І така позиція дійсно є прийнятною, оскільки в іншому разі відбудеться порушення вимог ст. 6 Конвенції. А задля уникнення безпідставного затягування суддею розгляду справи у п. 2 ч. 1 ст. 106 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» закріплено, що «суддю може бути притягнуто до дисциплінарної відповідальності в порядку дисциплінарного провадження за безпідставне затягування або невжиття суддею заходів щодо розгляду справи протягом строку, встановленого законом» [146]. Відтак, даним Законом встановлено, що судова тяганина є підставою для накладення на суддю дисциплінарного

стягнення, що безперечно слід визнати позитивним моментом. До того ж, «згідно з ч. 1 ст. 107 цього Закону, право на звернення зі скаргою щодо дисциплінарного проступку судді має будь-яка особа, тобто кожен, кому відомі такі факти. Це теж слід визнати позитивним фактором у вирішенні питання про притягнення судді до дисциплінарної відповідальності, оскільки зазначене положення закону спрямоване на спрощення притягнення суддів до відповідальності. Однак, як уже наголошувалося, на законодавчому рівні не визначений строк розгляду кримінального провадження (справи) в суді, що ускладнює, і мабуть навіть унеможлиблює, притягнення судді до дисциплінарної відповідальності за цією підставою» [94, с. 255].

Як справедливо наголошує В. В. Городовенко, «порушення оперативності розгляду судами кримінальних проваджень часто пов'язано з невмінням деяких суддів належним чином організувати свою роботу. Непоодинокі випадки, коли розгляд справи без поважних причин упродовж тривалого часу взагалі не проводився, що пов'язано з недоліками організації роботи судді, різноманітними непроцесуальними чинниками» [31, с. 293]. При цьому саме надмірне навантаження на суддів є однією з основних причин судової тяганини. Можливим вирішенням цієї проблеми, окрім виділення судовим органам необхідних засобів для ефективного розгляду зростаючої кількості справ, що знаходяться в їхньому провадженні, є вивільнення суддів від виконання обов'язків, які безпосередньо не пов'язані зі здійсненням правосуддя. Про це, до речі, зазначається у Рекомендації № R (86) 12 від 16 вересня 1986 р. Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо заходів з попередження і зменшення надмірного робочого навантаження в судах. Так, у п. II цієї Рекомендації пропонується не збільшувати, а поступово зменшувати кількість покладених на суддів завдань, які не мають відношення до судочинства, доручаючи такі завдання іншим особам або органам [46, с. 284]. В іншому разі судові засідання будуть проходити протягом тривалого періоду, що є порушенням засади розумності строків, а отже й вимог п. 1 ст. 6 та ст. 13 Конвенції, на що безпосередньо наголошує ЄСПЛ.

У цьому напрямі ЄСПЛ уже неодноразово спонукав уряди європейських країн до створення національних механізмів захисту права особи на судовий розгляд протягом розумного строку. Наприклад, у рішенні у справі «Кудла проти Польщі» ЄСПЛ констатував порушення ст. 13 Конвенції, оскільки заявник не мав у своєму розпорядженні ефективного національного засобу правового захисту, за допомогою якого він зміг би реалізувати право на судовий розгляд упродовж розумного строку, як того вимагає п. 1 ст. 6 Конвенції. На виконання даного рішення уряд Польщі ухвалив Закон «Про скарги на порушення права сторони у судовому провадженні на розгляд справи в розумний строк». Наразі подібні закони також прийняті в Італії, Хорватії, Португалії та Фінляндії [76, с. 371, 373]. Зважаючи на те, що нині означене питання є цілком актуальним і для нашої держави, постає необхідність розробки та прийняття відповідного закону задля приведення національного законодавства у відповідність з вимогами статей 6 і 13 Конвенції. Цим законом має бути забезпечено захист права особи на здійснення досудового розслідування, судового та виконавчого провадження протягом розумного строку, зокрема, шляхом встановлення порядку розгляду судами справ щодо порушення розумних строків та персоніфікації відповідальності осіб, винних у допущенні таких порушень. Про нагальну необхідність прийняття даного закону наочно свідчать нещодавні рішення ЄСПЛ, ухвалені проти України. Зокрема, у рішенні у справі «Вега та інші проти України» від 6 грудня 2018 р. ЄСПЛ вкотре констатував порушення п. 1 ст. 6 та ст. 13 Конвенції щодо надмірної тривалості кримінального провадження та відсутності в національному законодавстві ефективного засобу юридичного захисту [180].

Відповідно до ст. 13 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р. «виконання рішення ЄСПЛ, серед іншого, полягає у вжитті заходів загального характеру, метою яких є забезпечення додержання державою норм-вимог Конвенції, усунення недоліків системного характеру, які лежать в

основі виявленого ЄСПЛ порушення, усунення підстави для надходження заяв проти України, спричинених проблемою, що вже була предметом розгляду в ЄСПЛ, а також внесення змін до чинного законодавства та практики його застосування з констатованих порушень» [132]. І, як цілком слушно зауважують О. О. Рибак та О. П. Кучинська, «норми цього закону мали б стати поштовхом до прийняття іншого закону, яким варто передбачити національний механізм відновлення порушених невинуватим затягуванням досудового провадження, судового розгляду справи прав учасників процесу» [150, с. 124]. З цього приводу доцільно відзначити той факт, що відповідний проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту права особи на досудове провадження, розгляд справи судовим органом або виконавче провадження протягом розумного строку» вносився на розгляд Верховної Ради України ще у 2009 році, проте у березні 2010 року був відкликаний Кабінетом Міністрів України, отримавши негативний висновок Головного науково-експертного управління, на думку якого проект потребує концептуальної переробки, хоча ідею проекту загалом є слушною. Адже цим законопроектом пропонувався порядок розгляду адміністративними судами справ щодо порушення права особи на розумний строк при здійсненні досудового провадження, розгляді справи судовим органом або виконавчого провадження. Його розробка викликана необхідністю привести національне законодавство у відповідність з вимогами статей 6 і 13 Конвенції [135].

Як визначено у п. 7 даного законопроекту, «за результатами розгляду справи суд ухвалює рішення, яким встановлює факт порушення права особи на розумний строк при здійсненні досудового провадження, розгляді справи судовим органом або виконавчому провадженні чи відмовляє у задоволенні позовних вимог. Якщо позовна заява містить вимогу про присудження компенсації, зокрема, в разі встановлення факту порушення права особи на розумний строк при здійсненні досудового провадження, розгляді справи

судовим органом або виконавчому провадженні, суд одночасно присуджує відповідну компенсацію або відмовляє в цьому» [135].

Позитивним моментом зазначеного законопроекту вбачається норма щодо персоніфікації відповідальності осіб, винних у допущенні порушень, оскільки відповідно до п. 11 цього проекту «рішення суду про задоволення позовної заяви є підставою для притягнення до юридичної відповідальності особи (осіб), з вини якої виникли обставини, що спричинили порушення права особи на розумний строк при здійсненні досудового провадження, розгляді справи судовим органом або виконавчому провадженні» [135].

Слід звернути увагу, що зазначений законопроект кореспондується з Європейською хартією про статус суддів 1998 р., у параграфі 5.2 якої вказано, що «державою гарантується відшкодування збитків за шкоду, заподіяну в результаті протиправної поведінки або незаконних дій судді під час виконання ним службових обов'язків» [45]. У відповідному Законі може бути передбачене право держави вимагати від судді відшкодування таких витрат, зокрема, у випадку грубого і недопустимого порушення правил, що регулюють виконання суддівських обов'язків [46, с. 30].

У ч. 4 ст. 28 КПК України передбачено, що «кримінальне провадження стосовно особи, яка тримається під вартою, неповнолітньої особи має бути здійснено невідкладно і розглянуто в суді першочергово». Таке положення узгоджується з вимогами ст. 6 Конвенції, на що безпосередньо неодноразово ЄСПЛ наголошував у своїх рішеннях, зокрема, зазначаючи про значення гарантії розумного строку, який полягає в тому, що «обвинувачений, який не вчиняв караного діяння, повинен мати можливість виправдати себе без зволікань, тоді як обвинувачений, вину якого доведено, не має піддаватись додатковому покаранню у формі надмірних зволікань із розглядом його справи, що може мати негативні наслідки для інших його прав, гарантованих Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод» [175, с. 113]. Тим не менш, на наше переконання, досить важливим є здійснення досудового розслідування та розгляду кримінального провадження в суді якомога швидше

щодо особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішується питання про їх застосування. У зв'язку з цим пропонуємо ч. 4 ст. 28 КПК України викласти у такій редакції:

«4. Кримінальне провадження щодо особи, яка тримається під вартою, неповнолітньої особи, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішується питання про їх застосування, має бути здійснено невідкладно і розглянуто в суді першочергово».

На наш погляд, з юридичної точки зору не зовсім коректною є побудова ч. 5 ст. 28 КПК України, а саме вживання в її положенні такої термінологічної конструкції як «найкоротший строк». Вважаємо, що в контексті ст. 28 КПК України більш доцільно в положенні ч. 5 вести мову саме про розумний строк, адже найкоротший термін судового розгляду справи ще не означає, що дійсно буде забезпечено право на справедливий суд. З огляду на це, у вказаній частині варто словосполучення «найкоротший строк» замінити на «розумний строк».

Заслуговує на увагу і положення ч. 6 ст. 28 КПК України, відповідно до якої «підозрюваний, обвинувачений, потерпілий, інші особи, права чи інтереси яких обмежуються під час досудового розслідування, мають право на звернення до прокурора, слідчого судді або суду з клопотанням, в якому викладаються обставини, що обумовлюють необхідність здійснення кримінального провадження (або окремих процесуальних дій) у більш короткі строки, ніж ті, що передбачені цим Кодексом» [81]. На реалізацію цього спрямовані положення ст. 308 КПК України. Однак, порівнявши ч. 6 ст. 28 та ст. 308 КПК України, слід констатувати, що їх положення не узгоджуються, оскільки в останній не передбачено можливості звернення до слідчого судді або суду з клопотанням про недотримання розумних строків. Тож, без чіткого закріплення на законодавчому рівні відповідного процесуального механізму реалізації положення ч. 6 ст. 28 КПК України може стати лише пустою формальністю та зайняти одне із місць серед декларативних норм. Також

законодавцю слід було визначити відповідні процесуальні рішення, що можуть прийматися за результатами розгляду даного клопотання.

Крім того, на нашу думку, в умовах розширення дії засади змагальності сторін доцільним, більш виваженим та об'єктивним убачається підхід, коли звернення з клопотанням про недотримання розумного строку під час досудового розслідування буде безпосередньо здійснюватися безпосередньо до слідчого судді, а під час судового провадження – до суду.

В контексті викладеного ми повністю погоджуємося з твердженням І. В. Гловюк, що реалізація права на таке звернення, у тому числі і до слідчого судді, майже не регламентована КПК, адже не передбачено, у якій формі має здійснюватися звернення, чи забезпечується право на професійну правничу допомогу при такому зверненні, предмет звернення, у які строки та у якому процесуальному порядку слідчий суддя має розглянути це звернення. Така регламентація кримінально-процесуальних відносин не відповідає критерію юридичної визначеності у частині чіткого формулювання правової норми, проте, слідчі судді, керуючись ч. 6 ст. 28, ст. 8, ч. 6 ст. 9 КПК, мають приймати та розглядати такі звернення [23 , с. 253].

Беручи до уваги викладене, з цією метою усунення зазначених законодавчих неточностей та суперечностей пропонуємо ч. 6 ст. 28 КПК України викласти у такій редакції:

«6. Підозрюваний, обвинувачений, потерпілий, інші особи, права чи інтереси яких обмежуються, мають право під час досудового розслідування на звернення до слідчого судді, а під час судового провадження – до суду, з клопотанням, в якому викладаються обставини, що обумовлюють необхідність здійснення кримінального провадження (або окремих процесуальних дій) у більш розумні (короткі) строки, ніж ті, що передбачені цим Кодексом».

Разом з тим, ст. 308 КПК України викласти в такій редакції:

У разі якщо підозрюваний, обвинувачений, потерпілий, інша особа, права чи інтереси якої обмежуються, звернулися з клопотанням про

недотримання розумних строків слідчий суддя, суд повідомляє їх про місце та час проведення судового засідання. Таке клопотання має бути розглянуто слідчим суддею, судом не пізніше трьох днів з дня його надходження до суду за участю особи, яка його подала, і за наявності – також захисника, законного представника, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження. Неприбуття цих осіб, якщо вони були належним чином повідомлені про місце та час проведення судового засідання, не перешкоджає розгляду клопотання.

При наявності підстав, що доводять необхідність здійснення кримінального провадження (або окремих процесуальних дій) у більш розумні (короткі) строки, ніж ті, що передбачені цим Кодексом, слідчий суддя, суд задовольняє клопотання».

Як бачимо, позитивні кроки в напрямку забезпечення здійснення кримінального провадження впродовж розумних строків на сьогодні вже зроблено, але все ж таки задля максимальної реалізації цієї засади та мінімізації можливого її порушення мають бути запроваджені дієві правові механізми захисту прав, свобод та законних інтересів особи як на стадії досудового розслідування, так і під час судового провадження. До того ж, про нагальну необхідність як удосконалення законодавчих норм в частині забезпечення розумних строків, так і можливості оскарження їх недодержання свідчать рішення ЄСПЛ, винесені проти України, Наприклад, у рішенні у справі «Ярошовець та інші проти України» від 03.12.2015 ЄСПЛ визнав порушення п. 1 ст. 6 Конвенції й зазначив, що «...кожен має право на розгляд його справи упродовж розумного строку судом, який встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення». При цьому розгляд справи в суді тривав більше 9 років. Причиною такого затягування було «неодноразове повернення справи на новий судовий розгляд у зв'язку з тим, що оцінка відповідних доказів та аргументів сторін була незадовільною і неповною, а також у зв'язку з процесуальними порушеннями, відповідальність за які несли суди» [198].

Резюмуючи викладене вище, доходимо до висновку, що не зважаючи на закріплення в ст. 28 КПК України засади розумності строків, все ж таки має місце непоодиноке порушення вимог цієї засади. Це наочно свідчить про нагальну необхідність якнайшвидшої розробки та прийняття закону з питань захисту права особи на здійснення досудового розслідування, судового та виконавчого провадження протягом розумного строку. Цим законом, який, наприклад, може називатися «Про захист права особи на здійснення досудового розслідування, судовий розгляд та виконавче провадження протягом розумного строку» повинно бути встановлено порядок розгляду судами справ щодо порушення права особи на розумний строк, зокрема, при здійсненні кримінального провадження та персональну відповідальність осіб, винних у порушенні вимоги «розумності строку».

3.2 Змагальність сторін кримінального провадження

Поняття «змагальність» в юридичній науці, й, зокрема, у науці кримінального процесу, є одним із складних і багатовимірних. На підтвердження цього в наукових джерелах наголошується на тому, що змагальність сторін є не тільки конституційною засадою системи судочинства України, а й фундаментальною основою правозастосовної діяльності світового товариства [113, с. 3]. У кримінальному процесі дефініція «змагальність» використовується у різних за змістом та призначенням поняттях: змагальність сторін (ст. 22 КПК України), змагальна основа (ч. 1 ст. 22 КПК України), змагальний тип кримінального судочинства.

Як засвідчує аналіз наукової літератури, досліджуване поняття має давнє походження, оскільки пов'язано з існуванням у світовій юриспруденції різних типів кримінального процесу, обумовлених розвитком історії, а саме: розшукового, змагального та змішаного. На наш погляд, сама ідея змагальності, можливо, виникла як протиположність інквізиційному (або

розшуковому) процесу. Не вдаючись до детального аналізу історичних витоків змагальності, зауважимо, що у вітчизняній науці проблематика рівності сторін активно почала досліджуватись після прийняття у 1864 році Статуту кримінального судочинства, в якому було введено термін «судова змагальність» [123, с. 215–306].

Спроби визначити концептуальні засади змагальності в кримінальному процесі робилися видатними вченими різних часів. Зокрема, відомий процесуаліст І.Я. Фойницький виділив такі ознаки змагального процесу: 1) на суд покладається чітко визначене завдання вирішення кримінального позову; 2) обвинувач діє в процесі як самостійна сторона; 3) підсудний - не лише предмет дослідження, а так само він є і стороною справи з правом на захист в якомога широким межах; 4) діяльність суду зводиться до оцінки пред'явлених сторонами вимог на основі зібраного доказового матеріалу; 5) перегляд судових рішень допускається лише на підставі та в межах скарг сторін; 6) наявність сторін, їх рівноправність; 7) активна роль суду задля встановлення об'єктивної істини [227, с. 63-64].

Класичну модель змагальності запропонував видатний процесуаліст М.С. Строгович. Змагальність, у розумінні вченого, полягає в тому, що «суд розглядає справу за участю сторін – обвинувачення і захисту та при цьому всіма правами сторони користується обвинувачений чи підсудний. Сторони – прокурор, потерпілий, підсудний, захисник, а також цивільний позивач, цивільний відповідач і їх представники - наділені рівними процесуальними правами для відстоювання перед судом своїх вимог для заперечення, спростування вимог і тверджень другої сторони». На думку вченого, «функції сторін – обвинувачення та захисту – відділені від функцій суду, який в судовому розгляді не є стороною, а наділений керівною та вирішальною роллю» [203, с. 150].

Попри те, що сутність терміну «змагальність» є предметом дослідження вже тривалий час, на сьогодні серед правників продовжуються точитись наукові суперечки з приводу його змісту [169, с. 7; 174, с. 41]. Утім, без зайвих

теоретичних екскурсів зазначимо, що для з'ясування змісту поняття змагальності доцільно встановити його логіко-семантичне значення. В одному із тлумачних словників цей термін розглядається як судовий процес, в якому обидві сторони мають рівні активні права при виключних повноваженнях суду [231, с. 39]. Як бачимо, етимологія даного поняття вказує на те, що змагальність судового процесу представляє собою: по-перше, рівноправність сторін; по-друге, активну позицію сторін у відстоюванні своїх прав; по-третє, суд у змагальному процесі має виключні повноваження. Фактично таке тлумачення відповідає й нинішньому розумінню змагальності сторін, закріпленого у положеннях ст. 22 КПК України.

Вивчення сфери дії засади змагальності сторін, перш за все, зумовлює звернути увагу на її міжнародно-правове регулювання. Аналіз основоположних міжнародних правових актів у сфері захисту прав і свобод людини дає змогу зазначити, що змагальність судового процесу не розглядається як окреме правове явище, а є складовою більш ширшого поняття - «права на справедливий суд» (ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року, ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року).

В контексті аналізу дії змагальності сторін звернемо увагу на практику ЄСПЛ. Так, у рішенні у справі «Вермюлен проти Бельгії» від 20.02.1996 ЄСПЛ зауважив, що право заслухати покази протилежної сторони (*що фактично є проявом засади змагальності – прим. авт.*), в основному, передбачає можливість сторін під час кримінального чи цивільного судового розгляду знати чи коментувати всі наведені докази та міркування, що є в розпорядженні суду, навіть органу, що представлений незалежними членами правової установи з висловленням їхніх поглядів, які впливатимуть на рішення суду [181].

У рішенні у справі «Жук проти України» від 21.10.2010 ЄСПЛ указав, що «принцип процесуальної рівності сторін, як один із елементів більш широкої концепції справедливого судового розгляду, вимагає, щоб кожній

стороні надавалась розумна можливість представляти свою позицію за таких обставин, які не ставлять цю сторону в суттєво не вигідне становище по відношенню до протилежної сторони» [187].

Дослідники діяльності ЄСПЛ зазначають, що «він не аналізує засаду змагальності судового процесу крізь призму «активної» чи «пасивної» ролі суду, тобто він не аналізує, чи суд самостійно збирає докази у справі за власною ініціативою, чи вирішує справу лише на підставі наданих йому сторонами доказів. Тобто обрання форми судового процесу – слідчої чи змагальної – це питання національного законодавства» [44, с. 465]. З огляду на вимоги Конвенції для ЄСПЛ «важливо, щоб сторони реально були наділені рівними і достатніми правами щодо відстоювання своєї позиції» [44, с. 465].

Змагальність судового процесу в національному законодавстві закріплена на конституційному рівні (ст. 129 Основного Закону України), а також у процесуальних кодексах (Цивільному процесуальному кодексі, Кодексі адміністративного судочинства України) і має свої особливості в кожному із видів судочинства. З нашої точки зору, фундаментальним з цього приводу є твердження В.Г. Гончаренко та С.В. Гончаренко, які зазначають, що проголошена і конституційно закріплена рівність здійснення судочинства створює бездоганні умови для реалізації права особи на швидкий та справедливий суд, а в сенсі змагального юридичного доказування торує шлях до безперешкодного встановлення об'єктивної істини у справі [27, с. 10].

Під час вивчення національного законодавства щодо закріплення засади змагальності сторін також слід звернути увагу на Закон України «Про забезпечення права на справедливий суд», у частині викладення нової редакції Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [139]. У цьому Законі про засаду змагальності йдеться в положеннях ст. 92, зокрема, в контексті підстав дисциплінарної відповідальності судді у разі її порушення.

Таким чином, теоретико-правове осмислення поняття змагальності дає змогу зробити такі узагальнюючі висновки:

по-перше, змагальність сторін є конституційною засадою системи судочинства України і має свої особливості в кожному із його видів (кримінальному, цивільному, адміністративному);

по-друге, в кримінальному процесі дефініція «змагальність» використовується у різних за змістом та призначенням поняттях: змагальність сторін (ст. 22 КПК України), змагальна основа (ч. 1 ст. 22 КПК України), змагальний тип кримінального судочинства;

- *по-третє*, змагальність сторін, як засада кримінального провадження, це фундаментальне положення, на якому базується здійснення кримінального судочинства, і полягає у виділенні протилежних функцій - державного обвинувачення, захисту та судового розгляду, які виконують різні органи та особи, при тому що стороні захисту та обвинувачення надано рівні права для відстоювання своїх правових позицій, а керівна та вирішальна роль належить суду.

Детальний аналіз змісту ст. 22 КПК України дає можливість зрозуміти, що складовими засади змагальності під час кримінального провадження є:

- самостійне обстоювання стороною обвинувачення і стороною захисту їхніх правових позицій, прав, свобод і законних інтересів засобами, передбаченими КПК України (ч. 1 ст. 22);
- рівність прав сторін кримінального провадження на збирання та подання до суду речей, документів, інших доказів, клопотань, скарг, а також на реалізацію інших процесуальних прав, передбачених КПК України (ч. 2 ст. 22);
- неможливість покладення функції державного обвинувачення, захисту та судового розгляду на один і той самий орган чи службову особу (ч. 3 ст. 22);
- визначення напряму діяльності сторони обвинувачення та сторони захисту (ч. 4, 5 ст. 22);

- визначення особливого статусу суду, який, зберігаючи об'єктивність та неупередженість, створює необхідні умови для реалізації сторонами їхніх процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків (ч. 6 ст. 22).

Отже, враховуючи нормативні положення та позиції вчених-процесуалістів, слід виокремити такі основні *ознаки змагальності у кримінальному провадженні*:

реалізація на всіх його стадіях.

наявність трьох кримінальних процесуальних функцій: державного обвинувачення, захисту та судового розгляду, яку виконують різні органи та службові особи.

сторони кримінального провадження можуть самостійно обирати активну або пасивну поведінку для відстоювання своєї правової позиції, прав, свобод і законних інтересів. Засоби реалізації такого права передбачені КПК України.

процесуальна рівність сторін кримінального провадження, яка полягає в тому, що сторони обвинувачення та захисту наділені рівними правами щодо збирання та подання до суду речей, документів, інших доказів, клопотань, скарг, а також на реалізацію інших процесуальних прав.

наділення суду особливим статусом, який, не втручаючись в процес доказування та будучи відокремленим від сторін кримінального провадження, створює відповідні умови для реалізації сторонами їхніх процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків.

З урахуванням сформульованих ознак, надамо характеристику змагальності та спробуємо розібратись – чи реалізуються дані положення на практиці, як на цьому наголошує закон?

Щодо першої ознаки – реалізації змагальності на всіх стадіях кримінального провадження, зауважимо, що положення ст. 22 КПК України стосуються усього кримінального процесу. Тобто, за загальним правилом, змагальність сторін повинна мати прояв як на стадії досудового розслідування,

так і під час судового провадження. Втім, останнім часом у науковій літературі небезпідставно висловлюються міркування про те, що «принцип змагальності найбільше виражений у судових стадіях провадження, а на етапі досудового розслідування він майже відсутній» [34, с. 208] або реалізовується фрагментарно з моменту появи захисника у справі [157, с. 236]. В обґрунтування такої позиції правники вказують, що «до цього призводить активна роль прокурора на досудовому слідстві, широкі повноваження слідчих органів, і дуже обмежені – обвинуваченого і його захисту. Захист не має права проводити власне розслідування у справі, усі процесуальні рішення на досудовому слідстві ухвалює особа, яка його провадить, роль адвоката у представництві інтересів підзахисного зводиться до присутності під час провадження слідчих дій, поданні клопотань, які також вирішує слідчий й оскарженні його дій та бездіяльності. Діючий порядок досудового розслідування відторгає захисника як активного учасника провадження, робить його роль фіктивною, зводить його повноваження до контролю за дотриманням процедури розслідування» [237].

Вважаємо, що погляди як науковців, так і практиків є цілком виправданими, оскільки на сьогодні засада змагальності на стадії досудового розслідування, порівняно з її дією на стадії судового розгляду, недостатньо проявлена. Проблеми реалізації засади змагальності на стадії досудового розслідування пов'язані з проявом такої її ознаки, як процесуальна рівність сторін кримінального провадження, що виокремлено нами як четверта. Тому, розглядаючи першу ознаку змагальності (реалізація на всіх стадіях кримінального провадження), слід зауважити, що вона системно пов'язана з іншими її ознаками. Тож, проблемні моменти як теоретичного та практичного характеру щодо процесуальної рівності сторін на стадії досудового розслідування будуть розглянуті нами нижче.

Досліджуючи реалізацію засади змагальності на всіх стадіях, слід зупинитись на проблемних моментах її прояву на стадії виконання судових рішень. Серед процесуалістів питання щодо дії засади змагальності на даній

стадії є доволі спірним. Одні наголошують на тому, що в стадії виконання вироку не може бути й мови про змагальність, як це має місце в судовому розгляді. У стадії виконання вироку питання про винуватість особи не вирішується. Однак і тут рушійною силою процесу є положення, висунуте заявником [5, с. 148]. Інші висловлюють протилежну позицію та визнають змагальність як один з принципів стадії виконання вироку і включають в його зміст поділ кримінально-процесуальних функцій; рівні процесуальні можливості учасників; активність суду в з'ясуванні позицій сторін [8, с. 77]. Не можемо погодитись із останньою позицією, оскільки вона не відображає особливостей стадії виконання вироку. На цій стадії, ані обвинувачення, ані захист вже не здійснюються, а, відповідно, слід зробити висновок, що засада змагальності на стадії виконання вироку не має чіткого прояву.

Щодо другої ознаки змагальності – виокремлення трьох кримінальних процесуальних функцій, сумнівів не виникає. У законі чітко визначено хто із учасників кримінального провадження виконує функцію обвинувачення, а хто – захисту (п. 19 ч. 1 ст. 3 КПК України). Правосуддя здійснюється лише судом (ст. 31 КПК України).

Проблемним питанням, що виникає у правників, є віднесення слідчого до сторони обвинувачення. Як справедливо наголошує В.М. Юршишин, розширення принципу змагальності й послаблення інквізиційних начал на стадії досудового слідства вимагає суттєвої зміни функцій слідчого. Він має виконувати одну функцію – розслідування злочинів і бути суб'єктом пізнання злочину та його розслідування [249, с. 80]. Такої точку зору притримуються й інші науковці [64, с. 20]. У даному випадку слід підтримати дану наукову позицію та додати, що на вимогу ст.ст. 3, 91, 92 КПК України слідчий повинен бути неупередженим при розслідуванні кримінального правопорушення, вживати заходів для виявлення обставин як тих, що обвинувачують особу, так і тих, що її виправдовують, а також обтяжуючих і пом'якшуючих відповідальність обставин.

Фактично слідчий не здійснює ані функцію обвинувачення, ані захисту. Він розслідує кримінальне правопорушення і при отриманні доказів, що свідчать про невинуватість підозрюваного, він зобов'язаний їх зафіксувати, перевірити та оцінити у встановленому законом порядку. Слідчий не повинен приховувати інформацію, яка виправдовує особу. Й навпаки – при встановленні обвинувальних доказів – він також, як у випадку встановлення виправдувальних, здійснює їх перевірку та оцінку. А, отже, слід казати про те, що слідчий виконує функцію розслідування, проте ніяк не обвинувачення.

З цього приводу, у науковій літературі цілком справедливо наголошується, що помилка законодавця полягає в тому, що до сторони обвинувачення у досудовому розслідуванні він безпідставно відніс слідчого і керівника органу досудового розслідування. Дані учасники діють лише в єдиній стадії кримінального провадження, яка є початковою і іменується досудовим розслідуванням [55, с. 182]. У розвиток зазначеного В. Б. Андрусак зауважує, що «слідчий ретроспективним способом відновлює (реконструює) на паперових носіях подію вчиненого кримінального правопорушення в усіх його деталях, тобто безпосередньо розслідує кримінальне правопорушення, а керівник органу досудового розслідування лише організовує роботу підпорядкованих йому слідчих, тобто кожен з них виконує функцію, яка повністю вичерпується стадією досудового розслідування» [3, с. 135].

З урахуванням вказаного стає зрозумілим, що діяльність слідчого при розслідуванні кримінального правопорушення є пізнавальною і направлена на встановлення обставин кримінального правопорушення. У такому значенні, ця діяльність не має нічого спільного ні з функцією обвинувачення, ні з функцією захисту, ні з функцією правосуддя. В той же час, жоден інший владний суб'єкт, діючий у будь-якій стадії кримінального провадження, крім слідчого, не уповноважений здійснювати розслідування кримінальних правопорушень. Отже, ми переконані, що функція слідчого, як і керівника досудового розслідування, у кримінальному провадженні повинна бути законодавчо переглянута. Можливо, для цього потрібно більш детальне дослідження. Втім,

на нашу думку, даних учасників слід виключити із переліку сторони обвинувачення та віднести їх до виключних суб'єктів, на кого слід покласти функцію розслідування.

Отже, вважаємо, що зміна законодавчого підходу до функціонального призначення слідчого та керівника органу досудового розслідування та наділення їх функцією розслідування, замість обвинувальної функції, сприятиме й удосконаленню дії засади змагальності на стадії досудового розслідування.

Щодо третьої ознаки – самостійного обстоювання стороною обвинувачення і стороною захисту їхніх правових позицій слід вказати таке. Змагальність сторін з позицій законодавчого закріплення та практичної реалізації має різний прояв. Зокрема, з позиції закону: «сторони кримінального провадження наділяються рівними правами на збирання та подання до суду речей, документів, інших доказів, клопотань, скарг, а також на реалізацію інших процесуальних прав» (ч. 2 ст. 22 КПК України), з позиції практики – сторони можуть самостійно обирати активну або пасивну поведінку відстоювання своїх прав (наприклад, оскаржувати або ні рішення слідчого судді).

Втім, детальний аналіз положень КПК України з огляду на засаду змагальності, свідчить про те, що сторони кримінального провадження не завжди можуть самостійно обстоювати свою позицію. І, перш за все, це стосується сторони захисту. Як зазначає О.Г. Яновська, «згідно ст. 347 КПК прокурор на початку судового розгляду оголошує обвинувальний акт або клопотання про застосування примусових заходів медичного та виховного характеру, цивільний позивач оголошує цивільний позов. Таким чином, ці учасники кримінального провадження мають можливість представити суду свою процесуальну позицію, викласти свої аргументи, що надає їх наступній процесуальній діяльності змістовності та системності» [252]. Водночас, сторона захисту не викладає своєї позиції на початку судового розгляду, обмежуючись лише короткою відповіддю обвинуваченого на запитання: чи

зрозуміле обвинувачення, чи визнає обвинувачений себе винним і чи бажає давати показання. По суті, до судових дебатів сторона захисту позбавлена можливості представити у суді свою правову позицію, що створює у суду враження логічно не обґрунтованого нагромадження доказів та не системності їх представлення. Особливо гостро ця проблема буде відчуватись при здійсненні судового розгляду за участю присяжних, для яких вкрай необхідним є просте та зрозуміле пояснення того, що відбувається в судовому засіданні. Таким чином, на переконання вченої, у частині забезпечення права сторін на рівноправне та самостійне представлення перед судом своїх правових позицій КПК не повною мірою притримується засади змагальності та рівності учасників кримінального провадження. Отже, з метою вирішення окресленої проблеми О.Г. Яновська, вважає доречним визнати можливою таку практику процесуальної активності захисників, «за якої сторона захисту буде мати можливість подавати суду перед початком судового розгляду заперечення на обвинувальний акт та оголошувати їх після оголошення прокурором обвинувального акту» [252] .

Слід погодитись із вченою та додати, що на сьогодні сторона захисту на початку судового розгляду фактично ніяким чином не обстоює свою позицію перед судом. Й тому, цілком логічним, на наше переконання, буде надання їм такої можливості. А, отже, вважаємо, що сторона захисту, також як і сторона обвинувачення, повинна мати право представляти перед судом свою правову позицію.

З метою урегулювання даної проблематики у науковій літературі висловлюються різні пропозиції. Так, окремі процесуалісти пропонували надати захиснику право проводити слідчі (розшукові) дії «з виявлення виправдувальних, або таких, що пом'якшують покарання обставин, з викладенням своїх доводів у виправдувальному висновку чи у висновку про пом'якшення відповідальності й покарання обвинуваченого» [36, с. 22] Окремі автори пропонували, щоб такий висновок додавався до матеріалів провадження за клопотанням захисника [244, с. 46]. З пропозицією науковців

щодо надання права захиснику проводити слідчі (розшукові) дії важко погодитись, оскільки це є компетенцією слідчого, прокурора. Втім, думка щодо передбачення можливості складання захисником власного висновку за результатами досудового розслідування є доволі слушною і доцільною.

У розвиток зазначеного Л.В. Півненко пропонує «установити обов'язок захисника складати захисний висновок після ознайомлення з матеріалами справи» [120, с. 164]. З такою позицією можна погодитись лише частково. Оскільки, вважаємо, що стороні захисту доцільно надати право, а не зобов'язати її, складати та представляти суду захисний висновок. Наприклад, захисник або підозрюваний може скласти такий висновок, коли їх позиція відрізняється від позиції сторони обвинувачення, викладеної в обвинувальному акті, або вони переконані, що досудове розслідування не проводилось неупереджено і в обвинувальному висновку не містяться обставини, що пом'якшують покарання. У захисному висновку повинна бути відображена позиція сторони захисту щодо обставин кримінального правопорушення; визнання або невизнання особою своєї вини із обґрунтуванням такої позиції; можливості відшкодування шкоди потерпілому; обставин, які пом'якшують покарання. Захисний висновок повинен подаватися до суду на підготовчому провадженні та оголошуватися захисником на початку судового розгляду після оголошення прокурором обвинувального акту. Зрозуміло, що висловлені нами пропозиції вимагають системних змін до КПК України й у частині регламентації прав підозрюваного та його захисника щодо складання захисного висновку й у частині подання його до суду та оголошення під час судового розгляду учасників.

З метою встановлення доцільності запровадження таких змін було проведено анкетування практичних працівників. Необхідність внесення законодавчих змін щодо надання стороні захисту права складати «захисний висновок» підтримали 78 % опитаних адвокатів, 34 % слідчих, 42 % прокурорів.

Отже, вважаємо, що складання захисного висновку сприятиме дотриманню засади змагальності у контексті самостійного обстоювання стороною захисту правової позиції у суді та створить надійну протизагуг позиції сторони обвинувачення.

Четверта ознака змагальності - це процесуальна рівність сторін кримінального провадження. У ч. 2 ст. 22 КПК України задекларовані положення, що «сторони обвинувачення та захисту наділені рівними правами щодо збирання та подання до суду речей, документів, інших доказів, клопотань, скарг, а також на реалізацію інших процесуальних прав». Чому, ми вважаємо, що дані положення «задекларовані»? Тому що у реаліях правозастосовної діяльності дана норма повною мірою не реалізується. Спробуємо довести власну позицію.

Слід акцентувати увагу, що положення ч. 2 ст. 22 КПК України «орієнтовані» на судові стадії, оскільки законодавець наголошує, що сторони рівноправні у поданні доказів, скарг, клопотань саме до суду. Втім, й на досудовому розслідуванні дані положення повинні реалізовуватися, оскільки на даній стадії здійснюється судовий контроль, а, отже, сторони кримінального провадження мають рівні права у збиранні доказів та їх поданні до слідчого судді. Натомість, аналіз чинного кримінального процесуального законодавства та практики його застосування дає змогу дійти дещо іншого висновку: сторони є рівними у поданні доказів, скарг, клопотань до суду, проте *не* є рівними у процесі збирання доказів. Висловлена позиція обґрунтовується наступними міркуваннями.

Згідно ч. 1 ст. 93 КПК України обидві сторони наділені правом на збирання доказів, а у другій та третій частинах цієї ж норми встановлено способи збирання доказів стороною обвинувачення та стороною захисту. Втім, можливості для реалізації цього права у сторін значно відрізняються.

Щодо першого способу збирання доказів стороною захисту – шляхом витребування та отримання речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок – слід вказати, що у КПК України

взагалі не передбачена процесуальна форма «витребування» та «отримання» підозрюваним, обвинуваченим, їх захисником та законним представником доказів від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб. Форма викладення змісту ч. 2 ст. 93 КПК України свідчить про те, що «витребування» є самостійним способом збирання доказів, оскільки закон вказує на нього без будь-яких застережень поряд з іншим, традиційним способом збирання доказів – проведенням слідчих (розшукових) дій.

Принагідно зауважимо, що згідно з п. 1 ч. 1 ст. 20 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», адвокат має право звертатися з адвокатськими запитами [131]. А, отже, слід зрозуміти, що вказаний спосіб збирання доказів унормований лише для захисника, а для інших «представників» сторони захисту¹ процесуальна форма витребування та отримання речей, копій документів, відомостей від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб взагалі не передбачена. Хоча у науковій літературі й вказується, що у такому випадку, «обвинувачений (підозрюваний) вимушений звертатися з клопотанням до слідчого, прокурора з проханням про проведення витребування» [107, с. 135], на наше переконання, витребування доказів не є процесуальною дією, а, отже, й не охоплюється можливістю заявлення клопотання про проведення процесуальних дій в порядку ст. 220 КПК України.

Другий спосіб збирання доказів стороною захисту полягає в ініціюванні проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій. З цього приводу, слід вказати таке. «Сторона обвинувачення здійснює збирання доказів шляхом проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій» (ч. 2 ст. 93 КПК

¹ Мова йде про підозрюваного, обвинуваченого (підсудного), засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхніх законних представників.

України) [81], а «сторона захисту – лише ініціює їх проведення перед слідчим, прокурором» (ч. 3 ст. 93 КПК України) [81]. Втім, на наше переконання, також як і на думку більшості науковців, ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій не слід розглядати як збирання доказів [82, с. 224; 106, с. 119]. У розвиток вказаного, С.І. Яковенко наголошує, що «можливості сторони обвинувачення і захисту не є пропорційними, а надання захисту можливостей ініціювати проведення слідчих (розшукових) дій не може компенсувати можливості їх проведення» [251].

Дійсно, якщо слідчий, прокурор самостійно приймають рішення про проведення необхідних слідчих (розшукових) дій, то підозрюваний та його захисник лише ініціюють проведення процесуальних дій шляхом заявлення клопотання (п. 12 ч. 3 ст. 42 КПК України). Дані клопотання розглядаються слідчим, прокурором у порядку, передбаченому ст. 220 КПК України, за результатами чого приймається одне із рішень – про задоволення чи відмову в повному або частковому задоволенні клопотання. А, отже, як точно зауважує Т.М. Мирошніченко, «оскільки рішення про проведення процесуальних дій приймає слідчий, прокурор, які у подальшому їх проводять, формуючи таким чином доказову базу кримінального провадження, достатніх підстав для визнання ініціації як способу збирання доказів немає» [106, с. 119]

З метою вирішення окресленої проблеми у науковій літературі пропонувалось закріпити обов'язок сторони обвинувачення щодо проведення слідчих дій за будь-яким клопотанням [120, с. 163]. На переконання М. Хавронюка, «таке положення є неприйнятним, оскільки в такому випадку слідством буде керувати адвокат, а про розумні строки мова взагалі не йтиме, адже слідчий буде зобов'язаним проводити нескінченну кількість безумовних слідчих дій» [229].

Третій спосіб збирання доказів стороною захисту полягає у «здійсненні інших дій, які здатні забезпечити подання суду належних і допустимих доказів». Зауважимо, що у законі взагалі не роз'яснюється про зміст «інших дій», що може здійснити сторона захисту з метою збирання доказів. Аналіз

положень КПК України призводить до розуміння, що такою дією, наприклад, може бути тимчасовий доступ до речей і документів.

Втім, слід визнати, що процесуальний порядок проведення стороною захисту тимчасового доступу до речей і документів у формі їх вилучення майже не урегульовано. Крім того, законом не встановлено обов'язку слідчого, прокурора долучати до матеріалів кримінального провадження зібрані у такий спосіб стороною захисту докази. Й у разі подання стороною захисту доказів, зібраних в ході тимчасового доступу, слідчий, прокурор повинен їх оцінити, у результаті чого ухвалити рішення про залучення таких речей і документів до матеріалів кримінального провадження чи відмову у їх залученні.

Отже, з урахуванням короткого аналізу можливостей сторони захисту у процесі збирання доказів можна дійти висновку про некоректність визначення законодавцем діяльності сторони захисту щодо «збирання» доказів. Передбачені законом три способи збирання стороною захисту доказів або недостатньо урегульовано законом (як, наприклад, витребування доказів та здійснення «інших дій»), або фактично не слід розглядати як збирання доказів (ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій).

Враховуючи вищевикладене, як було нами вище й заявлено, нормативно закріплені у ч. 2 ст. 22 КПК України положення є декларативними. Процесуальна рівність сторін кримінального провадження, й, зокрема, під час збирання та подання до суду доказів, в тому вигляді, як вона передбачена чинним КПК України, не реалізується. Вважаємо, що така ситуація може бути виправлена лише шляхом розробки та впровадження правових механізмів компенсації дисбалансу повноважень сторін.

П'ята ознака змагальності - це особливий статус суду у кримінальному провадженні. Відповідно до ч. 6 ст. 22 КПК України, «суд, зберігаючи об'єктивність та неупередженість, створює необхідні умови для реалізації сторонами їхніх процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків» [81]. Згідно положень ст. 321 КПК України «головуючий у судовому засіданні керує ходом судового засідання, ... спрямовує судовий розгляд на

забезпечення з'ясування всіх обставин кримінального провадження ...» [81] . В цьому випадку, як вважає О.Г. Яновська, мається на увазі саме процесуальне керівництво судовим розглядом, яке безсумнівно має бути спрямоване на з'ясування всіх істотних обставин кримінального провадження [254, с. 90]. Вживаючи словосполучення «процесуальне керівництво судовим розглядом», вважаємо, що вчена цілком слушно охарактеризувала роль суду в змагальному кримінальному судочинстві. Суд повинен вести судовий розгляд та забезпечувати при цьому визначені законом порядок і правила кримінального судочинства.

Зауважимо, серед вчених та практиків, й, зокрема, серед суддів, питання щодо активності суду під час дослідження обставин кримінального провадження, є одним із найбільш дискусійних. У даному випадку процесуалісти відстоюють або заперечують позицію «чистої змагальності». Вказане обумовлює нас розглянути аргументації прибічників цих двох, по суті різних, позицій.

Прибічники «чистої змагальності» сприймають суд як незалежного і неупередженого арбітра правового спору між сторонами кримінального провадження. Так, В. С. Шадрін вважає недопустимим, щоб «суд збирав докази для цілеспрямованого викриття винного у вчиненні злочину. Як зазначає згаданий автор, покладення на суд, поряд з іншими органами кримінального судочинства, обов'язку встановлювати всі обставини вчиненого злочину, тобто встановлювати істину, що дорівнює обов'язку збирати як обвинувальні, так і виправдувальні докази, не відповідає його сучасній ролі, суперечить принципу змагальності кримінального судочинства» [233, с. 15]. Доволі категоричний у своїх судженнях В. Стефанюк, який зазначив таке: «ніякої особистої ініціативи, ніякої спонукальної зацікавленості – це ознака істинного правосуддя в новому демократичному його розумінні» [202, с. 26].

Опоненти ж, навпаки, стоять на позиціях існування права суду на ініціативу в доказовій діяльності, яке витікає з обов'язку правильного

вирішення справи й ухвалення законного та обґрунтованого рішення. Так, на переконання В.Т. Маляренко, «розгляд справи при дотриманні змагальності сторін не перетворює суд на стороннього глядача. Змагальність сторін не виключає активності та ініціативи суду щодо збирання доказів, необхідних для встановлення істини у справі» [100, с. 299].

Не обтяжуючи наше дослідження зайвою науковою полемікою, слід звернути увагу, що законодавець не включив суд до суб'єктів збирання доказів, надавши це право сторонам кримінального провадження, потерпілому, представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження (ст. 93 КПК України). Втім, не можна стверджувати, що суд узагалі не бере участі у процесі доказування у кримінальному провадженні. Слід пам'ятати, що процес доказування є складною комплексною діяльністю, що становить процес збирання, перевірки та оцінки доказів. А, отже, можна стверджувати, що відповідно до ст. 94 КПК України суд бере участь у процесі оцінки доказів, що має наслідком прийняття рішення у кримінальному провадженні.

Разом з вказаним, «у судовій практиці нерідко трапляються випадки, коли встановлення об'єктивної сторони злочину потребує заповнення прогалин досудового слідства, перевірки нової інформації щодо існування істотних для правильного вирішення справи обставин. Такі ситуації, на переконання окремих суддів, вимагають активної доказової діяльності, яка через різні причини не завжди здійснюється сторонами. Відсутність ініціативи суб'єктів доказування щодо одержання нових чи перевірки наявних доказів може бути зумовлена недостатньою фаховою підготовкою учасників судового розгляду, неможливістю однієї зі сторін забезпечити себе кваліфікованими представниками, відсутністю у призначеного захисника матеріальної зацікавленості, а, отже, мотивації активної роботи» [108]. Таким чином, у таких випадках (тобто при недостатності чи недоброякісності наданого сторонами доказового матеріалу) перед судом постає питання, чи може він

вживати усіх необхідних заходів, у тому числі, направлених на збирання доказів?

Як зауважує М. Шумило, за умови неякісного виконання сторонами свого обов'язку зі збирання, дослідження і надання доказової інформації «за відсутності альтернативних доказів суд змушений займати активну позицію дослідження матеріалів справи» [245, с. 10]. У розвиток вказаного О.В. Рибалка доводить, що «суд повинен мати право не тільки дослідити обставини справи шляхом аналізу зібраних (сформованих) у досудовому провадженні доказів, а й отримати недостатні засоби доказування для прийняття законного і обґрунтованого процесуального рішення. Обов'язок суду як державного органу, що уособлює судову владу, полягає в тому, що він повинен виносити справедливі рішення у справах, що ґрунтуються не тільки на аналізі (тлумаченні) наданих сторонами доказів, а й на даних, отриманих за власною ініціативою для перевірки їх доводів» [151, с. 134].

З цього приводу слід вказати, що за таких умов суд стає зобов'язаний буде не лише сприяти сторонам кримінального провадження в збиранні доказів, а інколи й самотійно забезпечувати збір доказів для виконання вимог закону про повноту судового розгляду. Втім, така ситуація суперечить змісту законодавчих положень і, відповідно, суддю можна звинуватити у пріоритетній поведінці на користь однієї зі сторін кримінального провадження.

Отже, з урахуванням вказаного, слід зрозуміти, що «чиста» змагальність – це ідеал, якого варто прагнути. Закріплення в якості основної засади судочинства змагальності сторін та свободи в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості (п. 4 ч. 1 ст. 129 Конституції України) та передбачення у ст. 22 КПК України цієї засади, підкреслює, що суд є неупередженим при вирішенні правового спору сторін кримінального провадження, що повинно ставити достатні межі його активності в процесі доказування. Втім, в правозастосовних реаліях нашої держави пасивність суду в судовому розгляді можлива за умови забезпечення дійсної змагальності і

рівності прав сторін як на досудовому розслідуванні, коли здійснюється збір основної частини доказів, так й під час судового розгляду, коли як сторона обвинувачення, так і сторона захисту повинна активно відстоювати свою правову позицію.

Разом з тим, проведене нами дослідження показало, що на сьогодні в Україні змагальність, більшою мірою, лише задекларована засада. Це обґрунтовується й відсутністю реальної процесуальної рівності сторін кримінального провадження, зокрема, під час збирання та подання до суду доказів, й відсутністю дієвих механізмів щодо самостійного обстоювання стороною захисту правової позиції у суді. За таких умов, казати про повну пасивність суду важко.

З урахуванням вказаного слід зробити висновок, що формальне закріплення змагальності сторін у чинному КПК України ще не означає, що кримінальне провадження здійснюється на підставі цієї засади. Аналіз положень чинного законодавства привів до розуміння, що змагальність забезпечена лише частково. У зв'язку з тим, потребують доопрацювання норми законодавства, що регулюють змагальність у кримінальному провадженні з тим, щоб вони були не декларативними, а реально діючими.

3.3 Оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності як складова права на справедливий суд

Право на оскарження, на наш погляд, є одним із найбільш важливих у структурі права на справедливий суд, оскільки саме через процес його реалізації здійснюється: по-перше, виправлення помилок і порушень закону, допущених слідчим, прокурором, слідчим суддею або судом; по-друге, забезпечення прав та охоронюваних законом інтересів учасників процесу; по-третє, утвердження законності та справедливості кримінального судочинства.

Як ми вже наголосили, відповідно до приписів ст. 55 Конституції України, кожній особі гарантовано право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, зокрема, й суб'єктів, уповноважених на здійснення кримінального провадження. Зазначені конституційні положення цілком корелюються з міжнародними стандартами кримінального судочинства. Так, у ч. 3 ст. 2 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права від 16.12.1966 (чинний від 23.03.1976) зобов'язано «кожну державу забезпечити особі, права і свободи якої порушено, ефективний засіб правового захисту, навіть коли це порушення було вчинене особами, що діяли як особи офіційні»[111]. Схожі положення закріплено в ст. 13 Конвенції, де передбачено, що «кожен, чиї права та свободи було порушено, має право на ефективний засіб юридичного захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження» [68].

Гарантування права на оскарження також відображено в практиці ЄСПЛ, у діяльності якого домінує розгляд скарг про порушення прав осіб під час кримінального провадження. З точки зору досліджуваного питання важливою є позиція ЄСПЛ, викладена у п. 53 рішення «Шаповалов проти України», де вказано, «що пункт 1 статті 6 Конвенції втілює «право на суд», за яким право доступу до суду становить лише один із його аспектів. Для того, щоб право доступу (до суду) було ефективним особа повинна мати чітку практичну можливість оскаржити акт, який є втручанням в її права» [195]. Крім того, у п. 88 рішення «Аманн проти Швейцарії» ЄСПЛ наголосив, що «стаття 13 Конвенції вимагає, щоб кожен, хто вважає себе потерпілим внаслідок заходу, який, на його думку, суперечив Конвенції, мав право на засіб правового захисту у відповідному національному органі для вирішення свого спору, а у разі позитивного вирішення - для одержання відшкодування шкоди. Однак це положення не вимагає безумовного досягнення вирішення спору на користь заявника» [178]. Отже, бачимо, що правова позиція ЄСПЛ із досліджуваного питання зводиться до таких основних положень: по-перше,

право на оскарження є складовою права доступу до суду, або у більш широкому розумінні – складовою права на справедливий суд; по-друге, кожному, хто вважає, що його права порушено, було гарантовано право на оскарження; по-третє, результативність такого засобу захисту прав і законних інтересів як оскарження передбачає не безумовну можливість досягнення результату.

Згідно зі ст. 24 КПК України, «забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності є однією із засад кримінального провадження» [81]. Прояв даної засади також відображено в положеннях глави 26 КПК України, де безпосередньо унормовано процесуальний порядок оскарження рішень, дій або бездіяльності під час досудового розслідування, а також у розділі V «Судове провадження з перегляду судових рішень» (ст. 393 – право на апеляційне оскарження; ст. 425 – право на касаційне оскарження; ст. 460 – право подати заяву про перегляд судового рішення за нововиявленим або виключними обставинами).

Слід відмітити той факт, що питання з приводу сутності оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності, враховуючи його важливість, після 2012 р. були предметом дисертаційного дослідження Н.Р. Бобечко (Апеляційне та касаційне провадження у кримінальному судочинстві України, 2016 р.) [10], Д.Є. Крикливець (Реалізація засади змагальності під час розгляду скарг слідчим суддею, 2016 р.) [79], Д.І. Клепки (Оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування як окремий вид провадження, 2017 р.) [62], О. В. Ромасєва (Оскарження рішень, дій, бездіяльності слідчого, прокурора під час досудового розслідування, 2019 р.) [161] та інших. Водночас, низка аспектів, пов'язаних із правом на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності не знайшли свого законодавчого врегулювання, залишаються дискусійними та потребують нагального вирішення. Зокрема, серед іншого, це також стосується процесуального порядку розгляду заперечень проти ухвал слідчого судді під час підготовчого провадження в суді, порядку апеляційного оскарження ухвал слідчого судді, що не

передбачені КПК України, але існують в судовій практиці тощо. Наведене зумовлює необхідність зосередити увагу на проблемних питаннях оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності, на підставі чого сформулювати пропозиції з їх удосконалення.

Розглядаючи право на оскарження як складову права на справедливий суд, доцільно виокремити такі процедури оскарження:

1. Залежно від стадії кримінального провадження, на якій відбувається оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності суду, слідчого судді, прокурора, слідчого:

- 1) оскарження на стадії досудового розслідування;
- 2) оскарження на стадії судового розгляду;
- 3) оскарження на стадії підготовчого провадження;
- 4) оскарження на стадії апеляційного провадження;
- 5) оскарження на стадії касаційного провадження.

2. Залежно від предмет оскарження:

- 1) оскарження рішень, дій або бездіяльності слідчого, визначених у ст. 303 КПК України;
- 2) оскарження рішень, дій або бездіяльності прокурора, визначених у ст. 303 КПК України;
- 3) оскарження ухвал слідчого судді, визначених у ст. 309 КПК України;
- 4) оскарження недотримання розумних строків слідчим, прокурором під час досудового розслідування;
- 5) оскарження вироку суду першої інстанції, яке не набрало законної сили;
- 6) оскарження ухвал суду першої інстанції про застосування чи відмову у застосуванні примусових заходів медичного або виховного характеру, які не набрали законної сили;
- 7) оскарження ухвал суду першої інстанції, які не набрали законної сили, визначені КПК України;

8) оскарження вироку суду першої інстанції після його перегляду в апеляційному порядку;

9) оскарження ухвали про застосування або відмову у застосуванні примусових заходів медичного чи виховного характеру суду першої інстанції після її перегляду в апеляційному порядку;

10) оскарження судових рішень суду апеляційної інстанції, постановлених щодо вироку та ухвали про застосування або відмову у застосуванні примусових заходів медичного чи виховного характеру суду першої інстанції.

Зауважимо, що у межах приведеної класифікації нами не враховано такий порядок оскарження, як оскарження слідчим рішень, дій чи бездіяльності прокурору в порядку ст.ст. 311-313 КПК України. Пов'язано це із тим, що право на оскарження у вказаному випадку не охоплюється правом на справедливий суд.

Загалом, наведені класифікації процедур оскарження свідчать про наявність доволі широкого кола питань як теоретичного, так і прикладного характеру. Але, враховуючи те, що обсяг дисертаційного дослідження обмежений, ми зупинимось лише на тих аспектах оскарження, які є спірними у науці кримінального процесу та правозастосовній практиці.

Перш за все, слід приділити увагу питанням оскарження процесуальних рішень, дій, бездіяльності на стадії досудового розслідування. Як, на наш погляд, правильно зазначає О. І. Коровайко, що «у зв'язку з наявністю у кримінальному процесі питання щодо забезпечення права особи, чий права порушені, негайно звернутись до суду за захистом є досить проблемним. У таких випадках основним способом захисту є оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування» [71, с. 289].

За даними Державної судової адміністрації протягом 2015 року до місцевих судів надійшло 547,3 тис. клопотань, скарг, які були розглянуті слідчими суддями під час досудового розслідування, із них — 45,1 тис. (8,2 %) це скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора під час

досудового розслідування. Зокрема, «у звітний період до місцевих судів надійшло скарг: на бездіяльність слідчого, прокурора — 45117; на рішення слідчого про закриття кримінального провадження — 12790; на рішення прокурора про закриття кримінального провадження — 1037; на рішення слідчого, прокурора про відмову в задоволенні клопотання про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій — 1586; на дії, рішення чи бездіяльність слідчого, прокурора та інших осіб під час досудового розслідування — 65513; інші скарги — 3381» [142].

Протягом 2018 року в порядку ч. 1 ст. 303 КПК України на розгляд слідчим суддям надійшло 93,6 тис. скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора, які можуть бути оскаржені під час досудового розслідування, що на 1,5 % менше між у 2017 році. Всього в провадженні перебувало 99, 8 тис. таких скарг, із яких розглянуто (без повернення) 79,4 тис., а задоволено 43, 6 тис. (54, 9%) від загальної кількості [2].

Згідно чинного КПК України оскарження рішень, дій, бездіяльності слідчого, прокурора в порядку ст. 303 КПК України може бути здійснено як на стадії досудового розслідування до слідчого судді, так і під час підготовчого провадження до суду. Крім того, на досудовому провадженні також можливо оскаржити ухвалу слідчого судді в апеляційному порядку, що складає собою окремий предмет оскарження.

Отже, на стадії досудового розслідування предметом оскарження є:

- 1) рішення, дії або бездіяльність слідчого, прокурора, визначені ст. 303 КПК України;
- 2) недотримання слідчим, прокурором розумних строків;
- 3) ухвали слідчого судді, визначені ст. 309 КПК України;
- 4) ухвали слідчого судді, які не визначені ст. 309 КПК України, разом з тим й не передбачені КПК України. Наприклад, ухвала про призначення позапланової документальної перевірки; ухвала про визнання речовим доказом (більш детально про даний вид предмету оскарження мова буде йти далі у цьому підрозділі).

Рішення, дії або бездіяльність слідчого, прокурора, які можуть бути оскаржені під час досудового розслідування, визначено у ч. 1 ст. 303 КПК України. Даний перелік є вичерпним.

Скарги на інші рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора не розглядаються під час досудового розслідування і можуть бути предметом розгляду під час підготовчого провадження в суді. Проаналізувавши зазначені положення, можна зрозуміти, що законодавець пішов шляхом закріплення закритого переліку рішень, дій чи бездіяльності слідчого, прокурора, які підлягають оскарженню. Втім, такі законодавчі приписи викликають певні заперечення як зі сторони науковців, так і практиків. Зокрема, предметом дискусії з даного аспекту виступає питання щодо відповідності положень ч. 1 ст. 303 КПК України конституційним вимогам щодо доступу кожної особи на судовий захист своїх прав і законних інтересів. Так, О.Г. Яновська переконана в тому, що «обмеження права на оскарження рішень, дій чи бездіяльності слідчого або прокурора, які зачіпають права та законні інтереси громадян, лише на тій підставі, що ці особи не визнані в належному порядку учасниками провадження або не віднесені ст. 303 КПК до осіб, що мають право оскаржувати те чи інше рішення, дію чи бездіяльність слідчого або прокурора, не відповідає основним положенням Конституції України. Адже єдиним критерієм, що дає змогу визначити, які дії чи бездіяльність слідчого, прокурора, або ж які рішення цих осіб можуть бути оскаржені до суду та хто саме має право на таке оскарження, є обмеження конституційних прав і свобод громадян або створення перепон для доступу до правосуддя» [253, с. 10]. Позицію про те, що формування переліку осіб, які мають право на оскарження, є обмеженням конституційного права кожної особи на судовий захист своїх прав також поділяє Д. Валігура [15, с. 42], а В. А. Лазарева, в свою чергу, вказує на принципову неправильність прагнення закріпити в законі вичерпний перелік дій і рішень, що вимагають судового контролю, оскільки будь-які подібні спроби здатні обернутися обмеженням права на судовий захист [86, с. 86].

Поряд з тим, у науці кримінального процесу репрезентовано й інший – фактично протилежний вищенаведеному підхід, який відображає відсутність суперечностей між положеннями ст. 55 Конституції України та ч. 1 ст. 303 КПК України. Зокрема, В.П. Горбачов, аналізуючи зміст ч. 1 та ч. 2 ст. 303 КПК України, робить висновок про те, що у ч. 1 маються на увазі ті рішення, дії та бездіяльність, скарги які саме розглядаються в досудовому провадженні, оскільки оскаржити в досудовому провадженні можна й інші, крім перелічених у ч. 1, дії, бездіяльність, рішення слідчого та прокурора [29, с. 589]. З цих міркувань даний погляд можна визнати слушним, оскільки законодавець передбачив можливість оскарження не лише рішень, дій або бездіяльності слідчого або прокурора, визначених у ч. 1 ст. 303 КПК України, а й інших. Натомість, такі скарги будуть предметом розгляду не на стадії досудового розслідування, а на підготовчому провадженні. Тож, законодавець не обмежив учасників кримінального провадження у праві на оскарження рішень, дій або бездіяльності слідчого, прокурора, а передбачив диференційований підхід, тим самим розмежувавши, які скарги можуть подаватися на досудового розслідування, а які на підготовчому провадженні. На наш погляд, проблема у досліджуваному питанні лежить в іншій площині, а саме у неврегульованості процесуального порядку розгляду скарг учасників кримінального провадження на рішення, дії або бездіяльність слідчого, прокурора на підготовчому провадженні.

Відповідно до ч. 2 ст. 303 КПК України, оскарження «інших», тобто тих, що не передбачені ч. 1 ст. 303 КПК України, рішень, дій чи бездіяльності слідчого або прокурора є предметом розгляду під час підготовчого провадження у суді згідно з правилами статей 314-316 КПК України. Однак, слід констатувати, що положеннями, що регулюють порядок підготовчого провадження, не визначено: 1) коло учасників, які мають право подавати скарги в підготовчому провадженні; 2) строки подання скарги; 3) порядок розгляду скарги судом; 4) правові наслідки розгляду скарги; 5) порядок оскарження ухвали суду, винесеної за результатами розгляду скарги.

Піднята проблематика, як правильно підкреслює В.І. Шестаков, тісно пов'язані із загальною проблемою недостатності законодавчого регулювання порядку та стадійності підготовчого судового провадження [235, с. 138]. Слід повністю погодитись із дослідником, та додати, що у положеннях ст.ст. 314, 315 КПК України, зокрема, в частині вирішення питань під час підготовчого провадження, взагалі не йде мова про розгляд скарг, поданих на рішення, дії або бездіяльність слідчого, прокурора. Тож, слід констатувати, що на сьогодні відсутній правовий механізм виконання вимог частини 2, 3 ст. 303 КПК України, що спричиняє в судовій практиці проблеми щодо реалізації права доступу до правосуддя, а саме права на оскарження на підготовчому провадженні. Відповідно, з метою усунення вказаних прогалин у КПК України слід визначити порядок оскарження рішень, дій чи бездіяльності слідчого або прокурора у підготовчому провадженні.

З метою конструктивного вирішення порушеної проблематики у науковій літературі висловлюється й інша позиція. Так, Д.І. Клепка обґрунтовує пропозицію доповнити ст. 303 КПК України додатковою частиною, яка передбачає, що «оскарженню підлягають будь-які рішення, дії чи бездіяльність, якими порушуються або можуть бути порушені конституційні права людини та які можуть перешкоджати ефективному здійсненню кримінального провадження або доступу особи до правосуддя». Крім того, дослідниця пропонує виключити із передбаченого ст. 303 КПК порядку оскарження посилення на можливість розгляду скарг під час підготовчого провадження [59, с. 190; 63, с. 6-7].

Незважаючи на дискусійність вказаної наукової позиції, вона все ж таки має право на існування, оскільки саме таким шляхом пішли окремі країни СНД. Наприклад, у ст. 298 КПК Республіки Молдова встановлено, що дії, бездіяльність та акти органу кримінального переслідування й органу, що здійснює спеціальну розшукову діяльність, можуть бути оскаржені підозрюваним, обвинуваченим, їх законним представником, захисником, потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем і їх

представниками, а також іншими особами, права та законні інтереси яких були порушені цими органами [211]. Згідно вимог ст. 125 КПК Російської Федерації, у судовому порядку можуть бути оскаржені рішення, дії (бездіяльність) дізнавача, слідчого, керівника слідчого органу та прокурора, які здатні спричинити шкоду конституційним правам і свободам учасників кримінального судочинства або ускладнити доступ громадян до правосуддя [212]. Як бачимо, законодавство наведених країн СНД передбачає «відкритий» перелік рішень, дій органів досудового розслідування, прокурора, що можуть бути оскаржені на стадії досудового розслідування.

Отже, доктринальні підходи до вирішення проблеми щодо предмету оскарження на стадії досудового розслідування, які достатньо широко представлені в науці кримінального процесу, свідчать про її дискусійний характер. Вважаємо, що вирішення окресленої проблеми може здійснюватися двома шляхами.

Перший шлях полягає у законодавчому визначенні «відкритого» переліку рішень, дій чи бездіяльності слідчого, прокурора, які можуть бути оскаржені на досудовому розслідуванні. Тобто, даний шлях свідчитиме про відмову від обмеження предмета оскарження на стадії досудового розслідування. При цьому, розширення предмету оскарження на досудовому розслідуванні призведе до скасування можливості оскарження рішень, дій чи бездіяльності слідчого, прокурора під час підготовчого провадження.

Другий шлях полягає у залишенні «закритого» предмету оскарження, передбаченого ч. 1 ст. 303 КПК України, та необхідності розроблення порядку оскарження на підготовчому провадженні «інших» рішень, дій чи бездіяльності слідчого, прокурора. Тобто, це стосується тих, що не передбачені у ч. 1 ст. 303 КПК України з метою його детальної регламентації.

На наше переконання, йти першим шляхом недоцільно, оскільки розширення предмету оскарження на досудовому розслідуванні може ускладнити його здійснення, а в окремих випадках – свідчитиме про його умисне затягування недобросовісними суб'єктами шляхом подання великої

кількості необґрунтованих скарг. Практиці відомі випадки, коли одна особа подавала понад 3000 скарг на рік до одного суду. Відтак, ми вважаємо потрібно йти другим шляхом, а саме процесуально унормувати порядок оскарження «інших» рішень, дій чи бездіяльності слідчого, прокурора на підготовчому провадженні. У такому випадку можна досягти розумного компромісу між забезпеченням особі права на доступ до суду та недопущенням створення перешкод через зловживання правом на оскарження.

Тож, в якості попереднього висновку, маємо висловити переконання у потребі внесення нормативних змін щодо визначення процесуального порядку оскарження рішень, дій чи бездіяльності слідчого, прокурора під час підготовчого провадження, у зв'язку з чим у КПК України слід передбачити таке. *По-перше*, учасників, які мають право подавати скарги у підготовчому провадженні. Вважаємо, що це має бути будь-яка особа, права і законні інтереси якої були порушені або необґрунтовано обмежені під час досудового розслідування. *По-друге*, визначити строки подання скарги. Вона може бути подана протягом підготовчого провадження, але до призначення судового розгляду. *По-третє*, унормувати порядок розгляду скарги судом. Вважаємо, що вирішення таких скарг повинно здійснюватися за правилами судового розгляду, зокрема, в порядку, визначеного статтями 318-380 КПК України. При цьому, строк її розгляду повинен становити не пізніше сімдесяти двох годин з моменту надходження. *По-четверте*, слід передбачити правові наслідки розгляду скарги, тобто рішення, які може ухвалити суд на підготовчому провадженні за результатами розгляду скарги.

Підсумовуючи викладене, слід відзначити, що на сьогодні існують два порядки оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності слідчого або прокурора – на досудовому розслідуванні та в підготовчому провадженні. Разом із тим, якщо перший різновид оскаржень процесуально визначений, то другий – законодавчо не врегульований, що на практиці призводить до значних проблем під час реалізації права на доступ до правосуддя.

Як уже було вказано вище, на стадії досудового розслідування окремий предмет оскарження становлять ухвали слідчого судді, визначені у ст. 309 КПК України. Законодавцем передбачено вичерпний перелік ухвал слідчого судді, які підлягають оскарженню під час досудового розслідування.

Не дивлячись на чіткий перелік ухвал, визначений у ст. 309 КПК України, у науковій літературі це питання викликає дискусію. Предметом спору виступають інші ухвали слідчого судді, за рахунок яких, на думку окремих правників, слід розширити предмет оскарження. І як засвідчує аналіз наукових джерел, у цьому питанні вчені висловлюють різні позиції. Так, одні відстоюють погляд щодо доцільності оскарження певного виду ухвал слідчого судді та доповнення КПК України тими ухвалами, які в ньому не передбачені [77, с. 100]. Інша група дослідників наприклад Є. В. Большаков та Д. І. Клепка, не підтримують позицію щодо доцільності закріплення вичерпного переліку рішень слідчого судді, які підлягають оскарженню [11, с. 46-49; 62, с. 125]. На думку цих правників, заборона оскарження судових рішень не сприяє реалізації проголошеного у Конституції України права особи на захист, а навпаки – унеможливлює своєчасне реагування сторони захисту на незаконні рішення і тягне за собою незаконність усього подальшого провадження. З огляду на це, вони наголошують на необхідності закріплення в положеннях КПК України права особи на захист при втручанні в її приватну сферу та надати право оскаржувати всі без виключення рішення суду [12, с. 96-97]. Отже, на їх переконання, під час досудового розслідування оскарженню повинні підлягати всі без виключення ухвали слідчого судді.

З метою більш конструктивного вирішення окресленої дискусії слід звернутися до правової позиції ЄСПЛ, який у рішенні у справі «Скорик проти України» від 08.01.2008 відзначив, що «право на суд, одним із аспектів якого є право доступу до суду, не є абсолютним, адже воно може підлягати обмеженням, особливо щодо умов прийнятності скарги. Однак ці обмеження не повинні впливати на користування правом у такий спосіб і до такої міри, що саму його суть буде порушено. Вони повинні відповідати законній меті, де

має бути розумний ступінь пропорційності між засобами, що застосовуються, та метою, яку намагаються досягнути» [223].

Загалом, ЄСПЛ «у своїх рішеннях неодноразово наголошував, що держава має право встановлювати певні обмеження права осіб на доступ до суду. Такі обмеження мають переслідувати легітимну мету, не порушувати саму сутність цього права, а між цією метою і запровадженими заходами має існувати пропорційне співвідношення» [258] (п. 57 Рішення у справі «Ашингдейн проти Сполученого Королівства» від 28.05.1985).

Фактично ЄСПЛ визнав, що лише за наявності в національному законодавстві закріпленого порядку апеляційного оскарження таке право повинно бути гарантовано державою відповідно до п. 1 ст. 6 Конвенції. Втім, слід зауважити, що в КПК України встановлено вичерпний перелік ухвал слідчого судді, які підлягають апеляційному оскарженню, порядок оскарження яких чітко регламентовано законом.

Слід навести позицію Конституційного Суду України, викладену в п. 2.2 Рішення від 08.04.2015 про те, що «згідно з Конституцією України допускається можливість обмеження права на апеляційне та касаційне оскарження рішення суду (п. 8 ч. 3 ст. 129), однак воно не може бути свавільним та несправедливим. Таке обмеження має встановлюватися виключно Конституцією та законами України; переслідувати легітимну мету; бути обумовленим суспільною необхідністю досягнення цієї мети, пропорційним та обґрунтованим» [156].

Розглядаючи дане питання, також необхідно звернутись і до правової позиції Верховного Суду, який в постанові від 15.02.2018 у справі № 757/2200/17-к вказав, що «наявність визначених у законі вимог щодо звернення до суду вищого рівня в разі незгоди із судовим рішенням не є тотожним обмеженню в доступі до правосуддя, а, отже, не означає обмеження у праві на справедливий судовий розгляд» [124].

Отже, за аналізом правової позиції ЄСПЛ, Конституційного Суду України, Верховного Суду, які були сформовані під час розгляду й вирішення

справ і втілились у судових рішеннях, можливо дійти ґрунтовного висновку, що їх правові позиції свідчать про забезпечення гарантування загальних принципів права особи на судовий захист, у тому числі забезпечення апеляційного оскарження рішень суду.

Втім, згідно національного законодавства допускається можливість обмеження права на апеляційне оскарження рішення суду, зокрема, й ухвал слідчого судді. Проте, таке обмеження не є порушенням права доступу до правосуддя. Якщо в національному законодавстві існує процедура апеляції, держава повинна забезпечити її в межах, встановлених законом. Тож, маємо висловити переконання, що встановлення законодавцем вичерпного переліку ухвал слідчого судді, що підлягає апеляційному оскарженню під час досудового розслідування, не є порушенням права доступу до правосуддя. З огляду на це, вести мову щодо необхідності оскарження усіх ухвал слідчого судді, на нашу думку, немає потреби.

Вважаємо, що проблема оскарження ухвал слідчого судді лежить в іншій площині, а саме у відсутності механізму розгляду заперечень на ті ухвали слідчого судді, що не передбачені в ч.ч. 1.2 ст. 309 КПК України. Мова йде, наприклад, про оскарження ухвали про обшук та огляд житла чи іншого володіння особи; про обрання таких запобіжних заходів як особисте зобов'язання, особиста порука, застава; застосування таких заходів забезпечення кримінального провадження, як відсторонення від посади, тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом тощо. Адже, згідно з ч. 3 ст. 309 КПК України «скарги на інші ухвали слідчого судді оскарженню не підлягають і заперечення проти них можуть бути подані під час підготовчого провадження в суді» [81]. Як визнав Верховний Суд, саме у такий спосіб (шляхом подання заперечень на ухвали слідчого судді під час підготовчого провадження) «реалізується право особи на судовий контроль законності такого виду рішення слідчого судді» [124].

Разом із тим, в іншому рішенні Верховний Суд наголошує, що такий порядок (спосіб) судового контролю є недієвим, оскільки під час підготовчого

провадження відсутні надійні процесуальні механізми захисту прав. Велика Палата Верховного Суду вважає, що зазначена перевірка (*тобто під час підготовчого провадження*) не є ефективним засобом захисту від можливого порушення ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод і ст. 1 Першого протоколу до Конвенції (п. 22 Постанови від 23.05.2018 у справі № 243/6674/17-к) [126]. Дійсно, слід урахувати таку позицію, оскільки:

- по-перше, не в усіх кримінальних провадженнях, у яких було проведено процесуальну дію або застосовано примусовий захід, щодо яких відсутня можливість оскарження під час досудового розслідування, буде звернення до суду з обвинувальним актом, а, фактично, стадія підготовчого провадження взагалі може не настати;

- по-друге, підготовче судове засідання, навіть якщо обвинувальний акт передано до суду, може відбутися запізно для того, щоб бути здатним виправити порушення;

- по-третє, під час підготовчого засідання в суді першої інстанції суддя не має повноважень вчиняти дії та ухвалювати рішення, які можуть призвести до виправлення порушення прав, свобод та законних інтересів особи, спричиненого втручанням з боку органів досудового розслідування або прокурора.

Отже, беручи до уваги викладене, слід констатувати, що хоча право на подання заперечень на ухвали слідчого судді й передбачено, втім механізму реалізації даного права в КПК України не визначено, оскільки не встановлено ані порядку розгляду заперечення на підготовчому провадженні, ані рішень судді за результатами розгляду такого заперечення. На практиці, у разі надходження заперечень під час підготовчого провадження, судді лише приєднують їх до матеріалів кримінального провадження без будь-якого розгляду та прийняття рішення.

Тим часом змодельюємо наступну ситуацію. Слідчим суддею згідно вимог, передбачених ч. 3 ст. 233 КПК України, «легалізовано» обшук, який було проведено з порушенням вимог законодавства, або дозволено в ході

обшуку вилучити речі, здобуті злочинним шляхом, тобто без вказівки на їх індивідуальні або родові ознаки (як це, наприклад, дозволено ухвалою слідчого судді Івано-Франківського міського суду від 14.12.2015 [222]). Оскаржити під час досудового розслідування ані незаконні дії слідчого, прокурора, які проводили даний обшук, ані ухвалу слідчого судді про обшук неможливо, оскільки згідно положень ст. 303, 309 КПК України такі дії та рішення не є предметом оскарження. Відтак, фактично, суддя, отримавши під час підготовчого провадження заперечення на проведення обшуку, не розглядаючи його, лише приєднує до матеріалів кримінального провадження (що приєднує? скаргу?). І навіть розуміючи, що слідча (розшукова) дія була проведена з порушенням закону суддя не може визнати цей доказ недопустимим, оскільки під час підготовчого провадження він не досліджує докази. І лише в нарадчій кімнаті під час ухвалення вироку суддя, на вимогу ст. 89 КПК України, вирішує питання щодо недопустимості доказів, отриманих у ході обшуку, а також інших доказів, які були отримані на підставі вилучених під час нього речей і документів, а саме висновків експертів (у такому випадку ЄСПЛ каже про «плоди отруєного дерева»). Зрозуміло, що коли буде встановлено, що обшук проведено з порушенням закону, то всі докази, отримані під час його проведення, будуть визнані судом недопустимими. А це, безумовно, шлях до постановлення виправдувального вироку.

Втім, якщо б у особи було право на оскарження обшуку ще під час досудового розслідування, а у слідчого судді можливість визнати отримані докази допустимими чи не допустимими, набагато раніше, аніж на завершальному етапі судового розгляду, такої ситуації не склалося. У зв'язку з тим, ми вважаємо, що слід законодавчо закріпити можливість оскарження на досудовому розслідуванні тих слідчих (розшукових) дій, які проводяться за рішенням слідчого судді, а саме *обшуку, огляду житла чи іншого володіння особи*.

У науковій літературі вже висловлювалась пропозиція про необхідність доповнення переліку ухвал слідчого судді, що можуть бути оскаржені, в тому числі ухвали про проведення обшуку. В обґрунтування необхідності таких змін науковці наводять різну аргументацію, зокрема: і те, що у випадках проведення обшуку та огляду житла зачіпаються конституційні права осіб [77, с. 101]; і те, що в ході обшуку сторона обвинувачення може вилучати практично все, а потім тривалий час розбиратися, чи стосуються вилучені предмети або документи кримінального правопорушення чи ні [225, с. 236], при цьому не накладаючи арешт на вилучене майно.

Враховуючи значний спектр досліджуваної проблематики, на наше переконання, оскарженню повинні підлягати як ухвала слідчого судді про проведення обшуку, огляду житла чи іншого володіння особи, так і дії слідчого, прокурора, спрямовані на виконання даної ухвали. Така позиція може визвати заперечення, оскільки постає питання - як особа, у житлі якої планується провести обшук, може оскаржити ухвалу, якщо вона не була присутня в суді при отриманні дозволу на його проведення? Тобто, гіпотетично стороні захисту взагалі не повинно бути відомо про проведення обшуку. Разом із тим, ми вважаємо, що, по-перше, ухвалу слідчого судді за наявності виявлених порушень можна оскаржити й після її постановлення, а й відповідно - після проведення обшуку; по-друге, оскарженню на досудовому розслідуванні також повинні підлягати дії працівників, що проводили обшук, оскільки саме в їх діях найчастіше спостерігаються порушення прав, свобод та законних інтересів особи.

Таким чином, у ч. 1 ст. 303 КПК України слід передбачити, що оскарженню підлягають дії слідчого, прокурора в ході виконання ухвали про проведення обшуку, огляду житла чи іншого володіння особи, надавши це право особі, у житлі якої проводилась відповідна слідча (розшукова) дія, її захиснику, адвокату. У ст. 309 КПК України слід визначити, що під час досудового розслідування можуть бути оскаржені ухвали про проведення обшуку, огляду житла чи іншого володіння особи, або відмову в їх проведенні.

Саме такий порядок надасть можливість вирішити питання про допустимість доказів, отриманих під час проведення слідчих (розшукових) дій, дозвіл на які дає слідчий суддя, ще на стадії досудового розслідування.

Отже, пропонуємо, по-перше, частину 1 статті 303 КПК України доповнити пунктом 12 такого змісту:

12) дії слідчого, прокурора в ході виконання ухвали про проведення обшуку, огляду житла чи іншого володіння особи, - особою, у житлі якої проводилась слідча (розшукова) дія, її захиснику, адвокату.

По-друге, частину 1 статті 309 КПК України доповнити пунктом 13 такого змісту:

13) про проведення обшуку, огляду житла чи іншого володіння особи, або відмову в їх проведенні.

У контексті дослідження предмету оскарження під час досудового розслідування, слід навести позицію Л. М. Лобойко, який виокремлює ухвали слідчого судді, що не передбачені КПК України, але існують у судовій практиці. Серед таких ухвал вчений, суддя Верховного Суду виокремлює такі ухвали, як: «а) про призначення позапланової документальної перевірки; б) про визнання речовим доказом; в) про надання дозволу на примусове відібрання зразків для проведення експертизи (окрім відібрання біологічних зразків); г) інші» [90].

Таке виокремлення має велике значення з огляду на прийняту Верховним Судом постанову від 12.10.2017 у справі № 757/49263/15-к. У даній постанові Верховний Суд сформулював такий висновок: «у разі постановлення слідчим суддею ухвали, що не передбачена кримінальними процесуальними нормами, до яких відсилають положення ч. 3 ст. 309 КПК, суд апеляційної інстанції не вправі відмовити у перевірці її законності, посиляючись на приписи ч. 4 ст. 399 КПК. Право на апеляційне оскарження такого судового рішення підлягає забезпеченню на підставі п. 17 ч. 1 ст. 7 та ч. 1 ст. 24 КПК, які його гарантують, з огляду на положення ч. 6 ст. 9 КПК, яка встановлює, що у випадках, коли положення КПК не регулюють або

неоднозначно регулюють питання кримінального провадження, застосовуються загальні засади кримінального провадження, визначені ч. 1 ст. 7 КПК» [125].

Отже, фактично ухвали, які виокремив Л. М. Лобойко, тобто ті, що не передбачені КПК України, але існують у судовій практиці, згідно висновку Верховного Суду можуть бути оскаржені до суду апеляційної інстанції. Тобто, слід зробити висновок, що на сьогодні при постановленні слідчим суддею ухвали, яка не оскаржується згідно зі ст. 309 КПК України, разом з тим й не передбачена КПК України, суд апеляційної інстанції має право її переглянути та за наявності підстав – скасувати.

Наведений висновок стосується й можливості оскарження проведення позапланової документальної перевірки. Втім, навіть Верховний Суд не одразу прийшов до такого висновку. Так, 15.02.2018 найвища судова інстанція в Україні винесла рішення «про відсутність підстав для апеляційного оскарження рішення слідчого судді про задоволення клопотання слідчого чи прокурора про проведення позапланової документальної перевірки» (постанова Верховного Суду 15.02.2018 у справі № 757/2200/17-к) [124]. Однак, 06.03.2018 у колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду знову постало питання щодо можливості оскарження вищевказаного рішення слідчого судді. Втім, враховуючи те, що використання ухвал слідчих суддів про дозвіл на проведення позапланових перевірок стало масштабним і системним явищем, а також те, що справа містить виключну правову проблему і необхідно сформувати єдину правозастосовчу практику, кримінальне провадження було передано на розгляд Великої Палати Верховного Суду (Ухвала Верховного суду від 06.03.2018 у справі № 243/6674/17-к) [221].

І вже 23.05.2018 Велика Палата Верховного Суду винесла рішення, яким підвела підсумок у вирішенні виключної проблеми, з якої зіштовхнулись правозастосувачі. Так, у п. 26 Постанови у справі № 243/6674/17-к Великою Палатою Верховного Суду наголошено, що «апеляційні суди зобов'язані

відкривати апеляційне провадження за скаргами на ухвали слідчих суддів про надання дозволу на проведення позапланових перевірок» [126]. В обґрунтування вказаного рішення Верховний Суд, окрім іншого, вказав, що «оскільки ухвалу слідчого судді про надання дозволу на проведення позапланової перевірки не передбачено КПК, то немає ні дозволу, ні заборони щодо апеляційного оскарження такої ухвали» [126] (п. 21). До аналогічного висновку цього ж дня Велика Палата Верховного Суду прийшла при розгляді іншого кримінального провадження (Постанова від 23.05.2018 у справі № 237/1459/17 [127]).

Таким чином, Великою Палатою Верховного Суду було усунуто суперечливість практики щодо права на апеляційне оскарження ухвал слідчих суддів про надання дозволу на проведення позапланових перевірок та підтверджено право учасників кримінального провадження на таке оскарження. Втім, питання щодо можливості винесення слідчими суддями ухвал про проведення позапланових перевірок та їх подальшого апеляційного оскарження мало б бути вирішено на законодавчому рівні, а саме, врегульовано відповідними положеннями КПК України.

ВИСНОВКИ

Аналіз сучасного стану розробленості дослідженої проблематики свідчить про те, ще нині перед нашими органами державної влади, юридичною та науковою спільнотою стоїть завдання не лише щодо розробки суто теоретичних положень, а й запровадження дійсно дієвих практичних механізмів реалізації права на справедливий суд. Адже саме від забезпечення останнього ми можемо спостерігати на скільки дійсно в державі втілюються у життя приписи ч. 2 ст. 3 Конституції України, відповідно до якої права і свободи людини, а також їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Незважаючи на наявну низку дисертаційних досліджень, присвяченим різним проблемним аспектам реалізації права на справедливий суд, на сьогодні є необхідним здійснення комплексного вивчення даного питання у сфері кримінального процесу України.

Право на справедливий суд закріплено та гарантовано як на міжнародному, так і національному рівні, при цьому зміст його цілком не розкрито. Це, звісно, і зумовлює наявність досить широкого кола наукових точок зору щодо його праворозуміння. Водночас в умовах кардинального реформування судової влади та кримінального судочинства загалом питання стосовно одноманітного розуміння та правозастосування даного права набуває особливої актуальності, адже ЄСПЛ неодноразово констатував порушення права на справедливий суд у різних його аспектах. Право на справедливий суд не є усталеним, адже його мінливість забезпечує появу нових властивостей та ознак в процесі генезису під впливом різних факторів (історичних, соціальних, економічних, політичних тощо).

Право кожного на доступ до правосуддя охоплюється правом на справедливий судовий розгляд. І хоча право на доступ до правосуддя конкретно у статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод не згадується, проте ЄСПЛ визнав це право невід'ємною складовою права на справедливий суд. У правовій доктрині та практиці ЄСПЛ «право на суд» складає три основні елементи: 1) наявність суду, який має бути створений

відповідно до закону і відповідати вимогам незалежності та неупередженості; 2) наявність у суду достатньої компетенції для вирішення всіх аспектів спору чи обвинувачення, до яких застосовується ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод; 3) доступ особи до такого суду.

Розмежовано поняття «право на суд», «право на справедливий судовий розгляд» і «право на доступ до правосуддя». При цьому перший термін є найбільш широким і включає в себе право доступу до правосуддя та процесуальні гарантії справедливого судового розгляду.

Виходячи з практики ЄСПЛ, доведено, що п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод встановлює не лише «право на суд» як право ініціювати позовне провадження в судах, право на вирішення спору судом і право на належне виконання остаточних та обов'язкових рішень суду, але і право на доступ до судів вищих інстанцій (апеляційної та касаційної) з оскарженням винесених ними рішень з метою їхнього скасування, зміни чи перегляду. Визначено, що дане право не є абсолютним і може допускати певні обмеження, однак вони повинні мати законні цілі й не порушувати суті цього права.

Однією з процесуальних гарантій незалежності суддів є обов'язковість вказівок суду вищестоящої інстанції. Адже такі вказівки спрямовані не тільки на виправлення судових помилок, а й на забезпечення принципу незалежності суддів і свободи їх внутрішнього переконання під час нового розгляду справи. Тож, чинне кримінальне процесуальне законодавство встановлює обов'язковість таких вказівок. Так, відповідно до ч. 3 ст. 415 КПК України висновки і мотиви, з яких скасовані судові рішення судом апеляційної інстанції, є обов'язковими для суду першої інстанції при новому розгляді. А згідно з ч. 2 ст. 439 КПК України вказівки суду, який розглянув справу в касаційному порядку, є обов'язковими для суду першої чи апеляційної інстанції при новому розгляді. Проте на відміну від положень ч. 3 ст. 415 КПК України, якими передбачено межі вказівок апеляційної інстанції, меж подібних вказівок касаційної інстанції чинний КПК України не передбачає, що

вбачається недоліком, який підлягає виправленню. Запропоновано доповнити ч. 2 ст. 439 КПК України абзацом другим такого змісту: «Призначаючи новий розгляд у суді першої чи апеляційної інстанції, суд касаційної інстанції не має права вирішувати наперед питання про доведеність чи недоведеність обвинувачення, достовірність або недостовірність доказів, переваги одних доказів над іншими, застосування судом першої чи апеляційної інстанції того чи іншого закону України про кримінальну відповідальність та покарання».

Імперативна вимога закону (п. 2 ч. 2 ст. 284 КПК України), яка зобов'язує суд закрити кримінальне провадження, якщо прокурор відмовився від підтримання державного обвинувачення, а потерпілий не бажає скористатися правом підтримувати обвинувачення в суді, вочевидь, обмежує повноваження, а відтак і самостійність суду, адже позиція прокурора, потерпілого може не відповідати внутрішньому переконанню судді (суддів). До того ж, закон не визначає, як повинен діяти суд, якщо, на його думку, немає достатніх підстав для відмови від обвинувачення, а прокурор все ж виносить про це постанову, наприклад, керуючись корисливими мотивами. Суд не може бути зобов'язаний закрити кримінальне провадження, не вдаючись до вирішення питання про те, наскільки обґрунтована така відмова, а самостійно повинен вирішувати питання про продовження судового розгляду після відмови прокурора, потерпілого від обвинувачення. Запропоновано визначити у кримінальному процесуальному законі відмову прокурора від підтримання державного обвинувачення як клопотання сторони обвинувачення, а не як обставину, яка спричиняє негайне закриття кримінального провадження.

Практику скасування судового рішення без витребування резервної копії технічного носія інформації слід визнати негативною, а вирішенням зазначеної проблеми є зобов'язання суду апеляційної інстанції витребувати резервну копію технічного запису судового провадження в суді першої інстанції, що, за умови її справності, унеможливило б повторний судовий розгляд у суді першої інстанції. У зв'язку з цим запропоновано прямо передбачити даний обов'язок суду апеляційної інстанції в КПК України,

доповнивши ч. 2 ст. 415 абзацом другим такого змісту: «Суд апеляційної інстанції не вправі приймати рішення про скасування вироку чи ухвали суду і призначення нового розгляду в суді першої інстанції на підставі пункту 7 частини другої статті 412 цього Кодексу без витребування резервної копії технічного носія інформації, на якому зафіксовано судове провадження в суді першої інстанції».

Право особи на розгляд її справи в розумні строки є змістовною складовою права на справедливий суд, передбаченого п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Зауважено, що розумні строки не можуть перевищувати встановлених строків давності притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення відповідного кримінального правопорушення. У зв'язку з цим, запропоновано останнє речення ч. 1 ст. 28 КПК України доповнити таким змістом: «... а також перевищувати встановлених строків давності притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення відповідного кримінального правопорушення».

Без закріплення на законодавчому рівні відповідного процесуального механізму реалізації положення ч. 6 ст. 28 КПК України, воно може стати лише пустою формальністю та зайняти місце серед декларативних норм. Така констатація, насамперед, зумовлена відсутністю встановлених строків розгляду клопотання, визначення рішень, що можуть прийматися за результатами його розгляду, а також їх оскарження. Більш того, в умовах розширення дії засади змагальності сторін доцільним, виваженим та об'єктивним убачається підхід, коли звернення з таким клопотанням буде безпосередньо здійснюватися до слідчого судді (під час досудового розслідування) або суду (під час судового провадження). З цією метою запропоновано ч. 6 ст. 28 КПК України викласти у такій редакції:

«6. Підозрюваний, обвинувачений, потерпілий, інші особи, права чи інтереси яких обмежуються під час досудового розслідування, мають право на звернення до слідчого судді (під час досудового розслідування) або суду (під час судового провадження) з клопотанням, в якому викладаються обставини,

що обумовлюють необхідність здійснення кримінального провадження (або окремих процесуальних дій) у більш короткі строки, ніж ті, що передбачені цим Кодексом.

Про місце та час проведення судового засідання слідчий суддя, суд повідомляє особу, яка подала клопотання, про здійснення кримінального провадження (або окремих процесуальних дій) у більш короткі строки. Таке клопотання розглядається слідчим суддею, судом не пізніше п'яти днів з дня його надходження до суду за участю особи, яка подала клопотання, і за наявності – також захисника, законного представника, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження. Неприбуття цих осіб, якщо вони були належним чином повідомлені про місце та час проведення судового засідання, не перешкоджає розгляду клопотання.

При наявності підстав, що доводять необхідність здійснення кримінального провадження (або окремих процесуальних дій) у більш короткі строки, ніж ті, що передбачені цим Кодексом, слідчий суддя, суд задовольняє клопотання».

На сьогодні в Україні змагальність, більшою мірою, є лише задекларованою засадою кримінального провадження. Це обґрунтовується й відсутністю реальної процесуальної рівності сторін кримінального провадження, зокрема, під час збирання та подання до суду доказів, й відсутністю дієвих механізмів щодо самостійного обстоювання стороною захисту правової позиції у суді. Відтак, на законодавчому рівні змагальність забезпечена лише частково. У зв'язку з цим, нагальним питанням є доопрацювання норм кримінального процесуального законодавства, що регулюють змагальність у кримінальному провадженні з тим, щоб вони були не декларативними, а реально діючими.

Дослідження правової позиції ЄСПЛ, викладеної в його рішеннях, призвело до формулювання таких основних положень: по-перше, право на оскарження є складовою права доступу до суду, або у більш широкому розумінні – складовою права на справедливий суд; по-друге, кожному, хто

вважає, що його права порушено, гарантовано право на оскарження; по-третє, результативність такого засобу захисту як оскарження передбачає теоретичну, проте не безумовну, можливість досягнення результату.

З урахуванням чинного законодавства можна виокремити такі процедури оскарження: 1) залежно від стадії кримінального провадження, на якій відбувається оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності суду, слідчого судді, прокурора, слідчого; 2) залежно від предмету оскарження. Також на сьогодні існують два порядки оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності слідчого або прокурора: на досудовому розслідуванні, і в підготовчому провадженні. Втім, якщо перший різновид оскаржень процесуально визначений, то другий – під час підготовчого провадження – законодавчо не урегульований, що призводить до значних проблем у здійсненні кримінального судочинства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абламський С. Є. Захист прав і законних інтересів потерпілого у кримінальному провадженні : монографія / за заг. ред. проф. О. О. Юхна. Харків : Панов, 2015. 240 с.
2. Аналіз стану здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення у 2018 році. URL: <https://www.slideshare.net/pravotv/2018-151934117> (дата звернення: 10.10.19).
3. Андрусяк В. Б. Кримінально-процесуальні функції слідчого : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2010. 226 с.
4. Бандурка О. М., Блажівський Є. М., Бурдоль Є. П. та ін. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково–практичний коментар: у 2 т.: Т. 1 / за заг. ред. В. Я. Тація. Харків : Право, 2012. 768 с.
5. Башкатов Л. Н. Теоретические вопросы отсрочки исполнения приговора : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Москва, 1981. 181 с.
6. Бережанський Г. І. Організаційно-правові засади реалізації права на справедливий суд: порівняльно-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Київ, 2018. 250 с.
7. Бережанський Г. І. Особливості розуміння права на справедливий суд. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 3. С. 191-196.
8. Беседин А. В. Защита в стадии исполнения приговора : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Саратов, 1995. 187 с.
9. Білоус В. Актуальні питання впровадження повного фіксування судового процесу технічними засобами. *Національний юридический журнал: теория и практика*=*Jurnalul juridic national: teorie și practică* 2017. Апрель. С. 183-188.
10. Бобечко Н. Р. Апеляційне та касаційне провадження у кримінальному судочинстві України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2016. 498 с.

11. Большаков Є. В. Апеляційне оскарження рішень судді, постановлених в порядку судового контролю у досудових стадіях кримінального процесу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2012. 180 с.
12. Большаков Є. В. Можливість апеляційного оскарження рішень судді, які постановлені у порядку судового контролю. *Право і Безпека*. 2009. № 1. С. 94-97.
13. Бояров С. Отказ прокурора от обвинения. *Уголовное право*. 2005. № 4. С. 58–59.
14. Брус І. І. Обов'язковість судового рішення в контексті практики Європейського суду з прав людини. *Практика Європейського суду з прав людини в діяльності органів прокуратури і суду: виклики та перспективи* : матеріали І Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 13 червня 2018 року). Київ : Національна академія прокуратури України, 2018. С. 30-34.
15. Валігура Д. Генеза інституту оскарження в кримінальному процесі. *Підприємництво, господарство і право*. 2013. № 4. С. 39–42.
16. Тлумачний словник української мови : 14 000 / уклад. : Т. В. Ковальова, Л. П. Коврига. Харків : Синтекс, 2005. 672 с.
17. Великий тлумачний словник української мови: Близько 40 000 сл. / упоряд. Т. В. Ковальова. Харків : ФОЛІО, 2005. 767 с.
18. Виконання рішень Європейського суду з прав людини: Резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи 1787 (2011) від 26.01.2011. База даних «Міжнародна діяльність» / ВР України : офіційний веб-портал. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/mpz2/docs/1188_rez_1787.htm (дата звернення: 10.10.19).
19. Вилова М. Г. Право на справедливое судебное разбирательство: европейские стандарты и российские традиции. *Государство и право. Экономика*, 2014. С. 104-110.
20. Висновок Консультативної Ради європейських суддів для Комітету Міністрів Ради Європи про стандарти незалежності судових органів та незмінюваність суддів № 1 від 01.01.2001. База даних «Законодавство

України» / ВР України : : офіційний веб-портал. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a52 (дата звернення: 30.04.19).

21. Виткаускас Д., Диков Г. Защита права на справедливое судебное разбирательство в рамках Европейской конвенции о защите прав человека. Серия пособий Совета Европы. Воронеж : ООО Фирма «Элист», 2014. 211 с.

22. Войтюк О. С., Кравченко О. В Зарубіжний досвід забезпечення процесуальних гарантій під час кримінального провадження й можливості його використання в Україні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 7. С. 174-177.

23. Гловюк І. В. Деякі аспекти тлумачення та застосування ч. 6 ст. 28 КПК України у практиці слідчих суддів. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу* : тези доп. міжнар. наук.-практ. конф. до 100-річчя від дня народження проф. М. В. Салтевського (м. Харків, 8 листоп. 2017 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. С. 253-255.

24. Гловюк І. В. Резолютивна частина ухвали слідчого судді та право на справедливий суд. *Практика Європейського суду з прав людини в діяльності органів прокуратури і суду: виклики та перспективи* : матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 13 червня 2018 року). Київ : Національна академія прокуратури України, 2018. С. 40-44.

25. Гловюк І. В., Стоянов М. М. Проблемні питання застосування п. 7 ч. 2 ст. 412 КПК у судовій практиці. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 2. С. 175-178.

26. Гомьен Д., Харрис Д., Зваак Л. Европейская конвенция о правах человека и Европейская социальная хартия: право и практика. Москва : МНИМП, 1998. 600 с.

27. Гончаренко В. Г. Гончаренко С. В. Захист як соціальна доктрина. *Вісник Академії адвокатури України*. 2012. № 1 (23). С. 5–17.

28. Гончаренко О. А. «Розумний строк» розгляду справи у практиці Європейського суду з прав людини. *Форум права*. 2012. № 3. С.126-131.

29. Горбачов В. П. Право на оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів досудового розслідування та прокурора у незалежній Україні. *Судова та слідча практика в Україні*. 2016. № 1. С. 76-80.

30. Горевой Е. Д., Козявин А. А. Справедливость судебного разбирательства как условие свободной оценки доказательств в российском уголовном процессе. *Мировой судья*. 2008. № 1. С. 12–14.

31. Городовенко В. В. Забезпечення «розумних» строків розгляду справ: організаційно-правові аспекти. *Теорія і практика правознавства*. 2012. Вип. 1 (2). С.291-300.

32. Городовенко В. В. Принципи судової влади : монографія. Харків : Право, 2012. 448 с.

33. Городовенко В. Забезпечення права на справедливий судовий розгляд. *Слово Національної школи суддів України*. 2013. № 4. С. 60–62.

34. Городовенко В. Змагальність як вихідний принцип судової влади. *Вісник академії правових наук України*. 2012. № 2. С. 202–215.

35. Городовенко В. В. Принцип справедливості судової влади: загальнотеоретичні аспекти. *Адвокат*. 2012. № 2 (137). С. 20-24.

36. Горя Н. Принцип состязательности и функции защиты в уголовном процессе. *Советская юстиция*. 1990. № 7. С. 22–23.

37. Грень Н. М. Право на справедливий суд: проблеми доступності та публічності. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. *Юридичні науки*. 2015. № 825. С. 132-137.

38. Грень Н. М. Право на справедливий суд: проблеми незалежності та безсторонності. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. *Юридичні науки*. 2016. № 837. С. 247-251. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2016_837_42 (дата звернення: 30.05.19)

39. Грень Н. М. Реалізація права людини на справедливий суд шляхом процедури присудової медіації: теоретико-правове дослідження : дис. ... канд.. юрид наук : 12.00.01. Львів, 2016. 250 с.

40. Гринюк В. О. Принцип незалежності суддів і підкорення їх тільки закону в кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2004. 228 с.
41. Гринюк В. О. Принцип незалежності суддів і підкорення їх тільки закону в кримінальному процесі України : автореф. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2004. 16 с.
42. Гриценко І., Погорецький М. Право на справедливий суд. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2012. Вип. 91. С. 4-8.
43. Грищук О. В., Добош З. А. Конвергенція справедливості і права: філософсько-правовий аспект : монографія. Хмельницький : Хмельн. ун-т управл. та права, 2013. 268 с.
44. Де Сальвіа М. Прецеденты Европейского Суда по правам человека. Руководящие принципы судебной практики, относящейся к Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод. Судебная практика с 1960 по 2002 г. С.-Петербург : Юридический центр Пресс, 2004. 1072 с.
45. Європейська хартія про закон «Про статус суддів» : Хартія, Міжнародний документ від 10.07.1998. База даних «Законодавство України» / ВР України : офіційний вебпортал. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/994_236 (дата звернення: 30.05.19)
46. Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства. Київ, 2015. 756 с.
47. Жаровська І. М. Доступність права: теоретико-правові проблеми : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / НАН України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2005. 204 с.
48. Жаровська І. М. Доступність права: теоретико-правові проблеми. Львів : Вид-во ЛКА, 2007. 208 с.
49. Загальна декларація прав людини: прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р. /

[неофіційний переклад]. База даних «Законодавство України» / ВР України : офіційний вебпортал. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 30.05.19).

50. Загнітко А. П., Щукіна І. А. Великий тлумачний словник. Сучасна українська мова : 10 000: від А до Я. Донецьк : ТОВ ВКФ «БАО», 2008. 704 с.

51. Зайчук О. В., Копиленко О. Л., Оніщенко Н. М. та ін. Сучасна правова енциклопедія / за заг. ред. О. В. Зайчука. Київ : Юрінком Інтер, 2009. 384 с.

52. Законодательство древней Руси : законы и законодательные акты / отв. ред. В. Л. Янин // Российское законодательство X–XX веков : в 9 т. / под общ. ред. О. И. Чистякова. Москва : Юридическая литература, 1984. Т. 1. 432 с.

53. Зеленецкий В. С. Отказ прокурора от государственного обвинения : учеб пособие. Харьков, 1979. 190 с.

54. Зеленський С. М. Умови справедливості кримінального судочинства. *Наукові записки КДПУ. Серія: Право*. 2017. Вип. 1. С. 92-97.

55. Зинченко О. В. Змагальність у досудовому розслідуванні: сутність та суб'єктний склад сторони обвинувачення. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «ПРАВО»*. 2017. Випуск 23. С. 181–184.

56. Калужна О. Про доцільність залучення експерта слідчим суддею у кримінальному процесі. URL: <https://barristers.org.ua/news/pro-dotsilnist-zaluchennya-eksperta-slidchym-suddeyu-u-kryminalnomu-protsesi/> (дата звернення: 30.05.19).

57. Камінська І. В. Концепція поняття «гарантії незалежності суду»: до питань класифікації. *Теорія та історія апеляційного судочинства*. 2016. № 1 (42). С. 22-27.

58. Кампо В. Фіксування судового процесу технічними засобами: проблеми сучасної конституційно-судової практики. *Віче*. 2013. № 2. С. 11-15.

59. Камчатна Д. І. Предмет оскарження під час досудового розслідування. *Університетські наукові записки*. 2014. № 1. С. 188-194.

60. Кениг (Konig) против Федеративной Республики Германии : решение Европейского суда по правам человека от 28.06.1978. Краткое неофициальное изложение обстоятельств дела. URL: <http://www.echr.ru/documents/doc/2461483/2461483.htm>. (дата звернення: 30.05.19).

61. Кистяковский А. О. Права, по которымъ судится малороссійскій народъ. Киев, 1870. 297 с.

62. Клепка Д. І. Оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування як окремий вид провадження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. 224 с.

63. Клепка Д. І. Оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування як окремий вид провадження : автореф. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. 20 с.

64. Клименко Н. І. Закріплення у КПК України принципу змагальності й незалежності судових експертів. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 19–23.

65. Коваль І. Право на справедливий суд: практика Європейського суду з прав людини щодо України. *Право України*. 2006. № 10. С. 129–132.

66. Коляденко П. Л. Про співвідношення понять «гласність судового провадження» та «повне фіксування його технічними засобами». *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2014. № 3-4. С. 130-138.

67. Комарницький В. М. Проблеми забезпечення доступу до правосуддя: регіональний та національний вимір. *Доступ до правосуддя у контексті судової реформи* : матеріали Загальнонац. юрид. форуму (м. Сєверодонецьк, 25 травн. 2018 р.). Київ : Ваіте, 2018. С. 4-6.

68. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Міжнародний документ Ради Європи від 04.11.1950. *Офіційний вісник України*. 23.06.2006. № 32. Ст. 2371.

69. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. База даних «Законодавство України» / ВР України : офіційний вебпортал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 30.05.19).

70. Коровайко О. І. Забезпечення реалізації судом засади доступу до правосуддя стороні захисту. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2016. № 4 (75). С. 77–86.

71. Коровайко О. І. Сутність і зміст права на судовий захист у кримінальному судочинстві. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. Вип. 3(9). С. 286–290.

72. Коровайко О. І. Міжнародні стандарти кримінального судочинства в судовому провадженні України : монографія. Харків : Панов, 2016. 496 с.

73. Коровайко О. І. Реалізація міжнародних стандартів кримінального судочинства в судовому провадженні України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. 471 с.

74. Коруц У. З. Міжнародно-правовий захист права на справедливий судовий розгляд в практиці Європейського суду з прав людини та правозастосовча практика України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Київ, 2015. 229 с.

75. Коруц У. З. Теоретичні аспекти регулювання права на справедливий судовий розгляд у національному праві та в практиці Європейського суду з прав людини. *Право і суспільство*. 2013. № 6-2. С. 371-375.

76. Костін М. Забезпечення розумних строків судочинства у кримінально-процесуальному законодавстві України. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2011. Вип. 53. С. 366-374.

77. Костюченко О. Про доцільність запровадження окремого оскарження і перегляду постанов судді та ухвал суду в кримінальному судочинстві України. *Судоустрій та судочинство в Україні*. 2007. № 3. С. 99-106.

78. Котович О. Л. Охорона права на справедливий суд в Україні (кримінально-правовий та кримінологічний аналіз) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2013. 218 с.

79. Крикливець Д. Є. Реалізація засади змагальності під час розгляду скарг слідчим суддею : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2016. 321 с.

80. Кримінальне процесуальне право України : навч. посіб. / за ред. В. Г. Гончаренка та В. А. Колесника. Київ : Юстиніан, 2014. 576 с.

81. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. База даних «Законодавство України» / ВР України : офіційний вебпортал. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 30.11.18).

82. Кримінальний процесуальний кодекс України : науково-практ. коментар / За ред. С. В. Ківалова, С. М. Міщенко, В. Ю. Захарченка. Харків : Одиссей, 2013. 1104 с.

83. Кримінально-процесуальний кодекс Литовської Республіки: Закон про ухвалення, затвердження та набуття чинності Кримінально-процесуального кодексу Литовської Республіки від 14 березня 2002 року № IX-785 [неофіційний текст закону]. URL: https://pravo.org.ua/files/_%282%29.pdf

84. Кузьменко О. Т., Дроздович Н. Л. Принцип гласності кримінального судочинства і формування довіри громадян до суду. *Вісник Верховного Суду України*. 2015. № 10 (182). С. 31-36.

85. Кучинська О. П. Розумні строки кримінального провадження – одна із гарантій справедливого судочинства. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 2. С. 44-49.

86. Лазарева В. А. Судебная власть и ее реализация в уголовном процессе. Самара : Самарский университет, 1999. 136 с.

87. Лазарева В. А. Судебная власть. Судебная защита. Судебный контроль: понятие и соотношение: лекции-очерки. Самара : Самар. гуманит. акад., 2000. 64 с.

88. Лемак О. В. Право на незалежний і безсторонній суд у контексті захисту прав людини й основоположних свобод. *Конституційно-правові академічні студії*. 2015. № 1. С. 78-88.

89. Лемак О. В. Право на судовий захист: конституційно-правовий аспект : автореф. дис ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Харків, 2014. 20 с.

90. Лобойко Л. М. Правові висновки Верховного Суду щодо забезпечення права на апеляційне оскарження ухвал слідчого судді. Національна школа суддів : вебсайт URL: http://www.nsj.gov.ua/files/15517906514.%20%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B2!_%D0%B2%D0%B8%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BA%D0%B8_%D0%92%D0%B5%D1%80%D1%85%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D0%A1%D1%83%D0%B4%D1%83.pdf

91. Лужанський А. В. Конституційно-правові засади доступу до правосуддя в Україні : автореф. дис ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2013. 20 с.

92. Лужанський А. В. Основні ознаки конституційно-правового механізму гарантій права на доступ до правосуддя. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2012. № 1 (9). С. 44-62.

93. Лунін С. В. Принцип змагальності сторін як конституційна гарантія справедливого судочинства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / Акад. адвокатури України. Київ, 2011. 200 с.

94. Льошенко О. Ю. Актуальні питання забезпечення розумних строків у кримінальному провадженні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 2(23). Т. 4. С. 253-258.

95. Льошенко О. Ю. Актуальні питання реалізації права на справедливий суд у кримінальному провадженні. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 18 трав. 2018 р.) У 2-х т. Т. 2 / відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 358-361.

96. Льошенко О. Ю. Доступ до правосуддя як складова забезпечення права на справедливий суд. *Практика Європейського суду з прав людини в діяльності органів прокуратури і суду: виклики та перспективи*: матеріали І Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 13 черв. 2018 року). Київ : Національна академія прокуратури України, 2018. С. 120-123.

97. Мазур М. В., Тагієв С., Беніцький А., Кострицький В. Тлумачення та застосування Конвенції про захист прав та основоположних свобод Європейським судом з прав людини та судами України : навч. посіб. / відп. ред. В. М. Карпунов. Луганськ : РВВ ЛДУВС, 2006. 600 с.

98. Макбрайд Дж. Принципи, що визначають тлумачення та застосування Європейської конвенції з прав людини / Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст / за ред. О. Л. Жуковської. Київ : ВІПОЛ, 2004. С. 761-780.

99. Макбрайд Джеремі. Європейська конвенція з прав людини та кримінальний процес. Київ : «К.І.С.», 2010. 576 с.

100. Маляренко В. Т., Вернидубов І. В. Про відмову прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді та її правові наслідки // Кримінальний процес України: Стан та перспективи розвитку : Вибрані наукові праці : навч. посіб. для студ. вищих навч. закладів. Київ : Ін Юре, 2004. С. 298–330.

101. Маляренко В. Т., Вернидубов І. В. Підстави і правові наслідки відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді. *Законодавство України : Науково-практичні коментарі*. 2002. № 5. С. 3–23.

102. Манукян В. И. Европейский суд по правам человека: право, прецеденты, комментарии : науч.-практ. пособие. Киев : Истина, 2007. 367 с.

103. Маринів В. Особливості реалізації окремих засад кримінального провадження у судах апеляційної та касаційної інстанцій. *Право України*. 2013. № 11. С. 259–265.

104. Матат Ю. І. Право на справедливий суд: практика Європейського суду з прав людини і реалізація в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Серія «Право». Вип. 41. Т. 1. С. 31-36.

105. Менів О. Проблеми розуміння принципу гласності та публічності цивільного судочинства. *Юридичний журнал*. 2009. № 11.

106. Мирошниченко Т. М. Змагальність у механізмі кримінального процесуального доказування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2015. Вип. 35. Ч. I. Т. 3. С. 118–121.

107. Мирошниченко Т. М. Щодо питання реалізації нормативного змісту засади забезпечення обвинуваченому права на захист у ході збирання доказів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2015. Вип. 32. Т. 3. С. 132–137.

108. Мирошниченко Ю. Неконкурентна змагальність. *Закон і бізнес*. 11.05-21.05.2010. № 19-20 (954-955). URL: https://zib.com.ua/ua/print/3173-nekonkurentna_zmagalnist.html

109. Мирошниченко Ю. М. Процесуальні та філософсько-правові проблеми здійснення правосуддя в кримінальному провадженні : монографія. Харків : Панов, 2017. 200 с.

110. Михайленко О. Р. Про забезпечення незалежності суддів у змагальному кримінальному процесі. *Етичні та правові проблеми забезпечення незалежності суддів* : матеріали міжнар. наук.-практ. семінару, (м. Харків, 30–31 берез. 2005 р.) / редкол. : В. В. Сташис (голов. ред.) та ін. Харків; Київ : ЦНТ «Гопак», 2006. С. 51–56.

111. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права: Міжнародний документ ООН від 16.12.1966. База даних «Законодавство

України» / ВР України : офіційний вебпортал. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043

112. Мілієнко О. А. Зміст принципів гласності і відкритості: відмінності у законодавчому врегулюванні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Юриспруденція. 2015. № 18. Т. 1. С. 126-130.

113. Міліціанов Р. В. Змагальність сторін як основна конституційна засада судочинства в Україні : автореф. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Харків, 2015. 26 с.

114. Мурашин О. Г. Загальна теорія держави і права : підручник. Київ : Університет «Україна», 2014. 561 с.

115. Назаров В. В. Механізм судового захисту прав та свобод людини і громадянина у кримінальному провадженні. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 2. С. 240–245.

116. Овчаренко О. М. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Харків, 2017. 249 с.

117. Описки та арифметичні помилки у судовому рішенні. URL: <https://alibi.dp.ua/887-opiski-ta-arifmetichni-pomilki-u-sudovomu-rishenni> (дата звернення: 10.10.19).

118. Основні принципи незалежності судових органів: схвалені резолюціями Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада 1985 року № 40/32 та 13 грудня 1985 року № 40/146. База даних «Законодавство України» / ВР України : офіційний вебпортал. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_201 (дата звернення: 30.05.19).

119. Петришин О. В., Погребняк С. П., Смородинський В. С. та ін. Теорія держави і права : підручник / за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2015. 368 с.

120. Півненко Л. В. Щодо змісту засади змагальності сторін у кримінальному провадженні. *Збірник наукових праць Харківського*

національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Серія «Право». 2014. Вип. 22. С. 161–166.

121. Погорецький М. А, Гриценко І. С. Право на справедливий суд. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2012. Вип. 91. С. 4–8.

122. Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика) : монографія. Харків, 2008. 240 с.

123. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание Второе: 12 декабря 1825 - 28 февраля 1881 гг. В 55 т. Том XXXIX. Отделение 2. 1864 г. СПб. : Тип. II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1867. 822 с.

124. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 15.02.2018 у справі № 757/2200/17-к. Єдиний державний реєстр судових рішень : база даних. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72349130>

125. Постанова Верховного Суду від 12.10.2017 у справі № 757/49263/15-к. Єдиний державний реєстр судових рішень : база даних. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/70326277>.

126. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 23.05.2018 у справі № 243/6674/17-к. Єдиний державний реєстр судових рішень : база даних. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74475959>.

127. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 23.05.2018 у справі № 237/1459/17. Єдиний державний реєстр судових рішень : база даних. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74475877>.

128. Постанова Верховного Суду України від 24.11.2016 у справі № 5-1кс(15)16; 753/9541/14-к. Єдиний державний реєстр судових рішень : база даних. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/63392967>.

129. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 15.02.2018 у справі № 757/2200/17-к. Єдиний державний реєстр судових рішень : база даних. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72349130>

130. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 01.02.2018, справа № 634/609/15-к. Єдиний державний реєстр судових рішень : база даних. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72009792>.

131. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI. База даних «Законодавство України» / ВР України : офіційний вебпортал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>.

132. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV. База даних «Законодавство України» / ВР України : офіційний вебпортал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15> (дата звернення: 30.11.18).

133. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів : Закон України від 03.10.2017 № 2147-VIII. База даних «Законодавство України» / ВР України : офіційний вебпортал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147%D0%B0-19#n191> (дата звернення: 10.10.19).

134. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення окремих положень кримінального процесуального законодавства : Закон України від 04.10.2019 № 187-IX. База даних «Законодавство України» / ВР України : офіційний вебпортал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/187-20#n42> (дата звернення: 10.10.19).

135. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту права особи на досудове провадження, розгляд справи судовим органом або виконавче провадження протягом розумного строку: проект Закону України від 28.01.2009. № 3665. База даних «Законотворчість» / ВР України : офіційний вебпортал. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=3665&skl=7.

136. Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення дотримання прав учасників кримінального провадження та

інших осіб правоохоронними органами під час здійснення досудового розслідування: Закон України від 16.11.2017 № 2213-VIII. База даних «Законодавство України» / ВР України : офіційний вебпортал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2213-19#n67> (дата звернення: 30.11.18).

137. Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення : Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 17 жовтня 2014 р. № 11. База даних «Законодавство України» / ВР України : офіційний вебпортал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0011740-14> (дата звернення: 30.01.19).

138. Про доступ до судових рішень : Закон України від 22 грудня 2005 р. № 3262-IV. База даних «Законодавство України» / ВР України : офіційний вебпортал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3262-15> (дата звернення: 30.05.19).

139. Про забезпечення права на справедливий суд : Закон України від 12.02.2015 № 192-VIII. База даних «Законодавство України» / ВР України : офіційний вебпортал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/192-19>

140. Про затвердження інструкції про порядок роботи з технічними засобами фіксування судового процесу (судового засідання) : наказ Державної судової адміністрації України від 20.09.2012 № 108. База даних «Законодавство України» / ВР України : офіційний вебпортал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0108750-12>.

141. Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів: указ Президента України від 10.05.2006 № 361/2006. База даних «Законодавство України» / ВР України : офіційний вебпортал. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/361/2006> (дата звернення: 30.11.18).

142. Про практику розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність органів досудового розслідування чи прокурора під час досудового розслідування : Узагальнення Вищого спеціалізованого суду України з

розгляду цивільних і кримінальних справ від 02.01.2017. №9-49/0/4-17. ЛІГА:ЗАКОН : інформаційно-правова система. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/VRR00212.html.

143. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції : Закон України від 17.07.1997 № 475/97-ВР. База даних «Законодавство України» / ВР України : офіційний вебпортал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-%D0%B2%D1%80>.

144. Про реалізацію проекту щодо надсилання судами SMS-повідомлень учасникам судового процесу (кримінального провадження) у місцевих та апеляційних загальних судах» : наказ Державної судової адміністрації України від 20 вересня 2013 р. № 119. Державна судова адміністрація України: веб-сайт URL: <https://dsa.court.gov.ua/dsa/inshe/14/asjhdgajhdsgajhsdgutuut>.

145. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» : Указ Президента України від 12 січня 2015 р. № 5/2015. База даних «Законодавство України» / ВР України : офіційний вебпортал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#Text>

146. Про судоустрій і статус суддів : Закон України № 1402-VIII від 02.06.2016. База даних «Законодавство України» / ВР України : офіційний вебпортал. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (дата звернення: 30.11.18).

147. Прокопенко О. Б. Право на справедливий суд : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.10. Харків, 2011. 20 с.

148. Прокопенко О. Б. Право на справедливий суд: концептуальний аналіз і практика реалізації : монографія. Харків : ФІНН, 2011. 248 с.

149. Рачинський А. П., Огілько А. В. Незалежність суддів як передумова функціонування самостійної й авторитетної судової влади, що відповідає європейській системі цінностей та стандартів захисту прав людини. *Вісник НАДУ при Президентові України*. 2016. № 1. С. 66-74.

150. Рибак О. О., Кучинська О. П. Щодо проблеми реалізації розумності строків як засади кримінального процесу України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2015. Вип. 35. Ч. I. Т. 3. С. 122-125.

151. Рибалко О. В. Доказова діяльність суду за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 6. С. 131–136.

152. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Меріт проти України» від 30.03.2004. База даних «Законодавство України» / ВР України : офіційний вебпортал. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_214 (дата звернення: 30.11.18).

153. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням товариства з обмеженою відповідальністю «Пріма-Сервіс» ЛТД щодо офіційного тлумачення положення пункту 7 частини третьої статті 129 Конституції України та за конституційним поданням 54 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень частини шостої статті 12, частини першої статті 41 Кодексу адміністративного судочинства України, частини другої статті 197 Цивільного процесуального кодексу України, а також частини восьмої статті 81-1 Господарського процесуального кодексу України (справа про фіксування судового процесу технічними засобами) від 08.12.2011 № 16-рп/ 2011. База даних «Законодавство України» / ВР України : офіційний вебпортал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v016p710-11#Text> (дата звернення: 30.05.19)

154. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України про офіційне тлумачення положень частин першої, другої статті 126 Конституції України та частини другої статті 13 Закону України «Про статус суддів» (справа про незалежність суддів як складову їхнього статусу) від 1 грудня 2004 р. № 19-рп. База даних «Законодавство України» / ВР України : офіційний вебпортал. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v019p710-04#Text> (дата звернення: 30.05.19).

155. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про Рахункову палату Верховної Ради України» (справа про Рахункову палату) від 23 грудня 1997 р. № 7-зп. База даних «Законодавство України» / ВР України : офіційний вебпортал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-97> (дата звернення: 30.05.19)

156. Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини другої статті 171-2 Кодексу адміністративного судочинства України від 8 квітня 2015 року № 1-6/2015. База даних «Законодавство України» / ВР України : офіційний вебпортал. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-15>.

157. Рогальська В. Предмет, зміст та межі змагальності у досудовому провадженні. *Право і суспільство*. 2011. № 2. С. 231–237.

158. Рожнова В. В. Курс лекцій з кримінального процесу за новим Кримінальним процесуальним кодексом України (загальна частина). Київ, 2012. 398 с.

159. Ролз Дж. Теория справедливости. Новосибирск, 1995. 535 с.

160. Романюк А.Б., Канюка І.М. Вимога дотримання розумних строків у кримінальному судочинстві України як прояв дії принципу процесуальної економії. *Часопис Академії адвокатури України*. 2012. № 2 (15). С. 252-266.

161. Ромасєв О. В. Оскарження рішень, дій, бездіяльності слідчого, прокурора під час досудового розслідування : дис. ... канд. юрид. наук. Ірпінь, 2019. 223 с.

162. Рось Г. В. Відмова прокурора від підтримання державного обвинувачення як підстава до закриття кримінального провадження.

Актуальні проблеми адміністративного та кримінального права і процесу: матеріали всеукраїн. наук.-практ. конф. молодих вчених (в авторській редакції), (Донецьк 15 березня 2014). Донецьк : ООО «Цифровая типография», 2014. С. 267-269.

163. Савінова Н. А., Коляденко П. Л. Інноваційні аспекти технічного фіксування судового процесу, як забезпечення гласності та відкритості. URL: <http://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2014/03/SavinovaKolyadenko.pdf> (дата звернення: 30.05.19).

164. Савчин М. Право на справедливий суд і конституційна юрисдикція: окремі аспекти згідно з синтетичною теорією конституції. *Вісник Конституційного Суду України*. 2013. № 2. С. 96-106.

165. Сакара Н. Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2006. 209 с.

166. Сакара Н. Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах : монографія. Харків : Право, 2010. 256 с.

167. Сакара Н. Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2006. 19 с.

168. Самочорнова О. А. Інформаційна насиченість та інформативність тексту. *Вісник Житомирського державного університету*. 2010. Вип. 52. С. 225-228

169. Семухина О. Б. Типология уголовного процесса англо-американской и романо-германской правовых систем. Томск : Изд-во науч.-техн. лит., 2002. 92 с.

170. Сербін М. М., Озерова К. С. Використання технічних засобів при розгляді кримінальних справ у суді. *Вісник Запорізького юридичного інституту*. 2009. № 2. С. 142-148.

171. Сиза Н. Система елементів права на справедливий суд. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2012. Вип. 20. Ч. 1. Т. 4. С. 194–199.

172. Сисоєнко Г. І. Процесуальні строки за КПК 2012 р. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2014. № 5 (20). С. 106–113.
173. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підручник / Пер. з рос. Харків : Консум, 2001. 656 с.
174. Смирнов А. В. Состязательный процесс. С-Петербург : Альфа, 2001. 320 с.
175. Солдатський В. Розумні строки в контексті рішень Європейського суду з прав людини. *Национальный юридический журнал: теория и практика*. 2015. Октябрь. С. 112-116.
176. Сопільник Р. Л. Теоретичні та організаційні засади забезпечення права на справедливий суд у світлі євроінтеграції України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10 / Приват. ВНЗ «Львів. ун-т бізнесу та права». Львів, 2017. 40 с.
177. Сопільник Р. Л. Забезпечення права на справедливий суд як складова предмета судового права в умовах європейської інтеграції. *Вісник ХНУВС*. 2017. № 2 (77). С. 34-40.
178. Справа «Аманн проти Швейцарії» (Case of Amann v. Switzerland) (Заява № 27798/95) : рішення Європейського суду з прав людини від 16.02.2000. Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі: вебсайт. URL: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=308>.
179. Справа «Балацький проти України» (Заява N 34786/03): рішення Європейського суду з прав людини від 25.10.2007. База даних «Законодавство України» / ВР України : офіційний вебпортал. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_309.
180. Справа «Вега та інші проти України» (заява № 51414/07 та 5 інших заяв - див. перелік у додатку) : Рішення Європейського суду з прав людини від 06.12.2018 р. База даних «Законодавство України» / ВР України : офіційний вебпортал. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c93.

181. Справа «Вермюлен проти Бельгії» (Vermeulen v. Belgium) .
Рішення Європейського суду з прав людини від 20.02.1996. *European Court of Human Rights : website*. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-125636>

182. Справа «Войтенко проти України» (Заява N 18966/02) : Рішення Європейського суду з прав людини від 29.06.2004. База даних «Законодавство України» / ВР України : офіційний вебпортал. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_223#Text (дата звернення: 30.11.18).

183. Справа «Голдер (Golder) проти Об'єднаного Королівства» : Рішення Європейського суду з прав людини від 21.02.1975. База даних «Законодавство України» / ВР України : офіційний вебпортал. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/980_086 (дата звернення: 30.11.18).

184. Справа «Дактарас проти Литви» (Dactaras v.Lithuania) : Рішення Європейського суду з прав людини від 24.11.2000. База даних «Законодавство України» / ВР України : офіційний вебпортал. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_005 (дата звернення: 30.04.19)

185. Справа «Довженко проти України» (Заява № 36650/03) : Рішення Європейського суду з прав людини від 12 січня 2012 р. База даних «Законодавство України»/ВР України: офіційний вебпортал. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_845.

186. Справа «Ейрі проти Ірландії»: рішення Європейського суду з прав людини від 09.10.1979. База даних «Законодавство України» / ВР України : офіційний вебпортал. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/980_332 (дата звернення: 30.11.18).

187. Справа «Жук проти України». Рішення Європейського суду з прав людини від 21.10.2010. База даних «Законодавство України» / ВР України : офіційний вебпортал. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_659.

188. Справа «Мальхоус проти Чеської республіки» (заява № 33071/96) : рішення Європейського суду з прав людини від 21.07.2001. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_053 (дата звернення: 30.04.19).

189. Справа «Мироненко і Мартиненко проти України» : Рішення Європейського суду з прав людини від 10.12.2009. База даних «Законодавство України» / ВР України : офіційний вебпортал. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_567 (дата звернення: 18.04.18).

190. Справа «Павлюлінець проти України» (заява № 70767/01) : Рішення Європейського суду з прав людини від 06.09.2005. База даних «Законодавство України» / ВР України : офіційний вебпортал. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_429 (дата звернення: 30.01.19).

191. Справа «Плахтєєв та Плахтєєва проти України» (заява № 20347/03) : Рішення Європейського суду з прав людини від 12 березня 2009 року. База даних «Законодавство України» / ВР України : офіційний вебпортал. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_471 (дата звернення: 30.11.18).

192. Справа «Ростовцев проти України» (Заява № 2728/16): Рішення Європейського суду з прав людини від 25.07.2017 (остаточне 25.10.2017). База даних «Законодавство України» / ВР України: офіційний вебпортал. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c55. (дата звернення:)

193. Справа «Сергій Волосюк проти України» (Заява № 1291/03): рішення Європейського суду з прав людини від 12 березня 2009 р. База даних «Законодавство України» / ВР України : офіційний вебпортал. URL: <http://old.minjust.gov.ua/file/1716.docx>.

194. Справа «Шабельник проти України» (Заява № 16404/03): рішення Європейського суду з прав людини від 19.02.2009. База даних «Законодавство України» / ВР України : офіційний вебпортал. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_457.

195. Справа «Шаповалов проти України» (Заява № 45835/05) : Рішення Європейського суду з прав людини від 31.07.2012 р. Остаточне 31/10/2012. База даних «Законодавство України» / ВР України : офіційний вебпортал. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_942.

196. Справа «Швидка проти України» (Заява № 17888/12) : Рішення Європейського суду з прав людини від 30.10.2014 (остаточне 30.01.2015). База

даних «Законодавство України» / ВР України : офіційний вебпортал. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a40#Text.

197. Справа «Юрій Миколайович Іванов проти України» (Заява № 40450/04) : рішення Європейського суду з прав людини від 15.10.2009 (остаточне 15.01.2010). База даних «Законодавство України» / ВР України : офіційний вебпортал. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_479 (дата звернення: 30.11.18).

198. Справа «Ярошовець та інші проти України» (Заяви №№ 74820/10, 71/11, 76/11, 83/11 та 332/11) : рішення Європейського суду з прав людини від 3 грудня 2015 р. (остаточне 03.03.2016). База даних «Законодавство України» / ВР України : офіційний вебпортал. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_b19.

199. Справа про призначення судом більш м'якого покарання : Рішення Конституційного Суду України від 02.11.2004 № 15-рп/2004. База даних «Законодавство України» / ВР України : офіційний вебпортал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04>.

200. Справа про розгляд судом окремих постанов слідчого і прокурора : Рішення Конституційного Суду України від 30.01.2003 № 3-рп/2003. База даних «Законодавство України» / ВР України : офіційний вебпортал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-03>.

201. Степанова С. В. Європейські стандарти права на справедливий суд та їх імплементація у національне законодавство України: конституційно-правове дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Ужгород. 2018. 216 с.

202. Стефанюк В. Судова влада як основна юридична гарантія захисту прав, свобод людини і громадянина. *Право України*. 2001. № 1. С. 25–31.

203. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса. Т. 1. Основные положения науки советского уголовного процесса. Москва : Наука, 1968. 468 с.

204. Судова практика. Право на доступ до суду. URL: <http://surl.li/srco>

205. Сучасний тлумачний словник української мови : 55 000 сл. : Розгорнуті поясн. до сл.; Спільнокорен. сл.; Сл.-синоніми; Фразеол. звороти. / уклад. А. М. Яковлева, Т. М. Афонська ; під заг. ред. С. В. Ломакович. Харків : ПП "Торсінг плюс", 2006. 670 с.

206. Ткачук О. Витоки сучасного розуміння права на справедливий суд. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 1/2. С. 188–193.

207. Ткачук О. С. Реалізація судової влади у цивільному судочинстві України: структурно-функціональний аспект : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Харків. 547 с.

208. Трегубов Е. Л. Право на справедливий суд в практиці європейського суду з прав людини. *Форум права*. 2010. № 1. С. 358–363.

209. Уголовно-процессуальный закон : Закон, принятый Сеймом 21 апреля 2005 года и обнародованный Президентом государства 11 мая 2005 года. URL: http://www.pravo.lv/likumi/29_upz.html

210. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Молдова от 14 марта 2003 года № 122-XV. URL: <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=326970&lang=2>.

211. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Молдова: Закон Республики Молдова от 14.03.2003 № 122. Monitorul Oficial. 2013. № 248251. Ст. 699.

212. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации : Закон Российской Федерации от 18.12.2001 № 174-ФЗ (с изменениями и дополнениями, вступившими в силу с 12.11.2018). URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34481/

213. Узагальнення про практику здійснення апеляційним судом процесуального повноваження щодо призначення нового розгляду в суді першої інстанції : Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 01.01.2017 ЛІГА:ЗАКОН : інформаційно-правова система. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/VRR00217.html.

214. Україна в лідерах за кількістю заяв, поданих в ЄСПЛ. URL: <http://ua.comments.ua/politics/220705-ukraina-v-liderah-za-kilkistyu-zayav.html> (дата звернення: 30.11.18).

215. Україна вже не лідер за кількістю скарг проти неї у ЄСПЛ. Актуальна статистика від Євросуду та Мін'юсту. ZMINA: Центр прав людини : вебсайт. URL: https://humanrights.org.ua/material/ukrajina_vzhe_ne_lider_za_kilkistjiu_skarg_proti_neji_u_jespl_aktualna_statistika_vid_jevrosudu_ta_minjiustu (дата звернення: 30.11.18).

216. Україна увійшла у першу трійку за кількістю скарг проти неї в Європейському суді з прав людини. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2019/01/24/7091973/>.

217. Устав уголовного судопроизводства от 20 ноября 1864 г. URL: <http://constitution.garant.ru/history/act1600-1918/3137/> (дата звернення: 30.01.19).

218. Ухвала апеляційного суду Запорізької області у справі № 335/14127/13-к від 18.03.2015. Єдиний державний реєстр судових рішень : база даних. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/43196355>.

219. Ухвала апеляційного суду Хмельницької області у справі № 688/4727/14-к від 16.03.2015 р. Єдиний державний реєстр судових рішень : база даних. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/43109925>.

220. Ухвала апеляційного суду Чернівецької області у справі № 726/2032/13-к від 08.04.2015. Єдиний державний реєстр судових рішень : база даних. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/43625808>.

221. Ухвала Верховного суду від 06.03.2018 у справі № 243/6674/17-к. Єдиний державний реєстр судових рішень : база даних. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72670536>.

222. Ухвала слідчого судді Івано-Франківського міського суду від 14.12.2015, судова справа № 344/17371/15-к. Єдиний державний реєстр

судових рішень : база даних. URL:
<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/55603758>.

223. Ухвала щодо прийнятності заяви № 32671/02 у справі «Скорик проти України» від 08.01.2008. Європейський суд з прав людини. ЛІГА:ЗАКОН : інформаційно-правова система. URL:
<https://ips.ligazakon.net/document/view/SO3726?an=2>.

224. Учреждение Европейской комиссии по эффективности правосудия : Резолюция Комитета Министров Совета Европы № 2002 (12) от 18.09.2002. URL: <http://docs.cntd.ru/document/90199644> (дата звернення: 30.04.19).

225. Фаринник В. І., Татаров О. Ю. Удосконалення процесуального порядку проведення обшуку. *Наука і правоохорона*. 2014. № 4 (26). С. 234-240.

226. Философский энциклопедический словарь / под. ред. Л. Ф. Ильичева, П. Н. Федосеева, С. М. Ковалева и др. Москва : Советская энциклопедия, 1983, 840 с.

227. Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства. Т. 1 / под ред. А. В. Смирнова. СПб.: Альфа, 1996. 607 с.

228. Фулей Т. І. Застосування Європейської конвенції з прав людини при здійсненні правосуддя в Україні : навч.- метод. посіб. для суддів / Акад. суддів України. Київ : Гештальт Консалтинг Груп : Прок-Бізнес, 2009. 200 с.

229. Хавронюк М. Зміни треба вносити не в новий КПК, а в голови людей, які застосовують цей Кодекс. *Закон і бізнес*. 25.02.2013. URL:
https://zib.com.ua/ua/14544-zmini_treba_vnositi_ne_v_noviy_kpk_a_v_golovi_tih_lyudey_yak.html.

230. Цувіна Т. А. Незалежність суду як елемент права на суд у цивільному судочинстві. *Юрист України*. 2014. № 2. С. 101–109.

231. Черданцев А. Ф. Толкование советского права. Москва: Юридическая литература, 1979. 168 с.

232. Чернишова Н. В. Судова влада в Україні : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2011. 104 с.

233. Шадрин В. С. Современные проблемы истины и ее установление в уголовном процессе. *Современные проблемы уголовно-процессуального доказывания*. Волгоград, 2000. С. 11–16.

234. Шевченко Л. С., Гриценко О. А., Камінська Т. М. та ін. Безпека людського розвитку в правовій, соціальній державі : монографія / за ред. д-ра екон. наук, проф. Л. С. Шевченко. Харків : НУ «Юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого», 2013. 850 с.

235. Шестаков В. І. Проблеми реалізації засади забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності під час підготовчого судового провадження у кримінальному процесі України. *Наше право*. 2017. № 4. С. 135-140.

236. Шестопалова Л. М. Теорія права та держави : навчальний посібник-довідник. Київ, 2011. URL: <https://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Edu/ForStudents/TheoryLawState.html>.

237. Шеховцов О. Розуміння змагальності в новому проекті КПК України. ЛІГА:ЗАКОН : інформаційно-правова система. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analytics/50135_rozumnnaya-zmagalnost-v-novomu-proekt-kpk-ukrani

238. Шило А. В. Використання в кримінальному провадженні відомостей, отриманих у результаті проведення негласних слідчих (розшукових) дій використання в кримінальному провадженні відомостей, отриманих у результаті проведення негласних слідчих (розшукових) дій : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2019. 241 с.

239. Шило О. Г. Теоретичні основи та практика реалізації конституційного права людини і громадянина на судовий захист у досудовому провадженні в кримінальному процесі України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Нац. ун-т "Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого". Харків, 2011. 479 с.

240. Шило О. Г. Право на судовий захист у кримінальному судочинстві України: поняття та нормативний зміст. *Питання боротьби зі злочинністю* : зб. наук. праць. Харків, 2008. Вип. 15. С. 173-181.

241. Шило О. Г. Право на судовий захист у системі основних прав людини. *Проблеми законності*: респ. міжвід. наук. Харків, 2008. Вип. 99. С. 171-180.

242. Шило О. Г. Проблеми реалізації права на судовий захист в кримінальному процесі України. *Питання боротьби зі злочинністю* : зб. наук. праць. Харків, 2010. С. 264-266.

243. Шило О. Г. Теоретико-прикладні основи реалізації конституційного права людини і громадянина на судовий захист у досудовому провадженні в кримінальному процесі України : монографія. Харків : Право, 2011. 472 с.

244. Шиманська Н. Л. Збирання доказів та адвокатське розслідування. *Правовий тиждень*. 2008. № 44. С. 42–46.

245. Шумило М. Змагальність чи ілюзія? *Юридичний вісник України*. 2003. № 15. С. 10.

246. Экле (Eckle) против Федеративной Республики Германии: решение Европейского Суда по правам человека от 15 июля 1982 года (жалоба № 8130/78). URL: http://europeancourt.ru/uploads/ECHR_Eckle_v_Germany_15_07_1982.pdf (дата звернення: 30.01.19).

247. Энтин М. Справедливое судебное разбирательство по праву Совета Европы и Европейского Союза. *Конституционное право: восточноевропейское обозрение*. 2003. № 3. С. 85–97.

248. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голов ред.) та ін. Київ : Українська енциклопедія, 1998. Т. 1: А-Г. 672 с.

249. Юрчишин В. М. Реалізація принципу змагальності в кримінальному судочинстві. *Вісник Академії адвокатури України*. 2008. № 1 (11). С. 78–81.

250. Яворська О. М., Омельчук Л. В. Розумність строків як засада кримінального провадження за кримінальним процесуальним кодексом України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. Серія «Право». Вип. 24. Т. 4. С. 146-150.

251. Яковенко С. І. Адвокатське розслідування в умовах реформування кримінально-процесуального законодавства. URL: <http://www.corp-lguvd.lg.ua/d120111.html>.

252. Яновська О. Г. Змагальність як засада кримінального провадження за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. URL: <http://www.nsj.gov.ua/training/judges/kpk4>

253. Яновська О. Г. Інститут оскарження на стадії досудового розслідування. *Адвокат*. 2013. № 1. С. 10-13.

254. Яновська О. Г. Роль суду в змагальному кримінальному судочинстві. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 87–91.

255. Ясинок М. М. Доступ до правосуддя як важлива гарантія демократичного суспільства. *Університетські наукові записки*. 2013. № 1 (45). С. 79-85.

256. Application No. 1936/63 Lodged by Fritz Neumeister Against Austria: Report of the Commission (Adopted on 27th May 1966). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf?library=ECHR&id=001-73425&filename=NEUMEISTER%20v.%20AUSTRIA.pdf>.

257. Baraona v. Portugal, 10092/82, Council of Europe: European Court of Human Rights, 8 July 1987, URL: <https://www.refworld.org/cases,ECHR,42b2d37c4.html> (дата звернення: 30.01.19).

258. Case of Ashingdane v. The United Kingdom (Application no. 8225/78). : Judgment of the European Court of Human Rights, Strasbourg, 28 May 1985. European Court of Human Rights : website. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-113041>.

259. Case of Bryan v. The United Kingdom (Application no. 19178/91) : Judgment of the European Court of Human Rights, Strasbourg, 22 November 1995
European Court of Human Rights : website. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-57954&filename=001-57954.pdf>. (дата звернення: 30.05.19)

260. Case of Buchholz v. Germany. (Application no. 7759/77) : Judgment European Court of Human Rights. Strasbourg. 6 May 1981. European court of human rights : website. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57451> (дата звернення: 30.01.19).

261. Case of Campbell and Fell v. The United Kingdom (Application no. 7819/77; 7878/77) : Judgment of the European Court of Human Rights, Strasbourg, 28 June 1984. European Court of Human Rights : website. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57456> (дата звернення :)

262. Case of Delcourt v. Belgium (Application no.2689/65): Judgment of the European Court of Human Rights, Strasbourg, 17 January 1970. European court of human rights : website. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57467> (дата звернення: 10.10.19).

263. Case of Foucher v. France, 10/1996/629/812, Judgment of the European Court of Human Rights, Strasbourg, 18 March 1997. URL: <https://www.refworld.org/cases,ECHR,3ae6b68220.html> (дата звернення: 10.10.19).

264. Case of Golder v. The United Kingdom. (Application no. 4451/70) : Judgment of the European Court of Human Rights, Strasbourg, 21 February 1975 . European Court of Human Rights : website. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57496> (дата звернення :)

265. Case of Imbrioscia v. Switzerland (Application no. 13972/88): Judgment of the European Court of Human Rights, Strasbourg, 24 November 1993. European court of human rights : website. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57852> (дата звернення: 10.10.19).

266. Case of Krombach v. France (Application no. 29731/96) : Judgment of the European Court of Human Rights, Strasbourg, 13 February 2001. Final: 13/05/2001. European Court of Human Rights : website. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59211> (дата звернення :)

267. Case of Mikulova v. Slovakia. (Application no. 64001/00) : Judgment of the European Court of Human Rights, Strasbourg, 6 December 2005 . Final 06/03/2006 . European Court of Human Rights : website. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%5B%22001-71471%22%5D%7D> (дата звернення :)

268. Case of Piersack v. Belgium. (Application no. 8692/79) : Judgment of the European Court of Human Rights, Strasbourg, 1 October 1982. European Court of Human Rights : website. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%5B%22001-57557%22%5D%7D> (дата звернення: 10.10.19).

269. Case of Podbielski and PPU Polpure v. Poland (Application no. 39199/98) : Judgment of the European Court of Human Rights, Strasbourg, 26 July 2005. Final: 30/11/2005. European Court of Human Rights : website. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-69911&filename=001-69911.pdf&TID=soudeazyxk>. (дата звернення :)

270. Case of Ringeisen v. Austria (Merits). (Application no 2614/65) : Judgment of the European Court of Human Rights, Strasbourg, 16 July 1971. European court of human rights : website. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-57565&filename=001-57565.pdf> (дата звернення: 10.10.19).

271. Case of Wemhoff v. Germany (Application no 2122/64): Judgment of the European Court of Human Rights, Strasbourg. 27 June 1968. European Court of Human Rights : website. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22%3A%5B%22001-57595%22%5D%7D>

272. Doeblinger Curtis F. J. Introduction to International Human Rights Law. CD Publishing; null edition (December 15, 2006). 270 p.

273. Lautenbach G. The Concept of the Rule of Law and the European Court of Human Rights. Oxford : Oxford University Press. 2013. 272 p.

274. Rawls J. Justice as Fairness. Collected Papers, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts — London, England, 1999, pp. 47–72.

275. Report on the Rule of Law: European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). CDL-AD(2011)003rev. Strasbourg, 4 April 2011 Study No. 512/2009. . Council of Europe : : website. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev-e) (дата звернення: 10.10.19).

276. Vitkauskas D., Dikov G. Protecting the right to a fair trial under the european convention on human rights: a handbook for legal practitioners. 2nd edition, prepared by Dovydas Vitkauskas. Council of Europe, 2nd edition September 2017. 165 p. URL: <https://rm.coe.int/protecting-the-right-to-a-fair-trial-under-the-european-convention-on-/168075a4dd> (дата звернення: 10.10.19).

277. Case of Bellet v. France (Application no. 23805/94) : Judgment of the European Court of Human Rights, Strasbourg, 4 December 1995. European Court of Human Rights : website. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/webservices/content/pdf/001-57952?TID=erlfalnvx>.

278. Case of Diennet v. Francea of 26.09.1995 № 325-A. European Court of Human Rights Search Portal. URL: <http://cmiskp.echr.coe.int> (дата звернення: 30.05.19)

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Льошенко О. Ю. Проблемні питання оскарження ухвал слідчого судді. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 1 (22). Т. 5. Ч.2. С. 140-144.
2. Льошенко О. Ю. Актуальні питання забезпечення розумних строків у кримінальному провадженні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 2 (23). Т. 4. С. 253-258.
3. Льошенко О. Ю. Окремі питання забезпечення гласності та відкритості судового провадження. *Юридична наука*. 2019. № 1 (91). С. 327-335.
4. Льошенко О. Ю. Щодо тлумачення поняття права на справедливий суд: кримінальний процесуальний аспект. *Юридична наука*. 2019. № 2 (92). С. 351-358.
5. Lyoshenko O. Analysis of scientific research dedicated to the exercise of the right to a fair trial in the criminal procedural law of Ukraine. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2018. № 6/2. P. 209-214. (Словацька Республіка).
6. Льошенко О. Ю. Незалежність та неупередженість суду в кримінальному провадженні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. Вип. 3-2. Т. 2. С. 230-234.
7. Льошенко О. Ю. Доступ до правосуддя як складова права на справедливий суд: кримінальний процесуальний аспект. *Правові новели*. 2020. № 10. Т. 3. С. 94-100.

Наукові публікації, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації та додатково відображають її наукові результати:

8. Льошенко О. Ю. Актуальні питання реалізації права на справедливий суд у кримінальному провадженні. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 18 травня 2018 р.). Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2018. Т. 2. С. 358-361.

9. Льошенко О. Ю. Структурні елементи права на справедливий суд. *Становлення та розвиток наукових досліджень* : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої Дню науки України (м. Київ, 18-19 травня 2018 р.). Київ : Громадська організація «Фундація науковців та освітян», 2018. С. 49-52.

10. Льошенко О. Ю. Щодо можливості оскарження ухвал слідчого судді, які не передбачені КПК України. *Актуальні проблеми оперативно - розшукової діяльності та використання спеціальної техніки* : матеріали Круглого столу, присвяченого «Тижню права» (м. Дніпро, 6 груд. 2018 р.). Дніпро : ДДУВС, 2018. С. 151-154.

11. Льошенко О. Ю. Доступ до правосуддя як складова забезпечення права на справедливий суд. *Практика Європейського суду з прав людини в діяльності органів прокуратури і суду: виклики та перспективи* : матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 13 черв. 2018 року). Київ : Національна академія прокуратури України, 2018. С. 120-123.

12. Льошенко О. Ю. Актуальні питання змагальності сторін кримінального провадження. *Актуальні проблеми правової науки в сучасних умовах* : збірник тез Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Кривий Ріг, 16 травня 2019 року) / Редкол.: М. М. Почтовий (гол. ред.) та ін. Кривий Ріг : КФ ДДУВС, 2019. С. 113-116.

13. Льошенко О. Ю. Забезпечення права на справедливий судовий розгляд протягом розумного строку. *Розбудова правової держави в Україні: реалії та перспективи* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 24 трав. 2019 р. Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2019. С.91-93.

14. Льошенко О. Ю. Поняття права на справедливий суд. *Правова освіта: науковий погляд молодих вчених* : матеріали наук.-практ. конф. до Міжнародного дня освіти (м. Київ, 24 січня 2020 р.). Київ : ГО «Фундація науковців та освітян», 2020. С. 96-99.

15. Льошенко О. Ю. Доступ до правосуддя в контексті кримінального провадження. *Верховенство права у процесі державотворення та захисту прав людини в Україні* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 12-13 лютого 2021 р. Одеса : ГО «Причорноморська фундація права», 2021. С.134-138.

16. Lyoshenko O. Yu. Guarantees in criminal proceeding in the context of Ukrainian legislation and the case - law of the European Court of Human Rights. *European Potential for the Development of Legal Science, Legislation and Law Enforcement Practice* : materials of International scientific and practice conference (Wloclawek, Republic of Poland, February 26-27, 2021). Wloclawek: Cuiavian University of Wloclawek, 2021. P. 223-226. (Республіка Польща).

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Теоретичні положення та висновки дисертації оприлюднені на міжнародних науково-практичних конференціях та круглих столах, зокрема: III Міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій Дню науки України (м. Київ, 18-19 травня 2018 р.), «Становлення та розвиток наукових досліджень»; круглому столі, присвяченому «Тижню права» (Дніпро, 6 грудня 2018 р.), «Актуальні проблеми оперативно - розшукової діяльності та використання спеціальної техніки»; всеукраїнській науково-практичній конференції (м. Кривий Ріг, 16 травня 2019 р.): «Актуальні проблеми правової науки в сучасних умовах»; науково-практичній конференції до Міжнародного дня освіти (м. Київ, 24 січня 2020 р.): «Правова освіта: науковий погляд молодих вчених».